

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE NÜFUS ANALİZLERİ

Levent AKSU*

Nüfus belirli bir bölgede, belirli bir zaman dilimi sürecinde yaşayan toplam insan sayısıdır. Bu yeryüzü üzerindeki bölge, bir köy, bir kasaba, bir kent, bir metropol, hatta bir kıta gibi değişik yerleşim birimleri şeklinde olabilir. İnsanoğlu yeryüzünde yaşamını; bir klan, bir aşiret, bir topluluk, bir cemaat, bir millet gibi çeşitli büyüklerde ve çeşitli yoğunluklarda yaşamını sürdürür. Öyle ki bazı yerlerde yeryüzü coğrafyasının insan yaşamına elverişli olmadığı alanlarda, km²'ye 1 kişi düşer; Moğolistan, İzlanda, Avustralya gibi ülkelerde, bazen de Monoco gibi ülkelerde km²'ye 28100 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluklarının bu kadar farklı miktarlarda arz etmesinde temel neden insan-3coğrafya-doğal kaynak ilişkisidir. Yeryüzünde nüfusun tabii şartlar bakımından elverişli bulunan dört bölgede toplandığı görülmektedir; Güney-Doğu Asya, Batı-Orta Avrupa, Afrika (Orta-Güney Afrika), dördüncü olarak, A.B.D.'nin Batı-Doğu kesimleri.

Nüfus, popülasyon miktarı olarak literatürde mana bulur. Fertler popülasyona doğum veya bir göç sonucu katılırlar, ölüm veya çeşitli sebeplerle ayrılırlar. Eğer bir popülasyonun çevre şartları değişmeden aynen kalabiliyorsa üyelerinin (insanların) sayısında bir dengenin mevcut olduğu görülür. Eğer çevre şartları değişiyorsa, fertlerin kaybı veya yine fertlerin eklenmesi sonucu popülasyonun (nüfusun) büyüklüğü azalır veya artış gösterir. Buna göre doğum, ölüm ve iç-dış göç hareketlerinin nüfusun büyüklüğü üzerinde önemli etken olduğu görülmektedir.

Toplumların nüfusunu sayı yönünden (nitelik ve nicelik olarak) inceleyen bilime "Demografi" denir. Bu bilimin amacı ve konuları; doğum, ölüm, göç hareketleri, yaş, cinsiyet durumu, eğitim alma durumu ve etkileri, dini inançları, geleneklerine ve göreneklerine göre yaşama tarzları, aile yapıları, iktisaden faal olma durumları, evlenme ve boşanma oranları, ekonomik gelişme seviyesine etki eden işgücü miktarı, işsizlik oranları, bağımlılık oranları ve mesleklerine

* Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Yüksek Lisans Öğrencisi

göre dağılımı olmak üzere pek çok konu nüfus yapısını etkileyerek, demografinin konusunu teşkil etmektedir.

Diğer bir tanıma göre, "Demografi bilimi"; nüfusun yapısını, oluşum şekillerini ve zaman için de nüfusla ilgili olarak ortaya çıkan olayları, kantitatif ve istatistik metodlarıyla ortaya koyan bir disiplindir.

Günümüzde demografi bilimi (nüfus bilimi), genellikle toplumbiliminin bir dalı sayılmaya başlanmıştır¹. Bu bilimin iktisat, coğrafyanın bütün kollarıyla ve özellikle beşeri coğrafya ile yakın ilişkisi söz konusudur. Ayrıca etnoloji, antropoloji, istatistik, ekoloji, jeoloji (yerbilim) gibi pek çok bilim ile yakından ilişkisi mevcuttur. Zaten konusu insan olan demografinin bütün bilimlerle az çok ilişkisi vardır. Demografi bilimi konusunu ve kökenini; ekonomi, tıp, istatistik, biyoloji, coğrafya ve tarih gibi bilimlerle münasebeti sonucunda oluşturmuştur. Demografi bilimi matematik ve istatistik (kantitatif ölçümler) metodunu kullanarak, nüfusun yapısı nitelik ve nicelik olarak belirleyerek sayılarla ifade etmeğe çalışır. Zamanla bu metodları ve bilimleri kullanarak, toplum bilimi ile birleşik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Toplumbilimin konuları ile demografi biliminin konuları arasında, birbirine geçmiş konular ve kavramlar bulunmaktadır. Örneğin, evlenme-boşanma oranları, aile yapıları, göç hareketleri, bağımlılık oranları gibi konular birbirlerinin çalışma alanlarına girmektedir.

Demografi bilimi istatistiklerden, anketlerden, nüfus sayımlarından, planlama projeksiyonlarından ve tahminlerden yararlanarak, nüfusun karakteristik yapılarını ortaya koymağa çalışır. Demografi sözcüğünü ilk olarak 1885 yılında ortaya atan, Fransız Achille Guillard'dır. Bu sözcük Yunancadaki; Demos (halk), grafein (çizmek, Betimlemek) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır².

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, bir ülkede nüfusu belirleyen temel etmen, doğum oranları ile ölüm oranları arasındaki farktır. Bu fark bize doğal nüfus artışını vermektedir. Bir ülkenin yada toplumun doğal nüfus artışında daha önce belirttiğimiz gibi diğer sebeplerde teşkil etmektedir. Bunlardan bazıları ülkenin herhangi bir savaş sonrasında toprak kazanması veya kaybetmesi, (savaşlar nedeniyle erkek nüfusta meydana gelen azalma) salgın ve bulaşıcı hastalıklar, (veba, tüfiis, kolera, sıtma gibi) dış göç hareketleri, doğal afetler, (deprem, sel, erozyon gibi) coğrafi iklim değişiklikleri, doğal kaynakların bolluğu veya azlığı, gıda ve beslenme kaynaklarındaki kıtlık ve bolluk gibi nedenler, nüfusun büyüklüğü, hareketliliği, ve yoğunluğu üzerinde

¹ Sıhhi Dönmezer, Toplumbilim, Beta Basım Yayım, İstanbul 1994, 11. Bası, s.64.

² Ayrıntılı bilgi için Bkz: "Büyük Ekonomi Ansiklopedisi", Sabah Yayınları, İstanbul 1990, s.137.

tesirleri vardır.

Ülkelerin nüfusu ve nüfusların yeryüzünde dağılışı şekilleri sosyoloji (Toplumbilim) ile yakından alakalıdır. Bir toplumun nüfus sayısı, artış hızı, konut durumu, çocuk sayısı, bölgelerin yada toplumsal grupların, nüfus içindeki payları gibi özellikler ile sosyal olgular arasında bir korelasyon mevcuttur. Bu bakımdan toplumbilim ile demografi bilimi birer kardeş bilim olarak adlandırabiliriz.

OPTİMUM NÜFUS TANIMI

İktisadi koşullar açısından, en uygun (optimum) nüfus bir ülkenin belli bir gelişme düzeyinde üretim teknolojisi ve diğer kaynakları sabit kalırken, kişi başına üretimin en çok arttıran toplam nüfus miktarıdır. Diğer bir ifade ile bütün koşullar aynı kalırken ülke nüfusundaki bir artış veya azalışın topluma herhangi bir yarar sağlamadığı durumundaki nüfus miktarıdır². Bilindiği gibi dünya nüfusu hızla artış göstermektedir. 1980'de yılda 75 milyon insan nüfusa ilave olurken 1990'da bu sayı yılda 93 milyona yükselmiştir. Yani net nüfus artışı %1.7-1.9 oranında bir artış göstermiştir. Ortalama olarak nüfus her 35 yılda bir kat artacağı ve sınırın çok yakında aşılabileceğini iddia etmektedirler³. Bu nüfus artışının beraberinde getireceği ciddi sorunları dünyamız bugünden tartışmaya başlamıştır. Dünyanın kaynaklarının ne kadar insanı besleyeceği, nüfus yoğunluğunun ve ülkelerin nüfus büyüklüklerinin 'gelecek yüzyılda hızlı bir oranda artması gibi konular ele alınmaktadır. Nüfus bilimcilerin yapmış oldukları tanıma göre; "dünyanın insanları belirli bir hayat standardında yaşamını idâme ettirebilecek, gelir dağılımından adil olarak faydalanılabilecek, sefalet ve açlıkla yüz yüze getirmeyecek en uygun hayat (standart) sınırı optimum nüfus" olarak kabul edilmektedir.

İnsan iktisadi faaliyetin en önemli unsurudur. Çünkü, hem üretici ve hemde üretilen mal ve hizmetlerin tüketicisidir. Bir ülkenin ekonomik gelişme sağlayabilmesi için rasyonel bir tabii çevre yanında, nüfusunda istenilen nitelik ve nicelikte olması gerekir. Ülkedeki nüfus miktarı iktisadi kaynakları ile gerek nitelik ve nicelik yönünden dengeli olması gerekir. İşte böyle bir denge sağlayan nüfusa optimum adı verilir. "Optimum nüfus" ülkenin tabii kaynaklarını mevcut sermaye ile en iyi şekilde işleyip donatılabilen nüfus miktarıdır⁴. Nüfus yoğunluğunun ya da genel olarak nüfusun nisbeten az olması tabii kaynakların ve üretim gücünün atıl kalmasına, verimsizleşmesine, sebep olur iken, nüfusun istenilen optimum miktarının üzerine çıkması da açık işsizliğe veya gizli işsizlik

² E.Tokgöz, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul 1990, s.469-470.

³ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.16-17.

⁴ Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi 2, Mentş Kitabevi, İst. 1990, s.9.

(az gelişmiş ülkelerde) rastlanır. Gelir dengesi bözulmuştur.

Görülüyor ki, bazı yerlerde nüfus fazlalığından, bazı yerlerde ise nüfusun azlığından şikayet edilmektedir. Belirli amaçlara ulaşabilmek için (İktisaden kalkınmayı sağlayan) gerekli nüfusa "optimum nüfus" denilir. Bu amaçlar, herkese iş sağlanması, uzun yaşama ve sağlık, bilgi ve gelişmiş kültür, ortalama hayat standardı, aile istikrarı, sosyal ahenk gibi⁵. Böylece optimum nüfus kriterleri ortaya konulmuştur.

Optimum nüfus görüşünü savunanlara göre, toplumda nüfus artışları ilk aşamada işbölümünü yaygınlaştırıp genişletmesi, daha etkin (rasyonel) kaynak dağılımına imkân vermesi, ekonomide artan verim kanununun işlemesine sağlamaktadır. Ancak nüfus artışının devam etmesi halinde durum tersine dönmekte ve azalan verim kanunu işlemeye geçecektir. Bu yüzden bu iki aşama arasında işgücü başma verimin en yüksek olduğu nüfus nisbetinin (optimum nüfus) saptanması önem arz etmektedir⁶.

1860'dan beri optimum nüfus iktisaden gelişmiş memleketlerde artmıştır. Bir süreden beri Avrupa memleketlerine doğru bir işçi göçü vardır. Oysa geçen yüzyılda göç Avrupadan dışarıya doğru idi (41 milyon kişi Amerika kıtasına göç etmiştir)..Oysa hugün Avrupa memleketlerinde optimum nüfus artmıştır⁷.

Bu teoriyi savunanlara göre; sadece nüfustaki değişmeyi dikkate alan diğer faktörlerin (teknoloji, sermaye, tabii kaynaklar...) sabit kabul edildiği var sayımına dayanmaktadır. Bilindiği gibi her ekonomide, nüfusun yanında sermaye birikimi, teknolojik yenilik, tabii kaynaklardaki nisbi artış veya azalış, üretim organizasyondaki değişmeler olmaktadır. Yani, diğer faktörler sabit kalamamaktadır. Bunun üzerine bu teoriyi savunanlar "optimum nüfus" kavramı yerine, "optimum nüfus artışı" kavramını kullanmaktadırlar. Bu kavrama göre, bir ülke için her dönemde geçerli olan sabit ve tek bir optimum nüfus düzeyi yerine ekonomide belli bir sermaye birikimi, belirli bir teknolojik değişme, tabii kaynakların rasyonel kullanımına imkan veren nüfus artışı üzerinde durulmaktadır. Yani "optimum nüfus artışı" kavramı gelişen nüfus artışına paralel, gelişen sermaye birikimini, yatırımları, tabii kaynakların verimli kullanılarak insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve bunların en uygun şekilde işlenip donatılarak, üretimde bir artış yaratarak, gelir düzeyini yükseltmesi hedef alınmaktadır.

DÜNYA NÜFUSUNUN TARİHÇESİ

⁵ Sulhi Dönmezer, Toplum bilim, İstanbul 1994, 11.basy, s.69.

⁶ E.Tokgöz, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul 1990, s.470.

⁷ Sulhi Dönmezer, Toplum bilim, İstanbul 1994, 11.bası, s.69.

Dünya nüfusu ile ilgili bilgi ve belgelerin eski çağlarla alakalı olanları tam olarak bilinmediğinden büyük ölçüde tahminlere dayanmaktadır. CIPOLLA'ya göre dünya nüfusunun M.Ö. 10.000 yıllarında ziraat devrimi başlarken 2 ila 20 milyon arasında olabileceğini belirtmiştir. Bu 20 milyon ziraat devriminden önce dünya nüfusunun azami miktarıdır. Asgâri miktarın 2 milyon civarında olduğu düşünülmektedir. Fiili nüfus muhtemelen 5 ila 10 milyon arasında idi diyebiliriz⁸. M.Ö. 10 bin yıllarında insanlar yerleşik hayata geçerek ziraatle uğraşmaya başladılar. Bitki yetiştirmeyi, hayvanları ehlileştirmeyi öğrenerek Neolitik devrim olarak da adlandırılan bir ekonomik gelişme yapısı olmuştur. Avcılık ve toplayıcılıktan geçinen ilkel topluluklarının yerleşik tarıma geçişi insanın ekonomik, sosyal ve teknik gelişme hızını büyük ölçüde arttırmıştır. Ziraat devrimi yukarıda belirttiğimiz nüfusun azami miktarı aşmasına olanak sağlamıştır. Neolitik çağda insanlar ekilebilir topraklara kavuşabilmek amacıyla yaptıkları göçlerle ve bu devrin yeni buluşları (çapa, saban, iplik ile dokuma, çanak-çömlek imali, taşların cilalanarak teknik olarak kullanılması etrafa yaymış oluyorlardı. Gübreleme, ürün rotasyonu, nadasa bırakma gibi toprağı kullanımına fırsat veren ve verimliliğı arttıran usuller bilinmediğinden bu çağın çiftçileri devamlı olarak yeni topraklara göç etmekte idiler.

M.Ö. 8 bin yıllarında artık insan yerleşik hayata geçerek tarıma son derece elverişli üretim rotasyonları ve nadaslama yöntemleri sonucunda tarım alanlarına ve yerleşik hayata geçmeye başladığının emareleri görülmektedir. Meselâ, M.Ö. 8 bin yıllarında Filistin (Eriha) ve çevresinde yerleşme alanı 4 hektar civarında idi. İnsanlar çevrelerini tanıyarak daha önce topladıkları ve avladıkları hayvan ve bitkileri ehlileştirerek beslemeğe ve yetiştirmeye başlamıştır. Yine tarih öncesi Neolitik Avrupasında Bulgaristan'ın Zagra şehri yakınlarında bulunan Karanova köyünde 50-60 hane vardı. Bu hanelere tekabül eden insan sayısı yaklaşık olarak 300 kadardı. Buna benzer bir durumda, Köln'ün güneybatısında bulunan Köin Lindental köyünde yaşayan insanların sayısı da muhtemelen en fazla 300 kadardı⁹. Genel olarak söylenebilir ki; toplumlar zirai yapıları nedeniyle sayısız küçük toplulukların oturma ve yerleşme birimlerinin tarihinden ibaret kalmıştır. Topluluklar küçük boyutta olmasına rağmen, aileler kalabalık ve genişti. İşte bu durum bize gösteriyor ki; tarım kesiminde ziraatle uğraşan aileler tarihler boyunca kalabalık ve üç nesil bir arada yaşamışlardır.

Arkeoloji ve Antropoloji araştırmalarının bize göstermiş olduğu bilgi ve

⁸ Durand, J.D., 1958, World Population: Trends and Prospects, Glencoe, III.s.29. Ayrıntılı bilgi için, CIPOLLA, C.M., Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, s.98-115.

⁹ Cipolla, O.M. Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, Ötügen yayınları, İst. 1992, s.96.

bulgular; avcı, balıkçı ve toplayıcı toplumlarında km²'ye 1 kişi düşmeye başlamışsa, nüfus yoğunluğunda aşırı derecede bir artışın başladığı söylenebilir. S.Piggott'a göre; (yaptığı araştırmalarda) anoloji yolu ile yapılan tahminlere göre 200 km²'de 3 ile 13 kişi arasında değişmektedir. Buna göre avcılıkla geçinenler 20-25 kişilik gruplar halinde yaşamakta idiler. Büyük hayvanı avlamak için olgun erkek sayısı 5 idi ve bu 4 veya 5 aileye tekabül ediyordu. Bu miktar ailenin toplam mevcudu 25'i pek geçmezdi. Her halde varabileceği son sınıır elinin altında idi* .

Lewis R.Binford tarafından geliştirilen teoriye göre, neolitik çağda tarıma geçişi (ziraate dayalı ekonomiyi) ele alma noktası nüfus artışıdır. Göçler ile meydana gelen nüfus yığılması, (yoğunluğu) doğal kaynaklar üzerinde bozucu bir etki yaratmıştır. Artan nüfus mevcut topraklar üzerinde barınmadığından topluluklar arası iç savaşların görüldüğü dönemlerdir. Bu teoriye göre nüfus yığılması, (baskısı) önce büyük hayvanların avlanmasına daha sonra daha küçük hayvanların avlanmasına ve nihai olarak ta toplayıcılıktan tarıma geçilmesine neden olmuştur. Yapılan araştırmalara göre ziraat devriminin insanoğluna getirdiği en büyük fayda, göçebe hayatından yerleşik tarım hayatına geçmesine olanak sağlamıştır. Nüfus miktarı artmıştır, insanların yerleştikleri alanlar genişlemiştir. İlkel devlet yapısı ortaya çıkmıştır, ticaret nisbi olarak gelişmiş, yerleşim birimleri arasında trampa (mal-değiş-tokuş) şeklinde yapılmaya başlamıştır.

M.Ö. 6000 ile 3000 yılları arasında ortaya çıkan bir dizi sosyal değişme ve teknik ilerleme, küçük neolitik yerleşim birimlerinin şehirlere dönüşmesini sağladı¹⁰. Bu dönemde ortaya çıkan en önemli teknik icat, yazının bulunması ve kullanılmasıdır. (Mezopotamya'da ve Mısır'da kullanılan çivi yazıları gibi) Bakırın işlenerek kullanılmaya başlaması, tekerleğin icadı, yelkenli gemilerin Ege'de ve Akdeniz çevresindeki şehirlere ticareti arttırması ve buna bağlı olarak nüfus yoğunluğunun buralarda toplanması, Ege denizi kıyısındaki tarıma ve ticarete dayalı şehirlerin oluştuğu görülür; Efes, Milet, Priene, Atina, Pergamon gibi şehirler hızla Akdeniz havzasında yayılmaya başlamıştır. M.Ö.4000 yıllarında sürekli köyler teşekkül ettikten sonra tarıma bağlı olarak ticaretin Akdeniz havzası, Mezopotamya ovasında, Mısır'da Nil vadisi boyunca, Anadolu ve İran platolarında gelişmeye başladığı görülmüştür.

Ticaretin ve tarımın gelişme göstermesi nüfus artışı üzerinde olumlu etki

* Bu konuda, Ratzel, F. *Antropogeographie*, II. kısım, sayfa 255,265, 1981 Stuttgart. BRAIDWOOD, R.J., and REED, C.A., 1957 *The Achievement and Early Consequences of Food production*, Vol. 22, *Population studies: animal ecology and demography*, New York, s.21-23. Kaynaklardan avcılık ve ailedeki fert sayısı, nüfus yoğunluğu hakkında Bkz.

¹⁰ Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1990. s.8-9.

oluşturduğu görülmektedir. Nüfus artışını destekleyen ekonomik genişlemesinin iki kaynağı vardı; bir yandan tarıma açılan yeni toprak ve kaynaklar arzı üretime sokulurken, öte yandan tarımda gerçekleştirilen teknolojik ve bilimsel gelişmeler, verim artışı sağlatıyordu. Ancak yeni toprak ve kaynak arzı sürekli olmaması, ayrıca teknolojik gelişmenin nüfus artışına paralel bir verim artışı sağlayabilecek ölçüde gelişmesine imkan verecek, bir yapının mevcut olmayışı. Artan nüfusa karşı ekonomik imkanlarının ayak uydurması bazen başarı sağlamış ve bazen de azalan verim kanunu işlerlik kazanarak, nüfus artışına paralel ekonomik genişleme sağlanamamıştır. Günümüze yaklaştığımızda dünya nüfusu zaman içinde büyük artış göstermiştir. Dünya Bankası Kalkınma Raporuna göre, M.S. 1. Yüzyılda dünya nüfusunun 300 milyona yükseldiği ileri sürmüştür. Örneğin, M.S. 2. Yüzyılda Roma İmparatorluğunun nüfusu 60 milyon civarında idi. Ortalama nüfus yoğunluğu ise 16 kişi idi. Yine bir örnek verecek olursak Avrupa nüfusu 1340'larda en azından 80 milyon civarında idi. 1348 yılında görülen büyük veba salgını ile yaklaşık 25 milyon insan Avrupa kıtasında hayatını yitirmiştir. 1347 ile 1500 yılları arasında 80 milyondan 50 yada 60 milyona inmiştir. Bu süre zarfında salgın hastalıklar, yıllar boyu süren savaşlar, açlıklar, kıtlıklar, ölüm oranlarında çarpıcı biçimde yükselmelere neden olmuştur. Avrupa nüfusu ile ilgili bili ve belgelere göre ortaçağ boyunca düşük doğum oranları ve yüksek ölüm oranları nedeniyle nüfus artışı düşük kalmıştır. Bu bakımdan Avrupada Asyada görülen hızlı nüfus artışı nisbetinde bir artış görülmemiştir. M.S. 12. Yüzyıllarda Avrupa'da 25 bin nüfuslu şehir görmek çok nadirdi. Örneğin, Avrupa'da 16. Yüzyılda bile şehirlerin ortalama nüfusu 5.000 ila 20.000 arasında idi ve 20.000'den fazla nüfuslu olanları büyük şehir sayılıyordu¹¹.

Sanayi devriminin başlarında M.S. 1750 yılında dünya nüfusu 650 ila 850 milyon arasında bulunuyordu. Bu nüfusun büyük ihtimalle %80 civarında bir bölümü Avrasya'da yaşıyordu¹².

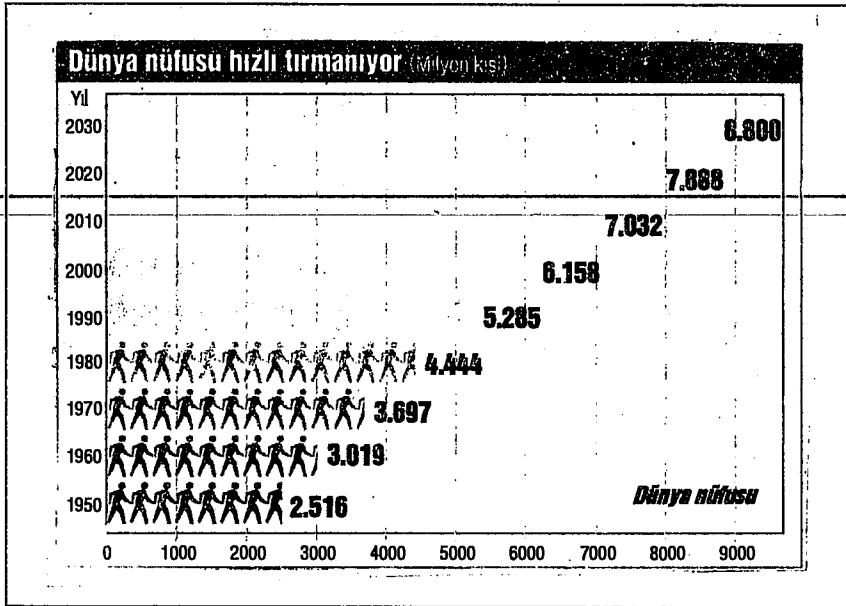
¹¹ Duraud, J.D., 1958, World Population: Trends and Prospects, Glencoe, Ill. s.29, Ayrıntılı bilgi için, CIPOLLA, Carlo, Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, s.98-115.

¹² Cipolla, C.M. Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi. Ötügen Yayınları, İst. 1992, s.97. Orijinal Baskısı; "The Economic History of World Population, New York, 1978.

1650-1986 YILLARI ARASINDA DÜNYA NÜFUSU

Yıllar	Dünya Nüfusu Artış Hızı (%)	Gelişmiş Ülkeler Nüfus Artış Hızı	Gelişmekte Olan Ülkeler Nüfus Artış Hızı (%)
1650-1750	3.4	3.4	3.4
1750-1800	5.0	6.2	4.7
1800-1850	4.3	8.3	3.1
1850-1900	6.8	11.0	5.3
1900-1920	6.5	9.2	5.2
1920-1940	11.1	8.5	12.8
1940-1950	11.0	3.5	14.4
1950-1986	17.0	3.0	29.0

KAYNAK: DİE, İstatistik Cep Yıllığı (1990), Ankara 1991, s.292.

KAYNAK: Capital, Kasım 1996, ş.80-81.

Sanayi devrimi ile karşımıza çıkan tam bir nüfus patlaması olayıdır. Nüfus artışının nedenleri ortaçağ Avrupa'sına nazaran daha az hastalığa yakalanması, doğum oranlarının yükselmesi ve insan ömrünün uzamasıdır. Ayrıca ekonomik refahın genişlemesi, tarım hakim ekonomik faaliyetten çıkıp, sanayi ve hizmetler sektörü önem kazanmaya başlayarak mamul mal üretimine geçilmiştir. Bunun neticesi olarak kırdan şehre göç başlamıştır. Bu nüfus şehir'de işgücünü oluşturmuştur.

1650-1900 yılları arasında nüfus tahminlerine göre nüfus bilimcileri farklı ancak birbirine yakın sayılar ileri sürmüşlerdir. Buna göre 1650 yılında dünya nüfusu 450-550 milyon, 1750'de 700-800 milyon, 1850'de 1 milyar ila 1.2 milyar, 1900'de ise 1.5 ila 1.6 milyar arasındadır¹³.

1650-1750 arasında dünya nüfusu muhtemelen yıllık %0.3-0.4 oranında bir artış olmuştur¹⁴. 1950'de 2.5 milyar civarındaydı. 1960'da 3 milyarı aşan bu miktar halen her zamankinden daha hızlı biçimde artmağa devam etmektedir. Yıllık ortalama artış miktarı, 1850-1900 döneminde %0.7, 1900-1950 döneminde ise %1 civarında idi. Bu oran 1950-1960 arasında %1.8'e, 1965-70 arasında %2 civarında artış olmuştur. 1970'den sonra ise her 10 yılda yaklaşık olarak 800 milyon insan dünya nüfusuna eklenmiştir¹⁵.

1750-1950 Döneminde Dünya Nüfusu
(Milyon Olarak)

	Yüz Ölçümü (Km ² Olarak)	1750	1850	1950
Dünya toplamı	135	750±100	1200±100	2485(±5%)
Afrika	30	100 (?)	100 (?)	217
Amerika	42	15±5	60±10	328
Asya	27	500±50	750±50	1355
Avrupa	5	120±10	210	392
Okyanusya	9	2 (?)	2	13
S.S.C.B. (Eski)	22	30±5	60±5	180

KAYNAK: 1750 ve 1850 için verilen miktarlar, Wilcox ile Carr-Saunders'in yaptıkları hesaplamaların gözden geçirilmesinden çıkan rakamlardır. 1950 yılına ait rakamlar B.M. İstatistik Yıllığının 1971 sayısında yıl ortası için yapılan hesaplamalardan alınmıştır.

Birleşmiş Milletler verilerine göre 1 Temmuz 1989'da dünya nüfusu, 5 milyar 234 milyondur. 2000 yılında bu sayının 6 milyar 158 milyona ulaşacağı, 2025 yılında ise dünyada 8 milyar 467 milyon insan yaşacağı tahmin edilmektedir. Geleceği ilişkin bu tahminler, günümüzdeki nüfus artış hızı dikkate alınarak yapılmaktadır. Günümüzde her yıl 1.78'lik bir artış hızı ile dünya nüfusuna 93

¹³ A.M. Carr-Saunders; World Population, London 1964, J.O.Durand, The Modern Expansion of World Population, Proceedings of the American Philosophical Society, June 1967.

¹⁴ Mols, R.1955, 14-17. yüzyılda Avrupa'daki şehirlerin demografik tarihi tanıtımı, 2.Bölüm, Louvain, s.41.

¹⁵ Cipolla, C.M., Op.Cilt, s.98-99.

milyon insan eklenmektedir.¹⁶

Dünya nüfusunun 1950-1986 döneminde %017.0'lık bir artış hızına ulaştığı ve bu artışta da %029'la gelişmekte olan ülkelerin büyük pay sahibi oldukları görülmektedir.¹⁷ Dünyada meydana gelen teknolojik ve bilimsel gelişmeler; nüfus artışının meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Daha öncede değindiğimiz gibi, ilk olarak ziraat devrimi ile başlayan nüfus artışı ve bunu izleyen sanayi inkılabı ile tam bir nüfus patlaması gerçekleşmiştir. Üçüncü olarak "Bilgi Teknolojisi ve Elektronik Çağ" ile devam eden dünya nüfus artışı yukarıya doğru bir trend çizmektedir. 1950'lerden itibaren başlayan bilimsel devrim ile Tıp, Sağlık, beslenme ve hayat standartlarının yükselmesi sonucunda hem nüfus artar iken, ortalama ömür süresi de yükselmiştir. Dünyada bugün ortalama ömür süresi 63 yıldır. Gelişmiş ülkelerde 73 yıl olan ortalama ömür süresi, az gelişmiş ülkelerde 60 yıla düşmektedir. Ortalama yaşam süresinin 51 yıl olduğu, Afrika kıtalar arasında en düşük ortalama sahiptir.

Birinci sanayi devriminden bu yana dünya nüfusunun göstermiş olduğu gelişmeye bakıldığında, 1750'li yıllardan günümüze kadar geçen 250 yıllık süre içinde dünya nüfusu yaklaşık olarak 8 kat bir artış göstermiştir. Profi Kuczynski'nin hesaplarına göre, 1800 yılında bütün dünyada "Beyazların" sayısı 200 milyon iken 1930'da 700 milyona yükselmiştir. Dünya nüfusu ise 1800'li yıllarda 910 milyon iken 1930'da 2 milyar on milyona yükselmiştir. Bundan çıkacak sonuç ise, dünya nüfusu içinde beyazların oranı 1800'li yıllarda %22'den 1930'da %35'e çıkmıştır.¹⁸ 1650-1750 yılları arasında %04 olan dünyanın yıllık nüfus artış hızı, 1900-1950 yılları arasında %09'a yükselirken, Avrupa kökenlilerin artış oranı %03'ten, %010'a çıkmıştır.¹⁹

1960'da 3 milyara ulaşan dünya nüfusu, 1960-1970 döneminde dünya nüfusuna her yıl net olarak 68 milyon insan katılmıştır. 1976' yılında 4 milyara yükselmiştir. 1970-1980 yılları arasında dünya nüfusuna her yıl net olarak 74 milyon insan nüfusa ilave olurken, 1980-1990 yılları arasında dünya nüfusuna her yıl net olarak 84 milyon insan katılmıştır. 1990-2000 yılları arasında dünya nüfusunda ciddi bir artış trendi ile bu sayı 93 milyona yükselmiştir. 1991'de 5,384 milyar olan dünya nüfusunun ikibin

¹⁶ Temel Britannica, London 1992, cilt 13, s.113-114.

¹⁷ Nur Serter Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.13-14.

¹⁸ Cipolla, C.M.. Op.cilt., s.100-101. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuczynski, R.R.1943. Population, Encyclopaedia of Social Sciences. Cilt 12, s.240-48.

¹⁹ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal yapısı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994 s.13-14.

yılında 6,1 milyarı aşması beklenmektedir. İşte bu hızlı artış, her 10 senede bir dünya nüfusuna yaklaşık tablo nüfus ve yıllık ortalama artış

NÜFUS VE YILLIK ORTALAMA ARTIŞ

YILLAR/NÜFUS	NÜFUS (MİLYON KİŞİ)										YILLIK ORTALAMA ARTIŞ (%)					
	1965	1973	1980	1990	1991	2000	2030	1965-1973	1973-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2030				
ÜLKELER GRUBU, DÜŞÜK VE ORTA GELİR	2.403	2.923	3.383	4.146	4.226	4.981	7.441	2.5	2.1	2.0	1.9	1.4				
DÜŞÜK GELİR GRUBU	1.776	2.168	2.501	3.058	3.117	3.670	5.430	2.5	2.0	2.0	1.8	1.3				
ORTA GELİR GRUBU	627	755	883	1.088	1.109	1.311	2.011	2.3	2.3	2.0	1.9	1.4				
FAZLA BORÇLU ÜLKELER	258	314	370	455	464	546	794	2.5	2.3	2.1	1.8	1.3				
AFRİKA (Sud Sahara)	245	302	366	495	510	668	1.346	2.7	2.8	3.1	3.0	2.4				
DOĞU ASYA ve PASİFİK	975	1.195	1.347	1.577	1.602	1.8181	2.378	2.6	1.7	1.6	1.4	0.9				
GÜNEY ASYA	645	781	919	1.148	1.170	1.377	1.978	2.4	2.4	2.2	1.8	1.1				
AVRUPA	154	167	182	200	195	217	258	1.1	1.2	1.0	0.8	0.6				
ORTADOĞU ve KUZEY AFRİKA	125	154	189	256	264	341	674	2.7	3.0	3.1	2.9	2.3				
LATİN AMERİKA ve GARIIBEAN	243	299	352	433	441	516	731	2.6	2.4	2.1	1.8	1.2				
DIĞER ÜLKELER	252	275	294	321	323	345	-	1.1	1.0	0.9	0.7	-				
YÜKSEK GELİR GRUBU	671	726	766	816	821	859	919	1.0	0.8	0.6	0.5	0.2				
OECD ÜLKELERİ	649	698	733	777	781	814	863	0.9	0.7	0.6	0.5	0.2				
DÜNYA	3.326	3.924	4.443	5.284	5.370	6.185	8.869	2.1	1.8	1.7	1.6	1.2				

KAYNAK: The WORLD BANK (Dünya Bankası) WORLD Development Report 1992, s.196.

olarak 1 milyar insanı eklemektedir. Arthur Wasting'in yaptığı hesaplara göre, Homo Sapiens'in dünya üzerine çıktığı tarihten bu yana 50 milyarı aşan sayıda insanın dünyada yaşadığı ve bunun %9.5'u halen dünya üzerinde yaşamakta olduğu görülmektedir. 21. Yüzyılın sonunda uzmanlara göre dünya nüfusunun 8 milyarın üzerine çıkacağı tahmin etmektedirler. 1978 yılında Birleşmiş Milletlerin nüfus faaliyetleri alanında yapmış olduğu araştırmaya göre tüm dünya, içinde 100 kişinin yaşadığı bir şehir olarak kabul edilecek olursa, bunun 58'inin Asyalı, 13'ünün Afrikalı, 10'unun Güney Amerikalı, 9'unun Avrupalı, 5'inin Rus, 5'inin A.B.D. vatandaşı olacağı açıklanmaktadır²⁰.

Avrupa ve Kuzey Amerika'da nüfus nerede ise hiç artmamaktadır. Hatta bazı Avrupa ülkelerinde doğum sayısı o kadar azdır ki, nüfus azalma göstermektedir. Yunanistan, Belçika örneği gibi. Bu gibi ülkelerde ölüm oranı sayısı, doğum oranı sayısından yüksektir. Yine bu ülkelerde yaşlıların nüfus içindeki payı, ölüm oranının düşüklüğü nedeniyle (tıbbi gelişmelerin, gıda ve beslenmenin yüksek standarta çıkması) artarken genç nüfus azalmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ikinci dünya savaşından sonra iktisaden, sosyal-kültürel bilinçlenme, zengin ülkelerin gelişmişliklerinden yararlanma, tıbbi ve hastalıklara karşı korunmanın artması bu ülkelerde ölüm oranında düşüşe neden olmuştur, ama doğum oranı yeterince azalmadığı için 1950'lerden bu yana bu ülkelerin nüfusu yaklaşık olarak yılda %2.5'in üzerinde artan nüfus seyri göstermektedir. Meselâ, bazı ülkeler, 25 yılda iki katma çıkmışlardır. Hindistan (835 milyon), Endonezya (177 milyon), Brezilya (147 milyon), gibi çok kalabalık bazı ülkelerde yıllık nüfus artışı %2'den fazladır. Düne kadar Türkiye gibi işte bu durum bize göstermektedir ki, İngiltere'nin sanayi devrimi sırasında %3'lük nüfus artışı bu görüntüden uzak değildir. Kenya yıllık %4'ü aşan nüfus artış hızıyla dünyada en yüksek nüfus artışı görülen ülkelerden biridir. 1989 yılındaki yapılan araştırmaya göre Çin'in nüfusu 1 milyar, 104 milyonu geçmiştir. 1970'lerde ve 1980'lerde uygulamış olduğu doğum kontrol politikasıyla nüfus artış hızında önemli bir ölçüde bir azalma sağlanabilmiştir. Evli çiftlerin yalnızca bir çocuk sahip olmasını ön-gören hükümet kararı, Çin'de nüfus artış hızının yılda yaklaşık olarak %1.4'e düşmesini sağlamıştır. Ancak bu durum kırsal kesim ve dağlık bölgelerde uygulanmadığı görülmektedir. Meselâ, Uygur-Sincan bölgesinde 2-3 çocuğa kadar çıkmaktadır.

Dünya nüfusunun, yeryüzü karalar toplamı olan 135.830 milyon km²'ye bölersek, km²'ye 28 kişinin düştüğünü ortalama olarak tesbit edebiliriz. Ancak bu rakam dünyanın ortalama nüfus yoğunluğu olarak kabul edilmez. Nüfus ve kaynaklar ilişkisi açısından yoğunluğun önemi çok büyüktür.

²⁰ Dönmezer, Sulhi, "Toplum Bilim" Beta Basım Yayım, İstanbul 94, 11. Bası. S.66.

NÜFUS YOĞUNLUĞU

Nüfus yoğunluğu, herhangi bir yerde, insan sayısının o yerin ölçümüne (km² olarak) bölünmesinden elde edilen sayıya nüfus yoğunluğu denir. Nüfus ile kaynak arasındaki ilişkinin diğer bir ifade ile nüfusun kaynaklar üzerindeki baskısının ölçülmesinde yararlanılan bazı kriterler bize ülkelerin ekonomik ve sosyal güçleri açısından daha büyük ve doğru bilgi sunmaktadır. Bu konuda başlıca üç kriterden söz edilebilir²¹. Genellikle, alışagelmış bir usulle bir ülkenin yukarıda tarifini yapmış olduğumuz şekilde hesaplanmaktadır. Aritmetik nüfus yoğunluğu denilen bu yöntem, genelde ülkeler arasında bir karşılaştırma imkanı verse dahi fazla bir değer ifade etmemektedir. İkinci kriter ise, ülke nüfusunun ekilip, dikilebilen toprak alanına bölünmesiyle bulunan fizyolojik nüfus yoğunluğudur. Üçüncü bir ana kriter ile ülkenin tarım sektöründeki nüfusunun tarım arazilerine bölünmesiyle elde edilen yoğunluktur. Nüfusu en yoğun kıta ise km²'ye düşen 109 kişi ile Asya olup, bunu 100 kişi ile Avrupa izlemekte, Amerika kıtasında nüfus yoğunluğu 38, Afrika'da 20, Okyanusya'da ise sadece 3'tür²². Nüfus yoğunluğunun çok yüksek olduğu yerler tarımın entansifi şekilde yapıldığı yerler olarak görülmektedir. Dünyanın çok nüfuslu yerlerinin endüstri bölgeleri, polikültür alanları ve plantasyon tarımın yapıldığı bölgeler teşkil etmektedir. Bunun dışında gerek kuzey ve gerek güney yarım kürenin kutuplara doğru olan kısımlarına gidildikçe nüfus yoğunluğu büyük bir azalma gösterir²³.

İşte yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi insan-kaynak ilişkisi önemli bir durum arz etmektedir. İnsanlar nüfus fazlalığının yarattığı baskıdan daha farklı nedenlerle iç ve dış göçe tabi olurlar. 19.Yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın başlarında milyonlarca insan Avrupa'dan, Afrika'dan köle olarak ve Asya kıtasından, Kuzey Amerika'ya yaklaşık olarak 41 milyon insan gelmiştir⁴. Bir önemli göç hareketi de 1930'larda Hitler Almanya'sından kaçan yahudiler ve diğer etnik gruplara bağlı insanlar, baskı nedeniyle Kuzey Amerika'ya göç etmişlerdir. Artık günümüzde kıtalar arasında böyle büyük boyutlu göçler yaşanmamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde halkın büyük çoğunluğu kasabalarda ve kentlerde oturmaktadır. Meselâ, Japonya'da toplam nüfusunun ¼'ü Tokyo Metropolünde yaşamaktadır, bu açıdan bakıldığında kentleşme Japonya'da %80'lerin üstündedir. İngiltere'de bu oran %89, Hollanda'da %89, İspanya'da %78'dir. Türkiye'de ise şehirli nüfusun oranı %66.7'dir. Kentsel nüfusun yoğun olduğu bölgeler, kavşak ve deniz taşımacılığının yoğun olduğu, otoban ve demir

²¹ Koray Başol, Türkiye'nin Ekonomik Bünyesi, Ege Üniversitesi İ.F.Yay. İzmir, 1980, s.116.

²² Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.16.

²³ Koray Başol, Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Çigli-İzmir 1991, s.18.

⁴ Temel Britannica, London 1992, Cilt 7, (Hürriyet Yayınları), s.190.

yollarının transit geçtiği, verimli toprak havzalarında toplandığı görülmektedir. Örneğin Japonya'nın Kanto Eyaleti, California Eyaleti, Hong-Kong, Tayvan, İtalya, İngiltere, İspanya gibi ülkelerin limanları ve transit geçişli otopanlarının üzerinde kurulu olan şehirler dikkati çekmektedir. Ülkemizde ise Adana, İstanbul, İzmir gibi şehirler süratle metropolleşmeye gitmektedir. 1989'da dünya nüfusunun yaklaşık %41'i kentsel alanlarda yaşamakta idi. Bugün, bu oran yaklaşık olarak %50'lilere varmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise halkın $\frac{3}{4}$ 'ü nüfus yoğunluğu fazla olan kırsal alanlarda yaşar ve tarıma dayalı gıda üretiminde bulunur. Örneğin Hindistan'da şehirli nüfus oranı %27, Pakistan'da %32, Mısır'da %46'dır. Mevcut istatistiklerden anlaşıldığına göre, yer yüzünde ekonomik faaliyet tipi büyük miktarda tarım olup, aktif dünya nüfusunun %75'i bu alanda çalışmakta olduğu görülmektedir. Endüstri faaliyetleriyle uğraşanların oranı yine dünya ölçüsünde %10 civarında olup, bu oran ulaşım ve hizmetler sektöründe çalışan için %12'si kadardır. Geri kalan ise %3'lük kısım olup bunlarda ormancılık, balıkçılık ve madencilik sektöründe çalışanlardan meydana gelmektedir. Bir ülkede aktif nüfusun (çalışabilir) toplam nüfustaki payının azlığı ve çokluğu üretim güçleri veya doğal kaynaklar açısından büyük bir önem arz etmektedir²⁴.

~~Diğer taraftan doğuştaki hayat umudu (ortalama ömür, 18. yüzyılda 35 yıl iken, 1900'da 50 yıla çıkmıştır. Artış 1900'larda devam ederek 1940'da 65, 1970'lerde 70 yıla ulaşmıştır yani tam iki katı olmuştur²⁵. 1990'larda 80 yıla çıkmıştır. Özellikle Japonya'da, Finlandiya'da 80-82 yaş yılmaya ulaşmıştır. Türkiye'de ise ortalama 70 yıla çıkmıştır.~~

Yeryüzünün çeşitli bölümlerinde km²'ye düşen insan sayısının çok farklı olduğunu görmek mümkündür. Bazı bölgelerde km²'ye düşen insan sayısı bazen ortalamanın çok altında olmasına karşılık, bazı bölgelerde ise ortalamanın çok yukarisindedir. Örneğin, Hollanda'da km²'ye 332, Belçika'da 321, Japonya'da 295, Hindistan'da 179 kişi düşer iken Fransa'da 96, Çin'de 86, Bulgaristan'da 78, Yunanistan'da 68, İran'da 9, Okyanusya'da 3 kişi düşer²⁶. Ülkelerin hızlı nüfus artışları ve göçleri karşı karşıya kalması, nüfus yoğunluklarında arttırmaktadır. Buna göre;

²⁴ Koray Başol. (Doğal Kaynaklar Ekonomisi ders notları), Akli selim Ofset tesisleri, çiğli, İzmir 1991, s.15.

²⁵ Baran TUNCER, Ekonomik Gelişme ve nüfus, Hacettepe Üniversitesi, Yya.No: 2461, Lider Mat.Ankara 1976, s.12.

²⁶ Koray Batol, a.g.e., s.18.

SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERİN TOPLAM NÜFUSLARI (1985) VE
YOĞUNLUKLARI

ÜLKELER	TOPLAM NÜFUS	NÜFUS YOĞUNLUĞU (km ²)
ABD	226.546.000	26
S.S.C.B.	284.000.000	13
Fransa	54.335.000	101
İngiltere	55.678.000	234
İspanya	33.746.000	77
İtalya	56.557.000	191
Yugoslavya	22.425.000	92
Yunanistan	9.740.000	76
Çin	1.031.883.000	115
Hindistan	685.185.000	242
İran	49.857.000	32
İrak	16.278.000	40
İsrail	4.038.000	214
Japonya	121.049.000	325
Kuveyt	1.697.000	110
Pakistan	84.254.000	132
Suudi Arabistan	7.013.000	7
Libya	3.637.000	2
Meksika	66.847.000	42
Brezilya	121.149.000	17
Endonezya	147.490.000	92
Avustralya	15.602.000	2

KAYNAK : DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1991, Ank. 1991, s.610-612.

Nüfusu en yoğun kıta ise km²'ye düşen 109 kişi ile Asya olup bunu 100 kişi ile Avrupa izlemektedir. Amerika kıtasında nüfus yoğunluğu 38, Afrika'da 20, Okyanusya'da sadece 3'tür²⁷. Bilindiği gibi nüfus artışı ile birlikte ülkelerin nüfus yoğunluğu sürekli artmaktadır. Yine ülkelerin nüfus yoğunluğunun artmasında ve azalmasında, ülkelerarası göçler söz konusu olmaktadır. Genelde bu göçlerin sebepleri, ücret yetersizliği, mesleki çalışma imkanlarının yetersizliği ve donanım eksikliği, araştırma ve geliştirme imkanlarının az gelişmiş ülkelerde yetersiz olması, sosyal ve iktisadi refah arayışları gibi nedenler ülkelerarası göçe sebebiyet vermektedir. Yapılan bir tahmine göre ülkelerarası beyin göçünün %75'ini ABD, Kanada ve İngiltere çekmektedir²⁸. Yapılan tahmine göre, 1961-1972 yılları arasında bu ülkelere 230.000 yüksek düzeyde yetişmiş eleman göç etmiştir²⁹.

²⁷ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.16.

²⁸ Turhan Oğuzkan, Gelişmekte olan Asya Ülkeleri ve Beyin kGöçü Problemi, İnsan ve Kainat, Kasım 1985, sayı 3, s.26

²⁹ İbid 1. S.27.

Bugün yoksul ülkelerden sanayileşmiş ülkelere olan işgücü göçünün yanı sıra doğal afetler ve yıkımlar da göç nedenini oluşturmaktadır. Günümüzün önemli olaylarından biri de “beyin göçü olgusu”dur. Fakir ülkelerin yetenekli ve eğitilmiş insanları, daha fazla para kazanmak amacıyla dünyanın farklı ve kaynağı bol olan zengin ülkelere göç etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde istihdam imkanlarının sınırlı olması, düşük ücret, eğitim yetersizliği, teknolojik gelişme ve kullanma yetersizliği gibi sebepler nedeniyle göçe tabi olur. İşte bu durum fakir ülkelerin zengin ülkeler karşısında daha da ezikliğini arttırmaktadır. Fakir ülkeler bin bir zorluklarla yetiştirilmiş oldukları insanların kullanamadan ellerinden kaçırmaktadırlar, göçe tabi olan bu insanlar ülkesine olan “eğitim maliyetini” dikkate almadan zengin ülkelere doğru göç etmekte ve gelişmiş zengin ülkeler bu insanları yetiştirme ve eğitime maliyetlerinden kendilerine kurtarmış olmaktadır. Yani bir yerde “sıfır maliyet”le hazıra konmaları söz konusudur. Fakir olan bu gibi ülkeler eğitilmiş ve yetiştirilmiş insan kaynağını kullanmamaları ve doğal kaynaklarını buna bağlı olarak atıl kalması, verimli olarak kullanamaması, sermaye yatırımlarının yükselen maliyetlerden dolayı azalması söz konusudur. İşte bu ülkelerin gelişmemişliğin nedeni ya da zengin ülkelere olan bağımlılığı bu kaynakların dengeli olarak kullanılamamasıdır.

Dünya’da nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yerler endüstri bölgeleri tarımın entansif şekilde yapıldığı yerler, transit ticaretin yapıldığı kavşak merkezler, polikültür alanları ve de coğrafi ve iklim şartlarının elverişli olduğu yerlerde yoğunlaştıkları görülür. Dünyada nüfus yoğunluğunun en az bulunduğu bölgeler ise kutup bölgeleri, okyanusya, Çöl bölgeleri (Büyük Sahra, Gobi çölü...) nüfusun az olduğu ve yoğunluğunun düştüğü bölgelerdir. Meselâ, Moğalistan’da km²’ye 2 kişi düşmekte olduğu görülmektedir.

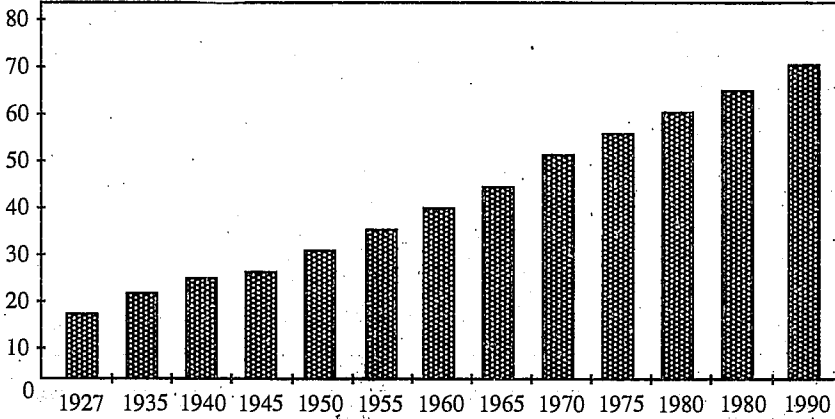
Dünyada nüfus problemi düşündüğümüz zaman; aklımıza ilk olarak gelecek olan ülkelere birisi de Hindistan olmaktadır. Hindistan’ın 885 milyona yakın nüfusu ve Türkiye’nin 4 katı büyüklüğünde bir alanda yer alması, bu ülke bugünkü hızı devam ederse, 27 yıl sonra Hindistan’ın nüfusu iki katına çıkacaktır. Dünyada insan nüfusunun iki katına çıkma süresi, 35 yıl olarak hesaplanmıştır. Ancak bu artışlar her ülkede aynı hızla olmayacaktır. Örneğin, Finlandiya, Avusturya’da 175 yıl, Batı Almanya’da 117 yıl, Rusya’da ve Amerika’ya 70 yıl, Hindistan ve Afrika memleketleri için bu durum 27 yıldır. Meksika ve Kolombiya’da 21 yıla düşmektedir. Dünyada nüfusu azalan ülke Malta’dır.

Türkiye’de nüfus yoğunluğu yıllar itibariyle incelendiğimizde; 1927 ve 1935 nüfus sayımlarında nüfus yoğunluğu sırasıyla 18 ve 21 kişidir. 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla yüzölçümü 762.736’dan 767.119 km²’ye çıkmıştır. Buna paralel olarak da nüfus yoğunluğu 1940’da 23 kişidir.

Yüzölçümümüz 1965 nüfus sayımında 774.810 km^2 'dir ve bundan sonra ki nüfus sayımlarında Türkiye'nin yüzölçümü 774.815 km^2 baz alınmıştır. Ve sırasıyla nüfus yoğunluğu 46, 52, 58, 65, 73 kişidir. 1995'de DİE. Verilerine göre Türkiye'nin yıl ortası nüfus tahmini 62.526.000'dir. Nüfus yoğunluğu ise km^2 'ye 80 kişi düşmektedir.

TÜRKİYE'NİN NÜFUS YOĞUNLUĞU

Kaynak: DİE, Türkiye Ekonomisi : İstatistik ve Yorumlar Ekim 1995, s.331.

Dünyada her bölgenin nüfusu ile ilgili sağlıklı veriler yoktur. Kimi bölgelerde göçler nedeniyle nüfusun saptanması oldukça zordur. Nüfusa ilişkin bilgi edinmenin en iyi yolu nüfus sayımıdır. Ayrıca doğum ve ölüm kayıtlarının düzgün tutulmasında gereklidir. Nüfus sayımı ile elde edilen bilgiler her çeşit planlama için büyük önem taşır. Yiyecek, barınak, okul ve sağlıkla ilgili bir çok sorunun çözümü bakımından insan sayısı ile nüfusun özellikleri ve hareketleri önem taşır³⁰.

DÜNYA NÜFUS ARTIŞININ ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR:

Dünya nüfus artışının hızlı bir gelişme göstermesi hem gelişmiş ülkeler için hem de gelişmekte olan ülkeler için sorunlar oluşturduğu bir gerçektir. H.B.Parry'nin "Population and It's Problems" adlı kitabında az gelişmiş ülkelerin dünya nüfusunun $\frac{3}{4}$ 'ünü oluşturduğu bu oran "sanayi devrimi"nin İngiltere tarafından gerçekleştirildiği 1775'lerden önce, örneğin 1750'lerde %74 olarak verilmektedir. 1972'de bu ülkeler nüfusun %71'ine sahip olmuşlardır³¹. Bu ülkelerin nüfusunun yapılan hesaplamalara göre 2000 yılında dünya

³⁰ Temel Britannica, cilt 13, s.113-115.

³¹ H.B.Parry, Population and It's Problems, Clarendon Press, Oxford, 1974, s.52.

nüfusunun %83'ünü bu az gelişmiş ülkelerde toplanacağını, Dünya Bankası Raporlarından Nüfus politikaları araştırmalarından elde etmekteyiz. Dünyamız, 2.Dünya Savaşından sonra "nüfus patlaması ya da demografik devrim teorisi" diye adlandırılan hızlı bir nüfus artışı ile insanlık karşı karşıya kalmıştır. Bu ciddi aşırı artış, beraberinde sorunlar meydana getirmiştir.

Günümüzde dünya nüfus artışının ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadi sorunlar ülkelerin politikalarında ilk sıralarda yer almaktadır. Nüfus bilimcileri bu sorunları, 5 ayrı noktada tahlil etmektedirler.

1. Hammadde ve Beslenme (Gıda Üretimi) Açısından,
2. Milli Gelir Açısından,
3. İstihdam-İşsizlik Açısından,
4. Demografik Yatırımlar Açısından,
5. Tasarrufların Üretime Katılması Açısından,

Dünya nüfusunun süratle artması, ilim adamları ve çevreci kuruluşları telaşlandırmaya başlamıştır. 1789 yılında dünya nüfus artışlarının önemli bir sorun teşkil edeceğini kanıtlamaya çalışan Profesör Malthus'un teorisi tekrar günümüzde tartışılmaya başlanılmıştır. Prof.Dr.Thomas Robert Malthus 1789 yılında yazdığı "An Assay on the Principle of Population" (Nüfus Prensipleri Üzerine Bir Deneme) adlı kitabında nüfusun gıda maddelerinden daha hızlı arttığını ve açlığın dünyayı tehdit edip, savaş nedeni sayılacağı iddia etmişti. Malthus, Benjamin Franklin'in gözlemlerinden yola çıkarak kaynakların bol olduğu Amerikan Kolonilerinde nüfus, her 25 yılda iki katına çıkma eğilimi göstermiştir. Malthus'da bu gözlemden yola çıkarak gıda maddeleri arzı ile sınırlanmadığı takdirde nüfusun geometrik olarak artma eğilimi göstereceği öne sürmüştür. Ancak o da kabul etmektedir ki bu durum kontrol edilmediği sürece, nüfus böyle bir eğilim göstereceğini öne sürüyordu. Malthus, her zaman ve her yerde nüfus artışını sınırlandıran faktörlerin bulunduğunu işaret ediyordu. 1980'lerde bile büyümenin limitleri verildiği zaman bilgisayarlar, Malthus'un geometrik ve aritmetik artış tahminlerine çok benzer büyük rakamların oluştuğunu belirten şehir ve dünya dinamikleri filozofu Jay Forrester'in öğrencileri ve Dennis Meadows tarafından hazırlanan "The Limits to Growth" (Büyümenin Limidleri) adlı çalışmada öne sürülmüştür. Dünya Bankası, 5 Eylül -13 Eylül 1994 tarihinde nüfus ve kalkınma konferansı düzenleyerek dünya nüfus artışının ortaya çıkardığı sorunlar ele alınmıştır. Bundan öncede Birleşmiş Milletler, 1984 yılında Mexico City'de bir nüfus konferansı bu amaçla toplanmıştır.

Nüfus miktarındaki hızlı artış yer yüzündeki hammadde, doğal kaynaklar, gıda üretimi ve beslenme gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Zaten kıt olan kaynakların optimal olarak kullanılmaması böyle bir sorunu eskiden beri tartışılır hale getirmektedir. Şöyle bir hesap yapıldığında; 135 milyon km²'lik yeryüzünün, ancak 14-15 milyon km²'lik alanı tarıma ve işlenmeye elverişlidir. Tüm yeryüzü üzerinde takriben %10'luk bir yeri kapsadığını görmekteyiz. İşte bugün 5 milyar insanın beslenme imkanı yeryüzünün %10'nuna bağlıdır. Bilim adamlarında yapılan açıklamaya göre; kaynakların dengeli kullanıldığında, dünyanın sadece 6 milyar insanı değil, yaklaşık olarak 10-12 milyar insanı besleyebilecek kaynağı ve tarım alanları mevcuttur.

1. Gıda ve Beslenme Sorunu:

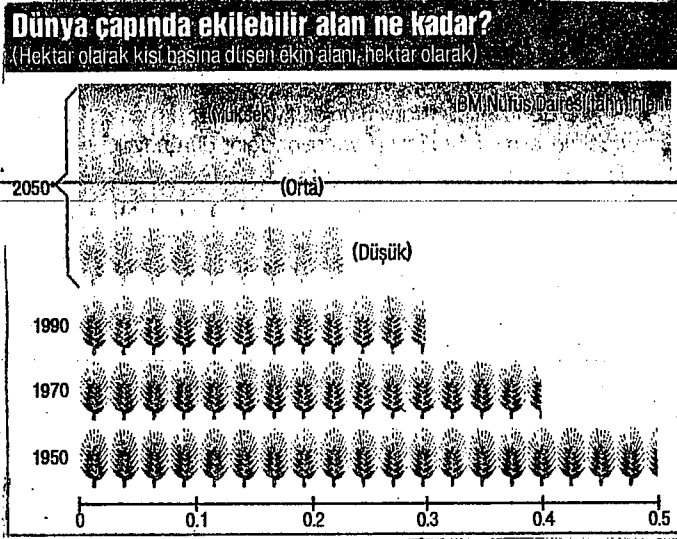
Bugün dünya nüfusunun büyük bir kısmı beyin yetersizliğiyle karşı karşıyadır. Çin, Hindistan, Rusya ve kıta Afrika'sındaki ülkelerde nüfus sayısı yüksek olan bu devletlerin buğday, sebze, meyva gibi hububatları ithal etmekte olduğundan açlık tehlikesi baş gösterdiği ve yeterli besini üretemedikleri görülmektedir. Günümüzde açlık önemli bir sorun oluşturmaktadır. Hindistan'da ve Çin'de takriben 400 milyon insan açlık sınırı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bir diğer sorunda; geri kalmış üçüncü dünya ülkelerinin nüfuslarını büyük bir ölçüde etkileyen yetersiz ve dengesiz beslenme. Ama ilginçtirki, besin eksikliği, dengesiz beslenme ve besin açlığı gibi faktörlere rağmen dünya nüfusunun hızla büyümeye devam etmektedir. Amerika'lı bir bilim adamı, 1966 tarihinde "dünya popülasyonunun besin problemi" adlı bir konferansta aynen şöyle demiştir: "Gelişmekte olan ülkelerde 6 yaşının altında bulunan 171 milyon ve 6 ile 14 yaş arasındaki 98 milyon çocuk, ciddi bir dengesiz beslenme problemiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Milyonlarca çocuk, kötü beslenme ile çocuk hastalıklarına karşı dirençlerinin azalması sonucu ölmektedir. Yaşayan milyonlarcası da bir takım engellerle karşı karşıya bulunmaktadır. Afrika ve Asya'da açlık ve dengeli beslenme yetersizliği ciddi boyutlar oluşturacaktır..."

Charles Darwin'in torunu Sir Charles Darwin, beslenme ile ilgili 1956 yılında yaptığı bir konferansta bu konuya temas ederek şunları söylemiştir: "1947 ile 1953 yılları arasında dünya tarımı büyük bir atılım yaparak geçen bu 7 yıl içinde üründe %8'lik bir artış göstermiştir. Hakikaten bu fevkalade durumun ortaya konmasında en çok tarım alanındaki bilim adamlarının üstün çalışmalarına teşekkür borçluyuz. Fakat bu 7 yıl içerisinde dünya popülasyonu %8 yerine %11 oranında arttığı için beslenemeyen insan sayısı başlangıçtakinden daha fazla olmuştur."

Malthus, nüfusla ilgili iki fikir ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi insan varlığı için besinin şart olduğu, ikincisi; insanların çoğalmaya devam edecekleri

şeklinde. Malthus hipotezine şu cümle ile ifade etmiştir.: "Bir popülasyonun üreme gücünün dünyanın besin sağlama gücünden sonsuz olarak çok daha büyük olduğunu söylemek isterim". İşte bu teörinin sonucuna göre, bir popülasyon kendi besin kaynakları ile sınırlandığı zaman geometrik dizilerdeki gibi büyümesine devam etmez.

Bir ülkede zirai üretim ve gıda üretiminin artışı, nüfus artışından daha hızlı ise, nüfus artışı açlık ve kıtlık gibi tehlikeleri de doğurmaz. Nitekim, ülkemizde 1969 yılında fert başına zirai üretim %11, gıda üretimi ise %13 oranında artmıştır. Bu artışlar aynı yıllardaki nüfus artış oranlarından çok yüksektir. Her ne kadar son yıllarda zirai üretimde bir gerileme söz konusu ise de, bu düşüş ülkemizde açlık ve kıtlık yaratmaktan uzaktır. Bugün bile zirai üretim artışı, yüzde 2 dolayında olan nüfus hızımızdan 4-5 misli fazladır³².

KAYNAK: Capital Ekonomi Dergisi, Kasım 1996, s.80-81.

İnsanlar nesillerini devam ettirebilmek için ekonomik faaliyette bulunarak kendileri için gerekli gıda maddelerini üretmek zorundadır. Dünya milletlerinin hayat standartlarını ve gelişmişliklerini ortaya koyan ölçülerden biriside gıda tüketimi ve beslenme düzeyidir. Gelişmiş ülkelerde ve batılı sanayileşmiş ülkelerde beslenme sorunu olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında çok daha az olduğu görülmektedir.

³² Mustafa Erkal, Toplum Bilim, Der Yayınları, İstanbul 1995, s.184.

Bir ülkenin iktisaden, sosyal ve kültürel yönden kalkınabilmesi için beslenme önemli yer tutmaktadır. Bir toplumun verimli üretim gerçekleştirebilmesi ve sağlıklı düşünüp kalkınma politikalarını uygulayabilmesi için beslenmenin önemli bir yer tuttuğu aşikardır. Nitekim, Dünya Sağlık Teşkilatı (W.H.O.) tarafından yapılan araştırma ve istatistiklerde bir ülkede işgücü veriminin düşük olmasında, yeterli ve dengeli beslenmemenin sebep olduğu belirtilmektedir. Özellikle, az gelişmiş ülkelerde beslenme yetersizliği ve açlık sorunu önemli bir durum arz etmektedir. Dünyada her yıl yaklaşık olarak 40 milyon insanın açlıktan ve yetersiz beslenmenin neden olduğu çeşitli hastalıklardan öldüğü görülmektedir. Ölenlerin 15 milyonu bebekler ve çocuklar oluşturması, sorunun ciddi bir durum oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Dünya Sağlık Teşkilatı verilerine göre, bir yetişkinin günlük kalori gereksinimi 3000 kilokalorinin biraz altındadır. Daha çok enerji tüketen beden işçilerinde ve gençlerde bu değer 4000 kilokalorinin üstüne çıkmaktadır. yukarıda da değindiğimiz gibi bir ülkenin kalkınmasında beslenmenin önemini belirtmiştik. İşte buna göre yetersiz ve dengesiz bir şekilde beslenmiş kişilerin çalışma güçlerinin azaldığı tesbit edilmiştir. Ülkeler arasında bir genelleme yapılacak olursa; Kuzey, Batı, ve Orta Avrupa ülkeleri ile Amerika ve Okyanusya kıtalarında günlük Kalori miktarı yüksek olduğu görülecektir. Akdeniz ve yakın doğu ülkelerinde daha az, uzak doğu ülkelerinde ise çok düşüktür. Ortalama günlük kalori arzının ihtiyacı oranı %112.7'dir. Bu durum yandaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir. Orta Afrika ve Güney Asya bölgelerinde beslenme yetersizliği ve kısmi açlık sorununun oluşturduğu görülmektedir. Kalorisi yüksek olan memleketlerde gıda maddelerinde çeşitlilik görülmekte, bitkisel ve hayvansal gıda maddeleri tüketimi yüksektir. Kalorinin

Dünya gıda üretimi yetecek mi?

Bölgeler	Günlük kalori arzının ihtiyaca oranı%	1989-91 yılları arasında gübre kullanımı (kg/hektar)	1990 yılında elde edilen hasat (ton/hektar)	2020 yılı hasat tahmini, (ton/hektar) (1981-93 arasındaki artışa göre)
Orta Afrika	93.7	13.9	1.165	1.597
Ortadoğu	119.7	53.9	1.642	2.581
Güney Asya	98.7	73.2	1.919	3.437
Uzakdoğu	113.1	196.8	3.817	5.988
Latin Amerika	115.1	52.3	2.119	3.100
Avrupa	132.6	131.5	2.816	4.247
Kuzey Amerika/ Okyanusya	136.2	79.2	3.734	5.006
Toplam	112.7	98.5	2.711	3.989

Kaynak: Capital Ekonomi Dergisi, Kasım 1996, s.80-81,

bitkisel veya hayvansal kökenli olup olamaması, bir ülkenin gelişmişlik ve

kalkınmışlık göstergesi olarak kabul edilmektedir. Buna göre fakir ülkelerde toplam kalori miktarının yaklaşık %90'ını bitkisel kökenli gıda maddeleri oluşturduğu görülecektir. Bu ülkelerin tarıma bağlı iktisadi faaliyet göstermesi buna sebeptir. Refah arttıkça hayvansal kalori miktarı arttığı görülmektedir.

BESLENME

Kıtalar	Toplam.Kalori	Bitkisel	Hayvansal
Dünya	2590	2150	450
Afrika	2308	2140	168
K.Amerika	3215	2200	1015
G.Amerika	2565	2077	488
Asya	2276	2076	200
Avrupa	3410	2315	1095
Türkiye	2916	2621	295

Besim maddeleri 6 ana grupta toplanır: Proteinler, yağlar, karbonhidratlar, vitaminler, mineraller ve sudan oluşmaktadır. Dengeli beslenme, bu besin maddelerinden oluşan bir kompozisyonudur.

Türkiye'de beslenme dağılımını incelediğimizde; hayvansal gıdalar toplam kalorinin %10'unu oluşturmaktadır. Bitkisel gıda maddeleri diğer gıda maddelerine oranla daha fazla önem arzeder ve üretimi daha fazla yer kapsar. Dünyada üretilen gıda maddelerinin %73'ü tahıllar, %12'si sebze ve meyvalar, %9'u hayvansal kaynaklı ürünler ve diğer arta kalan %6lık kısımda sebzelerden elde edilen gıdalardır. Tahıllar bitkisel gıda maddelerinin bir alt kısmını oluşturmasına rağmen, toplam gıda maddeleri içinde 3/4'lük bir paya sahiptir.

(MİLYON TON) DÜNYA TAHİL STOKLARI

Tahıl Grupları	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97 Tahmini
Buğday	144	136	110	104	111
Adi tahıllar (yulaf, mısır, Arpa)	169	140	147	109	118
Öğütülmüş Pirinç	67	63	54	53	49
Toplam	381	339	312	266	277

KAYNAK : Dünya Gıda Teşkilatı (F.A.O.) verilerinden alınmıştır.

Hızlı artan nüfus, doğal afetler ve erozyon sonucunda yok olan tarım alanları ve tüketimdeki hızlı artış, dünyada gıda krizinin baş göstermeye başladığının işaretleri görülmektedir. ABD'nin önde gelen kuruluşlarından olan Worldwatch Institute'ye göre Asya ekonomilerindeki hızlı büyüme, dünyada bir çok bölgesinde kötü hasat mevsimleri, yanlış gübreleme ve yanlış tarım

politikaları tahıl stoklarını büyük ölçüde düşürmüştür. Gerçekten de çiftliklerde yetiştirilen her bir kilogramlık hayvansal et üretimi için 4 kilogramlık tahıl tüketilmektedir. Bu açıdan bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin kullandığı tahıl miktarı 1995 yılında %8 oranında artış göstermiştir. Dünyadaki mevcut mısır, buğday, ve tahıl stoku 1993 yılında 77 gün yetecek düzeyde iken, bu oran 1995 sonu itibari ile son 35 yılın en düşük rakamı oluşturmuş, 48 güne düşmüştür³³.

Dünya Sağlık Teşkilatının araştırmalarına değinecek olursak; beslenme ile kalkınma arasında pozitif ilişkinin var olduğu görülecektir. Yani beslenme düzeyi (kalori miktarı) yükselse, kalkınma ve gelişme o nisbette arttığı görülmektedir. "Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur" atasözünü dikkate alarak, kulak ardı etmemeliyiz.

Yetersiz ve dengesiz beslenme çalışma gücünü azaltmakta, çalışılan işten doğan hastalıklara karşı dirençlerinin az olduğu ortaya konulmuş, devamsızlık oranlarının arttığı, iş kazalarının daha fazla uğranıldığı tesbit edilmiş ve beslenme yetersizliğinden ve dengesiz beslenmeden dolayı ortaya çıkmakta, uyusukluk başlamakta ve yeteneklerinin zayıfladığı ortaya konulmaktadır³⁴.

Gıda araştırmacıları dünyadaki kronik gıda krizine karşı ürünler geliştirmek için genetik çalışmalar yapmaktadırlar. "Yeşil Devrim" sayesinde 1960 yıllarda Asya ve Güney Afrika'da ortaya çıkan ürün arttırımı projesi hektar başına daha fazla pirinç, buğday, mısır ürünleri yetiştirme fırsatı vermiştir. İsrail Weizmann Bilim Enstitüsü'nde yeni geliştirilen tohum islah çalışmalarıyla ürün verimi en az iki kat artmıştır. Yapılan araştırmalara göre, 1.5 milyarlık Çin'in 2003 yılında kendi nüfusunu doyurabilmek için 200 milyon ton tahıla ihtiyacı olacağı belirtilmektedir. Gelecek yüzyılı kıtlık ve pahalılığın hakim olacağı bir yüzyıl olarak değerlendirilmektedir. Uzmanlara göre, hızlı artan nüfus doyurabilecek tarım alanlarının kalmaması ve toprak reformu yapılamaması açlığın ve dengesiz beslenmenin önümüzdeki yüzyılda ciddiyetini koruyacağı görülmektedir. Dünyada tarım üretimi için kullanılabilir çok az alan bulunmakta burada bilim enstitülerince geliştirilen tarım teknolojileri kullanılarak hektar başına daha fazla üretimi gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Geliştirilmiş tarım teknolojisiyle rekolte arttırımını sağlayan "yeşil devrim" beklenildiğinden daha az bir verim ile gelişme göstermiştir. İsrail'in çöl alanında yapmış olduğu "sera üretimi" ile yeni tarım alanları kazanması, açlık sorununa gelecekte bir yol gösterme imkanı sağlamaktadır.

³³ Capital Ekonomi Dergisi, "Açlık", kasım 1996, s.81.

³⁴ Sabri Dilmen. Açlıktan Kurtulma Savaşı ve Bunun Amaçları, Türk Veteriner Hekimleri Derneği, Yay No: 13, Ankara 1963, s.4. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Koray Başol, Doğal Kaynaklar Ekonomisi, İzmir 1991, s.24-26.

2- Hammadde ve enerji kaynakları açısından: Beslenme açısından sorunların aynısıyla karşılaşmaktayız. Kıt olan kaynaklar dengeli kullanılmadıkları için bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle petrol, kömür ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının rezervleri günümüzde büyük ölçüde azalmıştır. Dünya genelinde ise 1992 yılı itibariyle yaklaşık 45 yıllık petrol rezervi bulunduğu belirtiliyor. Buna karşılık doğal gazda ise 70 yıllık bir rezerv bulunmaktadır.

Dünya nüfusunun hızlı devam etmesi sonucunda zengin ülkelerin, kaynakların 3/4'ü kullanması, buna mukabil nüfusları 1/4'lük kısmını teşkil etmesi, yani zengin ülkelerde yaşayan bir kişiye düşen hammadde ve enerji miktarı, fakir ülkelerde yaşayan bir insana düşen enerji miktarından üç kat fazla oluşu, kaynakların dengeli kullanılmadığını bize göstermektedir. Tabii ki bu konuda zengin ülkeler israf içerisinde olur iken, fakir ülkelerde bu bakımdan yoksulluk çekmektedir. Alternatif enerji kaynakları gündeme getirilmez ise, dünyanın hammadde ve enerji dar boğazına gireceği aşikardır. Yani, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, nükleer enerji ve su enerjileri gibi kaynakların kullanılarak insanların hizmetine sunulması gerekir. Böylece dengeli ve optimal olarak kullanılarak hem israftan kaçınılması, hemde yoksulluk çekilmemesi için gelecek olan nesillere karanlık bir dünya bırakmamak için üzerimize düşen görevi yapmak zorundayız.

3- Demografik yatırımlar açısından: Nüfus miktarı hızla arttıkça her doğan çocuğun yalnız beslenme sorunu olmamakta, bu çocukların yedirilmesi, giydirilmesi, barındırılması, sağlık şartlarının düzenlenmesi, eğitim hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir. Doğumlarından 15 yaşına kadar hiç bir surette üretimde bulunmayarak dolayısıyla milli ekonomiye katkısı olmayan bu yaş grubundaki insanlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfusun %40-50'sini oluşturmaktadır. Ülkemizdeki manzara bundan farklı değildir. Türkiye'de 0-14 yaş grubu, nüfusta ortalama %40'luk bir paya sahiptir. İşte Türkiye gibi ülkelerde toplam nüfus içinde çocuk sayısının çok yüksek olması zaten kıt olan ülke kaynaklarının sadece yaşama standardının daha aşağıya düşmemesi için kullanımını gerektirmektedir. Demografik yatırımlarda bir başka önemli hususta; sağlık ve sosyal güvencedir. Ülkemizde bebek ölümlerinin toplam ölümler içerisindeki payı 1989 yılında %24, 1990'da da %23.3'e kadar gerilemiştir. Daha 15 yıl öncesine kadar her bin bebekten 115'i ölür iken, bugün bu oran her bin bebekten 46.8 bebeğe kadar indirdik. Bu açıdan demografik yatırımlarda bir iyileşme görülmektedir. Demografik yatırım deyince, nüfus artışının getirmiş olduğu sorunları en aza indirmeye yarayan politikalar üretilmesini zorunlu kılar. Belediye hizmetleri, Devlet hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, hastane ve okul-egitim hizmetlerinin sağlanması gerekir.

4- Milli gelir açısından: Nüfus artışının ortaya çıkardığı sorunlar daha önce de bahsettiğimiz gibi nüfus artışı fert başına milli geliri azaltmaktadır. Bir ekonominin büyümesi milli gelir artışı ile ölçülmektedir. Bilindiği gibi nüfus artışının hızlı olması, milli gelirdeki fert başına artışı olumsuz etkilemektedir. Yani, ülke içerisinde ekonomik genişleme ve gelir artışı olmazsa, doğacak olan nüfus mevcut gelirden pay alacağından kişi başına düşen, ferdi gelirden azalma görülecektir. Fakir ülkeler daha da fakirleşmeye devam edecektir. Türkiye süratli nüfus artışına rağmen, milli gelirin büyümesinde önemli bir hız sağlamış, 1927-1977 döneminde nüfus 4 misliden fazla çoğalırken, fert başına milli gelir sabit fiyatlarla 40 kata yakın artmıştır³⁵.

FERT BAŞINA BÜYÜME VE GELİR TAHMİNİ BÜYÜME ORANI

	MILLİ GELİR	FERT BAŞINA MILLİ GELİR			FERT BAŞINA GELİR	
	1986-1990	1900-2000	1985-1990	1990-2000	1985	2000
Dünya	3.3	3.5	1.6	1.8	2.770	3.580
Gelişmiş Pazar ekonomileri	3.0	3.1	2.5	2.6	11.100	16.100
Kuzey Amerika	2.9	3.0	2.0	2.3	12.750	17.780
Batı Avrupa	2.9	2.8	2.6	2.6	10.840	15.910
Diğer Gelişmişler	4.2	3.9	2.8	3.0	9.150	14.200
Doğu Avrupa	2.7	3.6	1.9	3.0	3.650	5.370
Çin	8.0	5.6	6.6	4.2	430	900
Gelişmekte olan ülkeler	3.4	4.3	1.0	2.0	920	1.200
Bölgelere göre dağılım	3.4	4.3	1.0	2.0	920	1.200
Kuzey Afrika	2.7	4.4	-0.6	2.0	1.440	1.710
Büyük Sahra Afrikası	2.3	3.2	-0.4	-0.1	450	440
Latin Amerika	1.4	2.9	-0.1	1.0	2.100	2.320
Batı Asya	0.3	4.2	-2.6	1.0	3.100	3.020
Güney ve Doğu Asya	6.6	6.1	4.4	3.9	500	920
İhracat Potansiyeline Göre Dağılım						
Petrol İhraç Eden Ülkeler	1.3	3.7	-1.3	1.3	1.630	1.930
Manul Madde İhraç Eden Ülkeler						
	4.9	5.2	3.0	3.6	1.325	1.620
Ham madde ve hizmet İhraç Eden Ülkeler	2.0	2.9	-1.1	0.8	640	670
Gelir Seviyesine Göre Dağılım						
Yüksek Gelirli Petrol İhraç Eden Ülkeler	5	4.2	-2.5	0.5	7.550	6.200
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeler	2.6	3.9	0.0	1.5	3.090	3.560
Orta Gelirli	3.4	4.7	1.0	2.5	1.210	1.720
Düşük Gelirli	3.5	4.6	1.1	2.3	350	490
Çok Az Gelişmiş Ülkeler	3.5	3.1	0.7	0.2	240	270
Çok Borçlu Ülkeler	1.9	3.0	-0.8	0.8	1.790	1.860

Kaynak : Birleşmiş Milletler (1) (1980 dolar paritesiyle)

Düşük ve orta gelirli ülkelerde nüfus artışının dengeli olmaması nedeniyle milli gelirden almış oldukları pay hızla azalmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi hızlı nüfus artışı gelirdeki bölüşümü olumsuz etkilemektedir. Fert başına düşen gelirin dünya ortalaması 1990'lı yıllarda 4000 Dolar civarında iken bu rakam düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerde 800 dolar civarındadır. Güney Asya'da ise 300 dolar civarında kalmaktadır. Avrupa ülkelerinde ise 20.000-25.000 dolar üzerine çıkmıştır³⁶.

Ekonomik refahı aynı düzeyde sabit tutabilmek için net üretim artışının nüfus artışına eşit olması gerekmektedir. O halde fert başına milli gelirin artması için daha geniş manada, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için milli hasılanın nüfus artışından daha hızlı bir oranda artması gerekmektedir. Bugün gelişmekte olan ülkelerde ekonomik durum ve enflasyon sorunu, bunlara ilaveten hızlı nüfus artışı bu ülkeleri ekonomik sıkıntılarla yüz yüze getirmişlerdir. Meselâ, gelir dağılımındaki adaletsizlik, tabakalar arasında mesafenin açılmasına yani zengini daha zengin, fakiri daha da fakirleşmesi söz konusudur. Bunlara ek olarak, iktisadi kalkınmanın ve milli gelirin arttırılabilmesi için 4 üretim faktörünün rasyonel olarak, planlı bir şekilde kullanılması gerekir.

5- İstihdam açısından: Nüfus artış hızının yüksek oranda seyretmesi işgücü arzı üzerinde de olumsuz etkileri olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı önemli bir işgücü kısmını oluşturmaktadır. Her yıl emek piyasasına ilk defa girenlerin sayısında yıldan yıla artmaktadır. Bu gibi ülkelerde genellikle tarıma dayalı ilkel üretim yöntemleriyle kırsal kesimde yaşar iken, şehirleşmenin etkisiyle başlayan göçlerle geniş kitlelerin örgütlenmemiş marjinal sektörlerde biriktiği gözlenmektedir. Mahdut sayıdaki sanayi ve hizmetler sektörlerinde ise, iktisadi ve otomasyona dayalı nedenlerle ciddi istihdam problemleri oluşmuştur. Geniş miktarda işgücü arzının buna karşılık işverenlerin talebinin yetersizliği nedeniyle açık işçilik, teknolojik işsizlik, yapısal işsizlik ve en önemlisi gizli işsizlik ortaya çıkacaktır. Ekonomideki teknolojik değişme, endüstrinin mevki değiştirmesi, işgücünün kompozisyonunun değişmesi, insan gücü yerine makine ikame edilmesi yani otomasyona geçilmesi; işte bu nedenlerden dolayı ekonomide istihdam sorunu ortaya çıkmaktadır. Geniş ölçüde istihdam sorunu, açık işsizlikten ziyade, fakirlik ve gelir yetersizliğinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu ülkelerin çoğu önemi gittikçe artan işsizlik sorunları yanında, ciddi büyüme ve enflasyon sorunlarıyla da açıkça kendini göstermiştir.

³⁶ Cafer Tayyar SADIKLAR, Dünya ve Türkiye 2000'li yıllar, Ankara 1995, s.22-23.

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE İŞSİZLİK ORANLARI

%

	Kanada	ABD	Japonya	Fransa	Almanya	İngiltere	İsveç	Türkiye DPT	DPT- DİE
1979	7.4	5.8	2.1	5.9	3.8	5.3	1.5	13.6	-
1980	7.5	7.0	2.0	6.3	3.8	6.8	1.4	15.8	-
1981	7.5	7.5	2.2	7.3	5.5	10.4	1.9	17.4	11.6
1982	11.0	9.5	2.4	8.1	7.5	10.9	2.5	15.6	11.7
1983	11.9	9.5	2.6	8.3	9.1	11.6	2.8	16.1	12.1
1984	11.3	7.4	2.7	9.7	9.1	11.7	2.8	16.1	11.8
1985	10.5	7.1	2.6	10.2	9.3	11.9	2.5	16.3	11.7
1986	9.6	6.9	2.8	10.4	9.0	11.8	2.5	15.8	10.5
1987	8.9	6.1	2.8	10.6	8.9	10.5	1.9	15.2	9.5
1988	7.8	5.4	2.5	10.0	8.7	8.4	1.6	14.4	8.0
1989	7.5	5.2	2.2	9.4	7.9	6.3	1.4	-	8.2
1990	8.1	5.5	2.2	8.9	6.2	5.9	2.0	-	7.8
1991	10.3	6.7	2.1	9.5	6.7	8.3	3.1	-	7.3
1992	11.3	7.4	2.2	10.2	7.7	10.1	5.3	-	7.9
1993(2)	11.1	7.0	2.5	11.2	10.1	10.7	7.3	-	7.6

KAYNAK: İLO, IDS/PA, OECD, Türkiye 1991 yılı geçici.

(1) Almanya 1990 yılı ve öncesi Batı, Sonrası Doğu Dahil.

(2) Tahmini

Bugün Türkiye'de yaşanan işsizlik ve buna bağlı olarak istihdam sorununun ana kaynağı, nüfus artış oranının yüksekliği ve bu nüfusu istihdam edebilecek iş alanlarının yetersizliği, ciddi bir durum oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus patlaması dengeli kalkınmayı engellemekte, bu ülkelerde artan üretimin sağlamış olduğu faydaların tamamı sadece hali hazır yaşama standardının devam ettirilmesine yöneliktir. Özellikle, az gelişmiş ülkelerde işsizlik ve yoksulluk 90'lı yılların başında ciddi sosyal ve siyasi problemler ve bozukluklar yaratacak nitelikte katlanarak kitlesel bir gelişme göstermesi, istihdam sorununun bu ülkelerin makus talihi haline gelmiştir. Afrika, Güney Asya ülkeleri ve Latin Amerika'nın bir çok ülkesinde çok sayıda insanın örgütlenmemiş sektörlerde geçici, tarıma bağlı ücretsiz aile işçisi, sigortasız ve sosyal güvenceden yoksun olmaları ayrıca düzenli ücretle çalışan örgütlü sektörlerin durgunluğa (resesyon) girmesi veya daralması nüfus artışı ile istihdam sorununun atbaşı bir şekilde yukarı doğru bir trend çizdiği görülmektedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin toplam nüfusunun ortalama olarak %55-61'i tarıma bağlı olarak yaşayan ve bu sektörde çalışan kesimler oluşmaktadır. Yine bu ülkelerde sanayi kesiminin oranı %8 ile %15 arasında değişmektedir. Hizmetler sektörü ise %10 ile %18'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Gelişmiş sanayi toplumlarında karşılaşılan işsizlik ve istihdam sorunun

ana nedeni, teknolojik değişme ve buna bağlı olarak formasyon yapısının değişmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca, ileri teknolojilerin kullanımı (robotlaşma kullanımı), rekabet düzeyi, bazı sanayi kollarının gerilemesi, bazılarının finansal ve teknik zorluklar yaşamaması, ve buna paralel olarak işgücüne duyulan talebin giderek azalması gibi nedenler sanayileşmiş ülkelerin işsizlikle ilgili başını ağrıtan sorunlarıdır.

Ülkemizde yaşanan işsizlik probleminin bir diğer nedeni de gelişmekte olan ülkelerin tipik özelliğini gösteren, bir yapının mevcut olmasıdır. Halen günümüzde nüfus çoğunluğunun tarım sektöründe istihdamı söz konusudur. Oysa sanayileşmiş ülkelerde aktif nüfusun çoğunluğu hizmetler ve sanayi sektörlerinde çalışmaktadır. Türkiye'de buradan hareketle işsizliğin önlenmesinde yatırımlarını, sanayi ve hizmet sektörlerine doğru kaydırarak gerekli alt yapı ve teşvikin sağlanması gerekir. Avrupa topluluğu ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de KOBİ'lerin ve organize sanayi bölgelerinin oluşturulması desteklenerek istihdam imkanlarının artırılmasında aktif rol oynayarak işsizlik sorununa çözüm sağlanabilir.

Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında en genç ve en dinamik işgücüne sahip olmakla birlikte gençler arasında işsizlik oranı en yüksek ülke durumundadır. Ekonomik olarak faal nüfusun %26'sını oluşturan gençlerin toplam işsizlere oranı %53.8'i bulmaktadır. Toplam işsizlik oranı DİE'nin 1992'deki işgücü anketi sonuçlarına göre 7.8'dir. Bu oran 15-19 yaş grubunda %14.5', 20-24 yaş grubunda ise %18.1'e çıkmakta olduğu görülmektedir. DİE'nin Hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 15-25 yaş grubunda, işgücü dahil 5 milyon 472 bin gençten 890 bini işsizdir. İşsiz gençlerin 610'bini erkek, 280 bini kadın işsizlerden oluşmaktadır. Meselâ, Danimarka'da genç işsizlerin oranı %21.4, Almanya'da %22.7, Yunanistan'da %43, Macaristan'da ise genç işsizlerin tüm işsizlere oranı sadece %5'dir. Ülkemizde genç işsiz oranını %53.8 olması sorunun ciddiyetini bize göstermektedir.

Türkiye'de Sektörel İstihdamda Yapı Değişikliği 2000 Yılına Kadar Tarım Sektöründen Diğer Sektörlere
Aktarılabacak Nüfus Alternatifleri

	NORMAL TREND	TARIMDA %30 İSTİHDAM	TARIMDA %20 İSTİHDAM	TARIMDA %10 İSTİHDAM
İŞ GÜCÜ ARZI	22.730.000	22.730.000	22.730.000	22.730.000
TARIM	9.270.000 (%44)	6.300.000 (%30)	1.200.000 (%20)	2.100.000 (%10)
SANAYİ	3.530.000 (%16)	4.440.000 (%21)	5.000.000 (%23.8)	5.700.000 (%27)
HİZMETLER	8.200.000 (%40)	10.260.000 (%49)	11.800.000 (%56.2)	13.200.000 (%63)
TOPLAM SABİT Sİ- VİL İŞGÜCÜ TA- LEBİ	21.000.000	21.000.000	21.000.000	21.000.000
TARIM DIŞI				
İŞGÜCÜ FAZLASI	1.730.000	1.730.000	1.730.000	1.730.000
TARIM DIŞINA AK- TARILACAK İLAVE NÜFUS		2.970.000	5.070.000	7.170.000
TARIM DIŞI İLAVE İSTİHDAM YERİ İHTİYACI	1.730.000	4.700.000	6.800.000	9.800.000

KAYNAK : Devlet Planlama Teşkilatı, A.T.'da Sosyal Politika Geçiş Dönemi Özellikleri ve 21. Yüzyılda Hedef Alınan Toplum, Ankara 1991, Sayfa 135.

Bölgeler arası kalkınmışlık farkları ve özellikle belirli sanayi kollarının bazı bölgelerde gerilemesi istihdam imkanlarını daraltmakta ve açık işsizlik sorununu meydana getirmektedir. Ülkemizde de bölgelerarası kalkınmışlık farklarını ortadan kaldırmak için bu bölgelere ağırlık verilmekte olup, (G.A.P. Bölgesi yatırımları) yatırımların bu bölgelere kaydırılarak teşvik ve vergi indirimi gibi finansal ve alt yapıyla desteklenerek istihdam imkanlarının aktif hale getirilmesi gibi çalışmalarla kırsal kesimde (gizli işsizlik statüsünde) ücretsiz aile işçisinin diğer sektörlere bilinçli olarak kaydırılması ülkenin kalkınması ve gelişmesi için önemli bir ivme kazandırarak istihdam sorununa çare olacaktır. Meselâ, KOBİ'ler ile Organize Sanayi Bölgelerini işsizliğin yoğun olduğu ve göçün fazla görüldüğü yerlere Devlet yardımıyla yapılacak olan hizmetler neticesinde bu soruna önemli bir neşter vurulması gerektiği aşikardır. DİE'nin 1985 verilerine göre toplam istihdamın %52.83'ünü KOBİ'ler oluşturmaktadır. Buna ilaveten Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış bulunan 155 organize sanayi bölgesi projesi geliştirilmiş bu projelerin 36'sı tamamlanmış ve 238 bin kişi doğrudan istihdam edilmiştir. Halen O.S.B.'lerde üretim yapan 2500 tesis bulunmaktadır. 2000'li yıllarda 25 bin civarında fabrika tamamlanmış olacak. 1.5 ile 1.7 milyon arasında kişi istihdam edilecektir. Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış bulunan bu bölgeler o bölgenin insanına istihdam edeceğinden, büyük kentlere olan göçü kısmende olsa frenleyecektir. Aynı zamanda, bu sanayi bölgeleri yatırımları planlı kalkınmanın ve sanayileşmenin anahtarı olacaktır.

DİE'nin Hanehalkı işgücü anketine göre 1992 yılı itibariyle işsizlik oranı 7.9 oranında gerçekleşirken OECD'nin rakamlarına göre 1992'de işsizlik oranı %11.8'e çıktığı belirtilmektedir. Arada çelişki gözükmeyle birlikte işsizlik oranları %15-19 seviyesinde bulunduğu belirtilmektedir. Bu rakamların oluşmasında, bir çok faktör söz konusudur. Tarımda görülen gizli işsizlik, rekabete dayalı ileri sanayi sektörlerinde meydana gelen işsizlik, mevsimlik değişmelere bağlı olarak meydana gelen işsizlik, sermaye teçhizatındaki kıtlılığa bağlı olarak meydana gelen işsizlik, ayrıca bunlara ilaveten geleneksel ve modern sektör arasındaki ücret farklılıkları, ve sunulan eğitim imkanlarının farklılığına bağlı olarak sektörde meydana gelen üretkenlik artışı veya azalışları işsizliğin sebeplerinden bir kaçını oluşturmaktadır.

Türkiye'de istihdama yönelik bir başka sorun ise eğitime dayalı olarak meydana gelen vasıfsız işgücü fazlalığı ile nitelikte işgücü açığının yarattığı problemdir. Bu sorun sadece Türkiye'nin değil bütün gelişmekte olan ülkelerde, hatta ve hatta bazı sanayileşmiş memleketlerde göze çarpan bir sorundur. AT ülkeleri bu konuda işgücünün vasıflarını yükseltmeyi hedef alan mesleki politikaları ile orta-öğretimde teknik ve mesleki eğitime önem verilerek bu

bakımdan başarılı sonuçlar elde etmiştir. Bizimde bu konuda uygulamamız gereken teknik ve mesleki eğitim politikalarına önem verilerek Türk sanayine gerekli elemanların yetiştirilerek istihdam sorunun çare bulunmalıdır. Ve bunlara ilaveten Türkiye'de sayıları giderek artan toplum işsizlik içerisinde büyük bir pay teşkil eden genç işsizlere, kadınlara ve zihinsel (sakatlara) özürlülere yönelik özel mesleki eğitim politikaları uygulanarak bu kişilerin istihdamları sağlanmış olacaktır.

İşveren açısından olayı değerlendirdiğimizde karlarının azalması yüksek faiz oranları, rekabetin güçlü olması, sektördeki teknolojik değişimler ve yüksek işçilik maliyeti enflasyonu, genelde yatırımların azalmasına neden olduğundan buna bağlı olarak işsizlikte artmaktadır³⁷.

6- Tasarruf Sorunu Üretime Katılması açısından: Değerlendirdiğimizde, hızlı nüfus artışının GSMH'nin üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu belirtilmektedir. Özellikle, az gelişmiş ülkelerde aşırı nüfusun yatırım ve tasarruflar üzerinde olumsuz bir baskısı söz konusu olmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde sermaye talebi çok fazladır. Buna neden olarakta nüfus artışı ve onun doğurduğu sorunlar, hızlı kalkınma ihtiyacı ve onun gerektirdiği yatırımlar, üretim araçlarının yenilenmesi, daha verimli ve maliyet düşürücü üretim araçları ve sonuncu olarak yatırımların yetersizliği ve alt yapı ihtiyacı³⁸ olmaktadır. Bir ülkede yatırım olabilmesi için temel koşul tasarrufların olmasına bağlıdır. Buna ilaveten kârların, cari faiz haddinden yüksek olması gerekmektedir.

Hızlı nüfus artışı tasarruf ve yatırımları önlemektedir. Genç nüfusu eğitmek ve iş bulmak için sermaye donanımına ihtiyaç vardır. Nüfus artışının olumsuz ters etkileri de burada oluşmaktadır. Ülkemizde yaşanan gerçekler bizim görüşümüzü doğrular nitelikte olmaktadır. Hızlı nüfus artışı daha öncede değindiğimiz gibi kişi başına milli geliri düşürerek tasarruf potansiyelini zayıflattığı görülmektedir. Özellikle, hızla artan nüfus nedeniyle az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de çocuk ve genç nüfusun fazla olması tüketimi arttıracığı belirtilmektedir. Bu sebepten dolayı da tasarrufun azalacağı söylenmektedir. Aşırı nüfus az gelişmiş ülkelerde özellikle milli geliri 500 dolardan daha az olan memleketlerde yatırım ve tasarruf seviyesi daha da azalmakta bu ülkelerin yabancı sermaye girişinin de yetersiz olması bu ülkelerin yatırım miktarlarını ve yukarıda değindiğimiz gibi işsizlik sorunu arttırmaktadır. Hızlı nüfus artışı eğitim ve öğretime ayrılan aşırı büyümesine sebep olarak üretken sermaye

³⁷ Nusret Ekin, Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de Bir İstihdam Politikası Olarak Küçük Ölçekli İşletmelerin Teşviki, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 1993-34, İstanbul 1993, s.8.

³⁸ Ali Özgüven, İktisat bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991, s.490.

birikimi olanaklarını da zayıflatmıştır³⁹.

Hızlı nüfus artışı çocuk ve genç nüfus oranının genel nüfus oranına göre büyümesine neden olan tasarrufu vasıflı ve yeterli eleman eksikliğinden dolayı yabancı sermaye girişiminin yetersizliği ve dolayısıyla sermaye birikimini ve büyüme hızını yavaşlatacağı belirtilmektedir. Ancak, bugünün tüketen genç nüfusu yarının vasıflı ve üretken nüfusunu oluşturacağını unutmamak gerekir.

Birleşmiş Milletlerce yapılan araştırmada dünyadaki kaynak dağılımı ve tasarruf tahminleri üzerine etüd yapılmıştır. Buna göre dünyadaki tasarruflarını, gayrisafi milli hasıla içindeki payı 1970'lerde %26.5 iken, bu oran 2000'li yıllarda da %26'lar seviyesinde seyredeceği belirtilmektedir. Yatırım oranları da aynı paralelde gelişme göstereceği belirtilmektedir. Yatırımlar ve tasarruflar arasında açık daha çok gelişmekte olan ülkelerde gözükmektedir. 2000'li yıllarda dünyanın tasarruf açığı GSMH içinde %0.1 oranında olacağı beklenmektedir. Buna karşılık düşük gelirli ülkelerde, az gelişmiş ülkelerde aşağıdaki tabloda görüleceği üzere %12'lere kadar çıkması muhtemel olacaktır. 2000'li yıllarda dünyanın tasarruf açığı GSMH içinde %0.1 oranında olacağı beklenmektedir. Buna karşılık düşük gelirli ülkelerde, az gelişmiş ülkelerde aşağıdaki tabloda görüleceği üzere %12'lere kadar çıkması muhtemel olacaktır. 2000'li yıllarda dünyadaki yatırım ve tasarruf oranının ortalama %26'ya ulaşacağı hesaplanmaktadır. Bu oranın Çin'de %40'a, bazı yüksek gelirli ülkelerde ise bu oran %30'a yükseleceği tahmin edilmektedir. Buna karşılık az gelişmiş ülkelerde yatırım oranının %16'hlar seviyesinde olması ve iç dengenin %12'ler civarında açık vermesi hesaplanmaktadır. Aynı durum düşük gelirli ülkeler içinde söz konusu olmaktadır. Bu gibi ülkelerde de iç dengenin %4.5 seviyesinde açık vereceği belirtilmektedir. Dünya ortalamasını ele aldığımızda iç dengenin %0.1 oranında açık vermesi söz konusudur⁴⁰.

Az gelişmiş ekonomilerde fakirlik fasit dairesinin oluşturmuş olduğu ekonomik ve sosyal sorunları ortadan kaldırmak için yapılacak olan ilk iş, yatırımlara ve tasarruflara gereken ilginin gösterilmesidir. Bu ülkelerin fasit döngü içerisinde bulunmalarında ana neden sermaye yetersizliğidir. Bu ülkelerde elde edilen gelir ancak tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekildedir. Tasarruf potansiyeli çok düşüktür. Buna bağlı olarak Milli gelir seviyesinde nisbeten düşük olacaktır. Dolayısıyla gelir seviyesinin azlığı yada düşüklüğü sermaye birikimini kısıtlamaktadır. Sermaye birikiminin kısıtlanması yatırımları sınırlamakta, yatırımların kısıtlanması milli geliri az arttırmakta,

³⁹ Ahmet Kılıçbay, Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, 1.Baskı, s.37-38.

⁴⁰ United Nations (Birleşmiş Milletler) Overall Socio-Economic Perspective of the World Economy to the Year 2000. New York 1990.

milli gelirin az artması da kişisel gelirleri yetersiz kılmakta, neticede bu da sermaye birikimini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İşte bu kısır döngü bizi tekrar başa dönmemize sebebiyet vermiştir. Unutulmamalıdır ki; az gelişmiş ülkelerde işgücü bir potansiyeldir. Emek yoğun üretim için potansiyel bir tasarruf kaynağı olarak kabul edilmektedir.

DÜNYADAKİ KAYNAK DAĞILIMI VE TASARRUF TAHMİNLERİ (1970-2000)

Ülke Grubu	GSYH PAYDARI				1980 Değerleri ile Kişi Başına GSYH Seviyesi		
	Kamu Tüketimi	Özel Tüketim	Tasarruf	Yatırım	İç Denge	Özel Tüketim	GSYH
1970							
Dünya Gelişmiş Pazar Ekonomileri	14.9	58.2	26.5	26.3	0.2	1.280	2.110
Doğu Avrupa Ülkeleri	17.8	59.1	23.3	25.7	-2.4	4.750	8.040
Çin	4.0	70.0		25.0		1.470	2.100
Gelişmekte olan Ülkeler	12.0	57.9	30.1	30.0	0.1	120	200
Yüksek Gelirli Petrol İhracatçıları	9.8	56.6	30.3	18.6	11.7	430	760
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeleri	4.9	9.1	714.0	4.0	70.0	1.286	14.120
Orta Gelirli Ülkeler	9.8	49.6	36.6	19.9	16.7	1.460	2.940
Düşük Gelirli Ülkeler	10.1	69.5	18.7	19.9	-1.1	610	870
Az Gelişmiş Ülkeler	10.3	73.6	14.9	18.7	-3.8	190	260
1980							
Dünya	14.6	59.6	26.0	25.9	0.0	1.580	2.650
Gelişmiş Pazar Ekonomileri	17.1	60.5	22.9	23.1	-0.2	6.160	10.180
Doğu Avrupa Ülkeleri	4.6	70.2		25.3		2.250	320
Çin	14.4	54.0	33.6	32.2	0.1	160	290
Gelişmekte Olan Ülkeler	12.9	59.7	26.5	25.6	0.9	570	960
Yüksek Gelirli Petrol İhracatçıları	19.1	26.3	57.8	20.2	37.6	3.440	13.070
Diğer Yüksek gelirli Ülkeleri	13.6	57.5	28.0	28.2	-0.3	1.940	3.380
Orta Gelirli Ülkeler	10.8	65.5	20.7	25.0	-4.3	840	1.280
Düşük Gelirli Ülkeler	11.8	70.2	17.8	22.0	-4.2	220	320
Az Gelişmiş Ülkeler	12.7	82.8	3.5	15.6	-11.5	210	250
1985							
Dünya	14.8	60.2	24.6	24.9	-0.3	1.670	2.770
Gelişmiş Pazar Ekonomileri	17.2	60.6	22.4	22.4	0.0	6.720	11.100
Doğu Avrupa Ülkeleri	4.9	72.0		23.8		2.630	3.650
Çin	12.7	47.0	40.7	43.5	-2.9	200	430
Gelişmekte Olan Ülkeler	14.0	61.6	22.1	22.4	-0.3	560	920
Yüksek Gelirli Petrol İhracatçıları	36.3	46.6	17.3	27.4	-10.2	3.510	7.550
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeleri	13.8	57.7	25.9	22.2	3.7	1.790	3.090
Orta Gelirli Ülkeler	11.1	64.9	20.0	19.6	0.3	790	1.210
Düşük Gelirli Ülkeler	12.5	69.8	16.5	21.4	-4.9	250	350
Az Gelişmiş Ülkeler	12.7	87.8	-4.2	17.1	-21.2	210	240
1990							
Dünya	14.3	60.1	25.1	26.5	-1.4	180	3.000

Gelişmiş Pazar Ekonomileri	16.4	61.1	22.4	24.4	-2.0	7.640	12.500
Doğu Avrupa Ülkeleri	4.6	70.6		24.8		2.240	4.000
Çin	11.1	42.7	46.2	45.0	-1.2	290	680
Gelişmekte Olan Ülkeler	13.2	62.4	21.8	21.7	0.1	610	980
Yüksek Gelirli Petrol İhracatçıları					4.3	2.660	5.890
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeleri	13.2	57.9	25.5	22.9	-3.4	1.790	3.080
Orta Gelirli Ülkeler	10.3	65.4	20.5	20.6	-0.2	870	1.340
Düşük Gelirli Ülkeler	12.9	70.4	14.9	19.3	-4.3	270	390
Az Gelişmiş Ülkeler	14.5	88.0	-9.9	15.9	-25.8	210	240
2000							
Dünya	14.0	59.0	26.0	26.0	-0.1	2.110	3.580
Gelişmiş Pazar Ekonomileri	16.0	60.0	23.0	24.0	-0.6	9.680	16.130
Doğu Avrupa Ülkeleri	4.0	73.0		23.0		3.920	5.370
Çin	11.0	48.0	41.0	40.0	0.2	430	900
Gelişmekte Olan Ülkeler	13.0	60.0	25.0	24.0	1.0	720	1.200
Yüksek Gelirli Petrol İhracatçıları							
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeleri	26.0	47.0	28.0	20.0	7.5	2.900	6.200
Orta Gelirli Ülkeler	14.0	57.0	30.0	26.0	3.8	2.030	3.560
Düşük Gelirli Ülkeler	11.0	62.0	24.0	25.0	1.2	1.070	1.720
Az Gelişmiş Ülkeler	12.0	70.0	16.0	21.0	-4.5	330	490
Az Gelişmiş Ülkeler	13.0	83.0	-6.0	16.0	-12.1	220	260

KAYNAK : UN Overael Socio-economic Perspective of the World Economy to the Year 2000, Sayfa:40-42.

Fazla nüfusun ortaya çıkardığı sorunların çözümünde, tüketimin aynı zamanda gelirin bir fonksiyonu olması talep hacmini etkileyeceği ve bununda yatırımları daha karlı ve daha cazip bir duruma sokarak üretimi teşvik edeceği, emek arzının da buna bağlı olarak artacağı ve dolayısıyla üretimin çoğalacağı ve ülkenin kalkınacağı belirtilmektedir. Unutulmamalıdır ki, tüketim yolu ile üretilecek mal ve hizmetlere talepler arttırılırsa bu durum yeni sermaye yatırımlarının teşvikinde ve üretiminde önemli rol oynayacağı görülecektir. Bu bakımdan nüfus artışı lüzumsuz ve gösteriş tüketimine doğru bir kayma gösterirse burada sosyal ve psikolojik bir sorun var demektir. Çünkü, bu tüketim tasarrufu azaltan ve yatırımları sadece tüketim mallarına kaydıran bir yapı ortaya koyar. Az gelişmiş ülkelerde bu durum ciddi bir sorundur. Gelirinden daha fazla tüketme, kendini "gösteriş tüketimi" yoluyla saygınlık ve statü kazanmaya çalışan düşük gelirli insanların toplumda yer edinmeye çalışmaları gerçek bir sosyal olgudur. Aynı durum ülkeler bazında da görülmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, nüfus artışının aşırı yüksek bir seviyede seyretmesi; bu ülkelerin sosyal ve iktisadi alanda dengesini bozmakta, sağlık hizmetlerini bozmakta, eğitim seviyesinin yükselmesini engellemekte, istihdam durumunda dengesizlik yaratmakta, açık ve gizli işsizler çoğalmakta, demografik yatırımların günümüzde büyük önem taşımaya rağmen bu alandaki yatırım paylarının giderek azalması, kalkınmayı sağlayacak tasarruf ve

yatırımların ülkenin atalet içinde bulunması nedeniyle kaynakların atıl atıl kalmasına ve optimal olarak kullanılmasına engel olmuştur. Ancak bu durum bütün ülkeler için geçerli değildir. Örf ve adetler toplumun kalkınma konusundaki bilinçlenme durumu, toplumun çalışma arzu ve istekliliği gibi pek çok faktör kalkınma ile nüfus artışı arasında bir ilişkinin olduğu görülecektir.

DÜNYA NÜFUS SORUNLARININ ÇÖZÜMLERİ VE ÖNLEMLERİ

Dünya nüfusu 1990'lı yıllarda her yıl net olarak 93 milyon kişi ilavesiyle bir artış göstermektedir. Ve ortalama olarak nüfus artış hızı %1.78'dir. Günümüzde yaklaşık olarak 500 milyon kişi açlık ve dengesiz beslenme ile karşı karşıyadır. Afrika, Güney Asya, Güney Amerika ülkeleri açlık sorunu hükümet politikalarında ilk sırada yer almaktadır. Yine bu ülkelerde nüfus artışı %2.5-3.5'hık bir artış göstermesi pek çok sorunlarla bu ülkeleri baş başa bırakmıştır. Özellikle, fert başına milli geliri 600-1000 doların altında olan ülkelerde; yukarıda da değindiğimiz gibi konut, işsizlik, enerji, hammadde işlenmesiyle elde edilen mamül mal üretimi azlığı, doğal kaynakların vasıfsız işgücü nedeniyle atıl olarak kalması yada verimli kullanılamaması, istihdam sorunu, tarımsal sektör ağırlıklı bir üretim yapısı, sanayi ve hizmetler sektörünün yerince gelişmemesi (bu ülkelerde %50-55'i tarım sektörü, %15-20'si sanayi sektörü ve %25-35'ini de hizmetler sektörü oluşturmaktadır.), sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersiz olması, kapital donanım yetersizliği, yüksek enflasyon ve buna bağlı olarak hayat pahalılığı, altyapı donanım yetersizliği, tarımda kullanılan ilkel yöntemler ve buna bağlı olarak üretim düşüklüğü, tarımda makinalaşmanın yetersizliği gibi bir çok faktör, bugün az gelişmiş ülkeleri bu sorunlarla karşı karşıya getirmiş bulunmaktadır.

Buna göre bu sorunların çözümünde ve önlemlerinde alınması gereken tedbirler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Nüfus artışını: %1.78'den, %1-1.2'lik seviyelere inmesi gerekmektedir. Optimal nüfus için bu gereklidir.
2. Doğal kaynakların rasyonel kullanılarak üretimin sağlanması gerekmektedir.
3. Tarım reformu yapılarak çiftçiler bilinçlendirilmeli, özellikle tohum islanı ve ürün rotasyonları yapılarak tarımda verimin artırılması gerekmektedir.
4. Tarıma uygun arazilerin arttırılarak (%10-40) daha fazla üretimin sağlanması gerekir.
5. Doğal afetler ve erozyonlar neticesinde kaybolan verimli toprakları

koruma ve değerlendirme imkanları araştırılmalıdır. Bu konuda en talihsiz ülke Türkiye ve Çin'dir.

6. Gelişmiş zengin ülkelerin dünyadaki kaynakların $\frac{3}{4}$ 'ünü kullanması, bunun yanında az gelişmiş ülkelerin ancak $\frac{1}{4}$ 'ünü kullanabilmeleri bir diğer tedbir alınması gereken durumdur.

7. Yeşil devrim adımı verdiğimiz ürün geliştirme ve arttırma politikalarına gereken önemi verip, bu metodlardan az gelişmiş ülkeler istifade etmesi zaruridir. Ancak, beslenme ve açlık sorununa böyle çare bulabiliriz.

8. Nüfus artışının ekonomik hayattaki olumsuz etkilerini düzeltebilmek için planlı kalkınma politikaları, istihdam genişletici politikaları, anti-enflasyonist politikaların oluşturulması, demografik yatırımları (eğitim ve sağlık gibi...) uygulayarak bilinçli ve vasıflı nesiller oluşturulmalıdır. Ancak, böyle politikalar ile gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle arası kapanabilir.

9. Gelişmiş olan ülkelerin az gelişmiş olan ülkelere maddi, teknik ve bilimsel yardımlar yaparak bu ülkelerdeki sosyal ve gelir bozukluklarını düzelteren politikalar oluşturulmalıdır. Bunlar, kredi, hibe yardımları, bilimsel yardımlar ve kalkınma yardımlarından oluşmaktadır.

10. Gelişmiş ülkeler araştırma-geliştirme (AR-GE) politikalarını diğer az gelişmiş ülkelere paylaşıyor. onların atalet içerisinde kurtarılması sağlanmalıdır. Meselâ, Japonya, 1988 yılında 5 yıllık dilimi kapsayan 50 milyar dolarlık kalkınma ve hibe yardımları yaparak bu konuda öncü olmuştur.

11. Az gelişmiş ülkelerde beslenme ve açlık sorununa bilim adamları geliştirmiş oldukları "yeni gıda maddelerini arz ederek; hem insanların doymasına, hem de dengeli beslenmesine olanak sağlanmalıdır (yosun, soya fasulyesi gibi).

TÜRKİYE NÜFUSUNUN NİTELİKLERİ

1. Nüfusun Tarihsel Gelişimi, Seyri ve Nüfus Artışı

Türkiye Cumhuriyetinde ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu devrinde demografik amaçla yapılmamış asıl amacı belli aralıklarla yapılan arazi ve askere almayı hedefleyen nüfus sayımları, imparatorluk döneminde ilişkin bilgiler vardır. Osmanlıların nüfusuna ilişkin belgeler 1502-1530 tarihlerine dek geriye gitmektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında tutulan defterlere göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 30 ile 40 yıl arayla nüfus ve arazi sayımlarının yapıldığı bilinmektedir. 16.yüzyılda Türkiye topraklarına tekabül eden bölgede yaklaşık 11.5 milyon ile 12.5 milyon insanın yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu rakamlara Mısır, Irak ve Tuna nehrinin

ötesindeki Rumeli toprakları bu rakamın dışındadır⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk nüfus sayımı, bazı müelliflere göre II. Selim zamanında (1566-1574), bazı müelliflere göre ise III. Murat zamanında 1574-7595'de yapılmıştır. Fakat asıl nüfus sayımları 19. Yüzyılda yapılmış, nüfusumuz bazen kısmı bazende külli olarak sayılmıştır. Bununla sebebi askere erkekleri almayı belirleyecek olan sayımları hedef almıştır. Çünkü o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu birçok savaşlarla yüz yüze bulunduğundan dolayı bu sayımlara ihtiyaç olmuştur. Meselâ, 1831'de Rumeli ve Anadolu kasabalarında nüfus sayımı yapılmış, fakat (Askerlik için) sadece erkek nüfus sayılmıştır. Yine 1856'da yapılan nüfus sayımında ise sadece İstanbul vilayetinin sayılması altı ay sürmüş ve ülkenin bazı vilayetleri sayıma dahil edilmemiştir⁴².

İmparatorluğun son dönemi olan 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın ilk 22 yıllık dönemi savaşlarla, iç karışıklıklar, isyanlar, açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve yetersiz sağlık hizmetleri gibi sebepler büyük nüfus kayıplarına yol açmıştır. İşte Türkiye coğrafyasında nüfus miktarı 1874'lerde 11.8 milyon olarak hesap edilmiştir⁴³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Türkiye nüfusu 12.852.000'dir⁴⁴. Ancak 1939'da Hatay'ın anavatanına katılımıyla ve Cumhuriyet ilk yıllarında Türkiye'ye yönelen "dış göçler" nüfus artırıcı bir etki yaratmakla birlikte 1940 yılına kadar etkilememiştir. 1940'dan sonra nüfus hemen hemen üç katma çıkmıştır. Artma düzenli olarak sürmüştür.

2. Nüfus Artışına Etki Eden Faktörlerden Dış Göçler :

Dış göçler bir ülkenin nüfusunu artırıcı ve azaltıcı yönde etki eden nüfus hareketlerindedir. Türkiye'nin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana siyasi ve etnik sebeplere bağlı olarak Türkiye'ye intikâl eden göç hareketleri olmuştur. Yine Türkiye çalışma, eğitim ve buna bağlı olarak yurt dışına göç hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı zamanında toprakların kaybı ile başlayan göç hareketleri 1989'a kadar çeşitli aralıklarda süre gelmiştir.

Siyasi gelişmelere bağlı olarak zaman zaman artan bazı dönemlerde ise yavaşlama eğilimi gösteren göç hareketleri, 1923-1969 yılı arasında Türkiye'ye gelenlerin sayısı 1.247.683 kişiye ulaşmıştır⁴⁵.

⁴¹ Barkan, Ömer Lütfi, 1940, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakan'a mahsus İstatistik Defterler", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt II, No: 1-2.

⁴² Zeytinoglu, Erol, "Türkiye Ekonomisi", İstanbul, 1972, s.15.

⁴³ Türkay, Orhan, 1960, "Türkiye Nüfusu" Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, yayını s.6. Ayrıntılı bilgi için N.Y. Yalçıntaş, Türkiye'nin Sosyal bünyesi, İstanbul, 1947, s.47.

⁴⁴ Sertes, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı. Op. cit. s. 18.

⁴⁵ N. Yalçıntaş, Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, İstanbul 1972, s.34.

Türkiye'ye yönelen ilk büyük göç dalgası 1923 ile 1924 yıllarında meydana gelmiştir. Bu yıllarda toplam 405.306 kişinin göçmen olarak geldiği bilinmektedir. Bu göç hareketinin sebebi Lozan Antlaşmasında ön görülen nüfus mübadelesidir. Bu mübadele ile Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'daki yer değiştirmiş olup ve 149.851 Rum, Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a göç etmiştir⁴⁶.

Göç hareketleri 1923-50 döneminde inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. II. Dünya savaşından da sonra onu izleyen ilk beş yıl içerisinde göç hareketleri azalmıştır.

Bulgaristan ile Türkiye Hükümeti arasında 1950 yılında meydana gelen gergin ilişkiler Bulgaristan'da yaşayan Türkleri asimile eden ve tehciri ile orada yaşayan soydaşlarımızın Türkiye'ye ikinci büyük göç dalgasını oluşturmuştur. 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye üçüncü büyük göç dalgasını oluşturmuştur. 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye 154.425 kişi⁴⁷ Bulgaristan'dan gelmiştir.

Dördüncü büyük göç dalgası ise, 1954 yılında Yugoslavya bugünkü, Makedonya'da yaşayan bölgeden 1954 yılında Türkiye'ye dördüncü büyük göç dalgasını oluşturmuşlardır. Böylelikle Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğu Balkan ülkelerinden gelmişlerdir.

ÜLKELER	ORANLAR
Yunanistan	% 33.9
Bulgaristan	%31.1
Yugoslavya	%22.4
Romanya	%10.0
Arnavutluk	%2.6

Kaynak: N.Yalçıntaş, "Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, İstanbul 1972, s.34-37.

Türkiye'nin 1960'dan sonra Yugoslavya ve Bulgaristan'dan göçmenlerin gelmesini kabul etmiştir.

Bulgaristan'dan 1800lü yıllardan başlayarak Türk'lere karşı hasmane ve yok edici minitarist politikalar uygulayarak Türkleri yok etmeye çalışmışlardır. 1879-1880'e yakın kişi, 1883'de 200.000'in üzerinde Anadolu'ya göçü gerçekleştirmiş⁴⁸.

Bulgaristan ile 1878'de imzalanan Berlin andlaşması ile Türk azınlığın

⁴⁶ Serter, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994, s.19-20.

⁴⁷ Serter, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op. cit, s. 19.

⁴⁸ E.Konukman, "Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan, Ank. 1990 s.41-42.

hak ve çıkarları, mal ve can güvenlikleri, din ve ibadet özgürlüğü bu anlaşma ile güvence altına alınmasına rağmen Türklere karşı yok edici (asimilasyon) politikaları 1991'e kadar Jivkov dönemine kadar sürmüştür ve hala azda olsa olaylara rastlanmaktadır. İşte Türkiye'ye 4.büyük göç dalgası Jivkov döneminde olmuş 1989'da 225.863 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. 1990'da 225.863 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. 1990'dan göç azalarak devam etmiş 1990'da 52.642 kişi, 1991'de 17.950 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir⁴⁹.

Bulgaristan'dan gelen Türklerin yoğun komünist ve etnik kıyım politikaları Türkleri kendilerine ait dinlerini, eğitimlerini, yaşama ve can güvenliklerinin olmaması işte bu göçü doğurmuştur.

Yugoslavya'dan gelen Türklerin ve Boşnakların Anadolu'ya gelmesinde iktisadi, sosyal, milli ve dini sebepler bulunmaktadır. İktisadi sebeplerin başında Yugoslavya Hükümetinin, komünist idaresinin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren başlayan Türklere ait iş yerlerinin, Tarım arazilerinin ve ürünlerinin ellerinden alınarak gasp edilmesi, ayrıca Türklere uygulanan verginin keyfiyet nitelik taşıyarak bina, arazi, işyeri ve gelirlerine ait olarak Yüksek oranlı vergilerinin konması neticesinde halkın üzerinde yarattığı sosyal, iktisadi ve dini hürriyetlerinin zorlanarak ve gasbedilerek üçüncü sınıf vatandaş durumuna düşürmek istemişlerdir. Tito döneminde başlayan tarım arazilerine el konulması özellikle tarımda devletçe belirlenen zorunlu üretim kotalarının altında üretim yapan Türkler cezalandırılmış ve toprakları ellerinden alınmıştır. İş ve mesken sahibi olan ticaret erbası üzerinde çalışmalarını engelleyici tutumlar neticesinde işçi durumuna getirilmeye çalışılmıştır.

Siyasi rejimle ellerinden alınan işyerleri, evleri ve hatta fazla odaları alınmış oturdukları evlere başka ileler yerleştirilmiş çalışma hayatında yüksek ve vasıf niteliği taşıyan mevkilere, slav dilini iyi bilmemeleri sebebiyle üst eğitim alamadıklarından bu kurumlara ve mevkilere gelememişlerdir. Bulgaristan'da yaşanan politikanın bir başkasıda Yugoslavya'da yaşanmıştır. Din ve ibadet özgürlüğü kaldırılarak camiler kapatılmıştır⁵⁰.

3. İç Göçler:

İç göçler nüfusta arttırıcı bir etki yaratmamaktadır. Kentleşmeye paralel olarak nüfusta kırsal kesimden şehire doğru akımın yarattığı etki incelendiğinde, kentleşmeyle birlikte kaba doğum oranları azalmaktadır. Türkiye'de kaba doğum oranları kentlerde %025,9, köylerde ise %029,2'dir. bu oran 1995'de

⁴⁹ DiE, Türkiye İstatistik Yıllığı Ankara 1991, s.112

⁵⁰ S.Zaim, "Son Yugoslav Muhacirleri Hakkında Rapor", İktisat Fakültesi mecmuası, İstanbul 1958, sayı 1-4, s.437-441. Ayrıca bkz. Serter, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op. cit., s. 19-20.

%22.4'dür. Dolayısıyla Türkiye'nin nüfus araştırmaları incelendiğinde nüfus artış hızı düşmüştür. Aşağıdaki tabloda sayım yıllarına göre Türkiye'nin kaba doğum ve ölüm oranları verilmiştir.

**SAYIM YILLARINA GÖRE KABA DOĞUM-ÖLÜM ORANLARI
(1935-1989) ‰**

SAYIM YILLARI	KABA DOĞUM ORANI ‰	KABA ÖLÜM ORANI ‰
1935-1940	51.0	34.6
1940-1945	50.2	39.6
1945-1950	47.8	28.1
1950-1955	46.7	20.7
1955-1960	45.0	17.8
1960-1965	14.2	14.7
1965-1970	38.4	12.7
1980-1985	30.6	9.0
1989-1990	27.7	7.8
1995	22.4	6.6
2000(*)	20.5	6.4

Kaynak: DİE, "Türkiye'de Nüfus Eğitimi ve Kalkınma, Ank. 1993 s.7

(4) Capital, GUIDE 24, "Girişimcinin 1996 Rehberi İstanbul Ocak/1996 s.51.

Kentleşmenin doğurganlık eğilimini yavaşlatmasının sebeplerini birkaç maddede sıralayacak olursak:

1. Kadının şehirleşmeyle birlikte çalışma hayatına girmesi ve çok sayıda çocuğa bakabilmesinin imkanların zorlaşması hem iktisaden ve hemde çalışma şartlarının zorlaşması çocuğa sahip olma imkanlarını azaltmaktadır.

2. Kadının aile içindeki konumun değişmesi ve eve bağlı kalan kadının bu durumdan uzaklaşıp çalışma yaşamında, sosyal ve kültürel yaşam içinde yerini aktif olarak alması,

3. Evlenme yaşının köylere kıyasla şehirlerde yükselmesi ve bunun da kadındaki "doğurganlık çağı" içinde sahip olabileceği çocuk sayısı azalmaktadır⁵¹.

4. Kentlerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin nitelik ve nicelik yönünden köylere kıyaslandığında çok ileridir. Çocuk ve bebek ölümlerinde meydana gelen azalma, yeni bir çocuk yapmaya gerek görülmemektedir.

5. Aile planlanmasında yararlanmayı engelleyen eğilimlerinin ortadan kalkması dolayısıyla şehirlerde nüfus planlanması köylere kıyasla daha başarılı olmaktadır. Bunun da sebebi eğitim ve kültür olarak aile fertlerinin bilinçlenmeleridir.

⁵¹ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.31.

Bugün Türkiye'de 80 il, 829 ilçe ve 35546 köy vardır. Kentleşme dar anlamda, kentlerde yaşayan nüfus oranının ve kent sayısının artmasını sağlayan bir nüfus hareketi olarak tanımlanmaktadır. Kent nüfusları bir yandan doğan nüfus artışı ile öte yandan kırsal kesimden gelen nüfusun kentlere doğru bir nüfus akımı ile artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme olgusunda göçlerin, doğal nüfus artışından daha etkin olduklarını göstermektedir. Yeni illerimizden Iğdır %30'luk oranla nüfusu en hızlı artan ilimizdir. Nüfus artışında iki yıl önce birinci sırada yer alan Antalya iken, son hesaplamalar İstanbul'un Antalya'ya geçtiğini ortaya çıkarmıştır. İstanbul'un 1990 sayımından bu yana nüfusu %20.1 oranında artmıştır. Bu oran Türkiye ortalamasının 12 puan üzerindedir. Bu oranda en büyük pay şüphesiz iç göç faktörünüdür. Türkiye'de göç eden her bin kişiden 245'i İstanbul tercih ediyor. Tabii insanlar köyden kente göç edince bunun adı kentleşme değil, çarpık kentleşme oluyor. Kentleşme oranı bakımından dünya ile kıyaslandığında Türkiye'nin şehirleşme oranı 1970 yılında dünya nüfusunun şehirlerde yaşayan insan miktarı ortalama %37 iken bu oran Türkiye'de %38 idi. Aynı veri 1993 yılında da dünyanın kötüye gittiğini bizim ise şehirleşme bakımından fersah fersah ileride olduğumuzu gösterir.

Dünyada bugün nüfusun %44'ü şehirlerde yaşarken Türkiye nüfusun %66.7'si şehirlerde yaşıyor. Buna nisbet köylerimiz ise boşalmaktadır. Özellikle, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve İç Anadolunun doğusunda köyleşme oranı çok düşük nisbettedir. 1989 yılında yapılan araştırma da kentli nüfusu toplam nüfusa oranı İngiltere'de %89, Hollanda'da %89, İspanya'da %78, Japonya'da toplam nüfusunun ¼'ü Tokyo metropolünde bulunmaktadır. Hesaplandığında kentleşme Japonya'da %80'lerin üstündedir. Hindistan'da ise şehirli nüfusun oranı %27, Pakistan'da %32, Mısır'da %46'dır. Buna karşılık kentli nüfusta artış hızı 1989'da İngiltere'de yılda %02, Hollanda'da %05, Japonya'da %07, düşük gelirli ülkelerde ise bu oran %3'ün üzerindedir. Hindistan'da %3.8, Pakistan'da %4.6, Mısır'da %3.1'dir.⁵²

GENEL NÜFUS SAYIM TARİHLERİNE GÖRE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZI VE NÜFUS YOĞUNLUĞU

Sayım Tarihleri	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı %	İl Sayısı	İlçe Sayısı	Bucak Sayısı	Köy Sayısı	Yüzölçümü km ²	Nüfus Yoğunluğu
28.10.1927	13.648.270	-	63	328	699	39.901	762.736	18
20.10.1935	16.158.018	21.10	57	356	809	34.067	762.736	21
20.10.1940	17.820.950	19.59	63	370	890	33.134	767.119	23
21.10.1945	18.790.174	10.59	63	396	910	33.153	767.119	24
22.10.1950	20.947.188	21.73	63	422	947	33.305	767.119	27

⁵² DİE, "İstatistik Yıllığı" 1991, Ankara 1991, s.632. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serter, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op. cit., s. 74.

23.10.1955	24.064.763	27.75	66	493	930	33.857	767.119	31
23.10.1960	27.754.820	28.53	67	570	893	34.548	772.091	36
24.10.1965	31.391.421	24.62	67	571	898	34.740	774.810	41
25.10.1970	35.605.176	25.19	67	572	885	35.110	774.815	46
26.10.1975	40.347.719	25.00	67	572	887	35.228	774.815	52
13.10.1980	44.736.957	20.65	67	572	887	35.268	774.815	58
20.10.1985	50.664.458	24.88	67	580	880(2)	35.151	774.815	65
21.10.1990	56.473.035	21.71	73	829	688(3)	35.545	774.815	73

(1) Yüz ölçümler Harita Genel Müdürlüğünce hesaplanmıştır.

(2) 1985 Genel Nüfus Sayımı gününde dokuz bucağın merkezi yoktur.

(3) 1990 Genel Nüfus Sayımı gününde yedi bucağın merkezi yoktur.

Kaynak : D.İ.E. Türkiye Ekonomisi, İstatistik ve Yorumlar, Ekim 1995.

Ülkemizde dünyada olduğu gibi, yerleşim birimleri “il, ilçe, bucak, köy, tek ev, mezra ve çiftlik” şeklinde olmak üzere 37 binin üzerinde yerleşim birimi yurt sathına dağılmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planına göre, kır alanlarında 36.115 köy bulunmaktadır. Ayrıca bizim sosyal yapımıza has olarak yine kır alanlarında görülen “Mahalle, Kom, Oba, Divan” gibi küçük nüfuslu yerleşme birimleriyle birlikte bütün kır yerleşmelerinin sayısı 86 bini aşmaktadır⁵³. Ayrıca belli bir yere yerleşmeyen iklim ve yer koşullarına bağlı olarak, göçebe, yörük, geçer, ismi ile adlandırılan hareketli bir nüfusta mevcuttur. Ülkemizin daha çok Batı ve Güney Anadolunun bozkır ve yaylarında yaşayan bu göçebe toplulukları daha çok hayvancılıkla geçinen insanlardır. Bir de bunlara ilâveten yarı göçebe dediğimiz hem hayvancılık, hem de tarımla uğraşan bir nüfusta mevcuttur. Yılın belli aylarında tarımla uğraşırken belli aylarında da yaylalara çıkarak hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Genelde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaygın olan bu durum bölgedeki nüfusu barındıran aşiretlerde görülür.

Yurdumuzda yerleşim birimi itibariyle en büyük rakamı köyler oluşturmaktadır. 1990 genel nüfus sayımına göre ülkemizde köy sayısı 35.532’dir. Köyler tüzel kişiliğe sahip en küçük yerel yönetim birimidir. Köy nüfusu yasalara göre 2000’i aşamayan ve belediye örgütü kuramayan birimlerdir. Köylerimiz yerleşme düzenine göre toplu ve dağınık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunda etkili olan faktör arazinin özellikleridir. Evlerin yan yana bitişik ya da küçük bahçelerle birbirinden ayrıldığı toplu köylere Marmara Bölgesinde, Ege Bölgesinde ve İç Anadolu Bölgesinde görülmektedir. Bu köylerde yerleşim konutları, cami, kahvehane, okul, köy odası gibi tüm köyün ortaklaşa kullandığı binaların etrafında toplanır. Köyün etrafında ise, bağ, bahçe, tarla yer alır. Dağınık köy ise arazisinin yapısı gereği evler tek tek yada kümeler halinde çok geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır. Bu tip köylere örnek ise, Karadeniz Bölgesi’nde ve Akdeniz Bölgesinde rastlanılmaktadır.

⁵³ D.P.T., Dördüncü beş yıllık kalkınma planı, s.82.

Köy niteliği arz etmeyen daha küçük sayıda hanelerden oluşan bir diğer küçük yerleşim birimi de "mezralardır" daha çok doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülen bir yerleşim noktalarıdır. Köylerimizin ülkenin yapısı itibarıyla yoğunluğu fazla olamamaktadır. Ortalama 100 km²'ye 5 köy düşmektedir. Ancak bu durum bölgeden bölgeye değişiklik arz etmektedir. Köylerimizin en yoğun olduğu bölgeler Karadeniz, Marmara ve Ege kıyılarıdır⁵⁴.

Türkiye'de nüfusu 10 binin üstündeki yerleşim birim sayısı 1927'de 66 tane iken 1950'de 102'ye, 1960'da 147'ye, 1970'de 238'e, 1980'de 320'ye, 1985'de 380'e, 1990'da 424'e yükselmiştir⁵⁵. 1995'de ise 10 binin üzerindeki yerleşim birim sayısı 475'e yükselmiştir.

TÜRKİYE'DE KENTLEŞMENİN GELİŞİMİ

Yıllar	10.000+Yerler	%
1927	2.236.085	16.4
1935	2.684.197	16.4
1940	3.214.471	18.0
1945	3.441.895	18.3
1950	4.883.568	18.5
1955	5.328.846	22.1
1960	6.967.024	25.1
1965	9.343.006	29.8
1970	11.845.423	33.3
1975	16.713.696	41.4
1980	20.33.265	45.4
1985	27.789.000	50.9
1990	31.468.877	55.4
1995 (T)	39.167.720	63.0

KAYNAK: Ruşen Keleş; Kentleşme Politikası, Ank. 1993, s.41.

1927-1990 arasında 10 binden yüksek nüfuslu birimlerde yaşayan insanları ele aldığımızda sürekli bir artış trendinin olduğu görülmektedir. 1927 yılında sadece 2.2 milyon insan bu birimlerde yaşar iken 1990 da 31.4 milyona çıkmıştır. Tahmini olarak 1995 yılında 39 milyonun üzerinde insan bu birimlerde yaşamaktadır.

Nüfusu 3 bine kadar ulaşan yerleşim birimlerine "bucak" demekteyiz. Bunların köylere nazaran şehir karakteri arzeden bir durumları mevcuttur. Belediyeleri vardır. Merkezden atanma yoluyla idare edilen bucak müdürleri tarafından yönetilmektedir. Ancak, bu yerleşim birimleri örgütlenmelerini tamamlamadıklarından işlerliklerini ve de varlık nedenlerini kaybetmişlerdir. Dolayısıyla, bu yerleşim birimleri kalkınmada öncelik verilmesi gereken yerlerdir.

⁵⁴ Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi 2, Op.Cit., s.21.

⁵⁵ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op.Cit., s.76.

Şehirlerimiz genellikle küçük nüfusludur. Nüfusu 3 bin ila 10 bin arasındaki sayısı fazladır⁵⁶. Ancak son yıllarda küçük ve orta büyüklükteki şehirlerimizde yaşayanların sayısı azalmaya başlamış buna karşın büyük şehirlerimizde nüfus artışı meydana gelmiştir.

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 10 bin ila 20 bin nüfuslu kentlerde yaşayanlar 1960 yılında %15.8'lik bir orana sahipken bu oran 1980 yılında 10.8'e düşmüştür. 1990'da ise %8'e gerilemiştir. Tahmini olarak 1995 yılında 10 bin ila 20 bin nüfuslu kentlerde yaşayanlar %6.5'ler seviyesine indiği hesaplanmaktadır. 20 bin ila 50 bin nüfuslu kentlerde ise yukarıda belirttiğimiz gibi benzer bir değişim görülmektedir. Özellikle, bu yerleşim birimlerinde nüfus erimesi hızla artmaktadır. Aynı durum 50 bin ila 100 bin nüfuslu kentler içinde söz konusu olmaktadır. Bındaki temel sebep; küçük kentlerin istihdam edebilme azlığı sosyal yaşam standartlarının büyük kentlere nazara düşük olması, sosyal hizmetlerden yararlanma isteği bu kent büyüklüklerinde bir azalma meydana getirmesi tabiidir. Sanayileşmeyi bölgelere dağıtmadığımızdan nüfus yoğunlukları şehire doğru bir yığılma şeklinde oluşmaktadır. Kalkınma planlarında yatırımların ve planlamanın bilinçsizce yapılması ve bu konuda hükümetlerin politikaları kent üzerine yoğunlaşması küçük yerleşim birimlerinde nüfusun erimesine sebebiyet vermiştir. Aşağıdaki tabloda bu durumu görmekteyiz.

KENTSEL NÜFUSUN BÜYÜMESİ KENTSEL NÜFUS YÜZDESİ

Kent Büyüklükleri	1960	1980	1990
10.000-20.000	15.8	10.8	8.0
20.000-50.000	21.9	15.2	12.7
50.000-100.000	17.0	10.7	11.9
100.000 +	45.3	63.3	67.4

KAYNAK: Ruşen Keleş; Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Ank. 1983, s.25, Ruşen Keleş; Kentleşme Politikası, Ank. 1993, s.43.

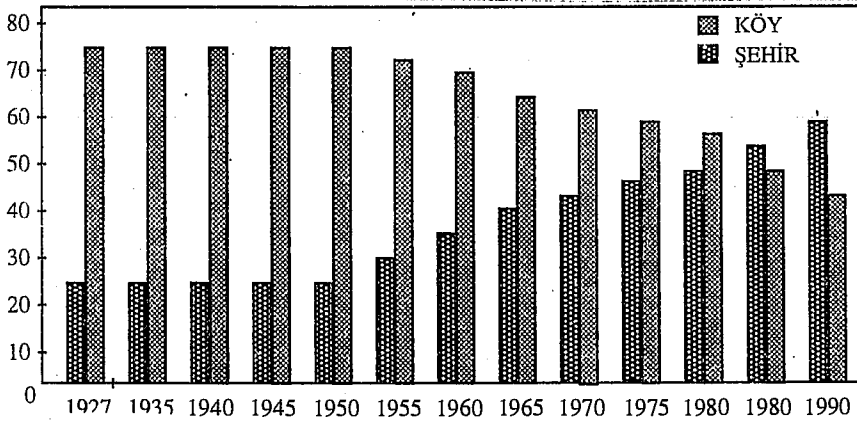
Kentsel nüfusun büyümesi yıllar itibariyle incelendiğinde, 50 bin ila 100 bin nüfuslu kentlerde yaşayanlar 1960 yılında %17 iken 1980'de %10.7'ye, 1990'da ise 11.9'a ulaşmıştır. Tahmini olarak bu kentsel büyüklükte, bir artış olduğu görülmektedir. 1995 yılında yaklaşık olarak %13'ler seviyesine çıktığı hesaplanmaktadır. 100 binin üzerindeki kentsel nüfusun yüzdesi 1995 yılı itibariyle %70'lerin üzerine çıkmıştır.

⁵⁶ Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi 2, Op.Cit., s.22.

Kent nüfusu ile köy nüfusunu karşılaştırdığımızda 1985 yılına kadar köy nüfusu şehir nüfusunun önünde seyretmiştir. 1985'den sonra aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere şehir nüfusu köy nüfusunun önüne geçmiştir. 1995 yılında şehir nüfusu 41.032.860'dır. Toplam nüfus içerisindeki oranı %66.7'dir. Yine bu yıl içerisindeki köy nüfusu 21.138.140'dır. Toplam nüfus içerisindeki oranı %33.3'dür. Yani, Türkiye nüfusunun her üç kişisinden ikisi şehir nüfusu içerisinde yer almaktadır.

Ülkemizin tarımsal karakterli bir iktisadi yapıya sahip olması, buna bağlı olarak işgücünün tarım sektöründe ve kırsal kesimde ağırlık oluşturması köy nüfusunun uzun yıllar şehir nüfusunun önünde yer almasına sebebiyet vermiştir. Ancak, 1960'dan planlı dönemler ile birlikte iktisadi üretim yapısının şekil değiştirmesi yani ülkenin sanayileşmeye başlaması sonucunda hizmetler ve sanayi sektörü tarım kesiminden insan çekmeye başlamıştır. 1950-1990 yılları arasında kentlerde yaşayan nüfus yaklaşık olarak 6 kat bir artış göstermiştir. Köylerimizde ise, giderek bir nüfus erimesi görülmektedir.

ŞEHİR VE KÖY NÜFUS ORANLARI

KAYNAK: D.İ.E. Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar Ekim 1995, s.333.

SAYIM YILLARINA GÖRE ŞEHİR-KÖY NÜFUSLARI VE YILLIK NÜFUS ARTIŞ ORANLARI

ŞEHİR				KÖY			
ŞEHİR NÜFUSU				KÖY NÜFUSU			
Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Oranı %	Yıllık Artış Oranı %	Köy Nüfusu	Oranı %	Yıllık Artış Oranı %
1925	13.648.270	3.305.879	24.2	-	10.342.391	75.8	-
1935	16.158.018	3.802.642	23.5	1.7	12.355.376	76.5	2.2
1940	17.820.950	4.346.249	24.4	2.7	13.474.701	75.6	1.7
1945	18.790.174	4.687.102	24.9	1.5	14.103.072	75.1	0.9
1950	20.947.188	5.244.337	25.0	2.2	15.702.851	75.0	2.1
1955	24.064.763	6.927.343	28.8	5.6	17.137.420	71.2	1.7
1960	27.754.820	8.859.731	31.9	4.9	18.895.089	68.1	2.0
1965	31.391.421	10.805.817	34.4	4.0	20.585.604	65.6	1.7
1970	35.605.176	13.691.101	38.5	4.7	21.914.075	61.5	1.3
1975	40.347.719	16.869.068	41.8	4.2	23.478.651	58.2	1.4
1980	44.736.957	19.645.007	43.9	3.0	25.091.950	56.1	1.3
1985	50.664.458	26.865.757	53.0	6.3	23.798.701	47.0	-1.1
1990	56.473.035	33.326.351	59.0	4.3	23.146.684	41.0	-0.6
1995	62.171.000	41.032.860	66.7	4.8	21.138.140	33.3	-0.4

KAYNAK: DİE. Genel Nüfus Sayımları, 1985, Genel Nüfus sayımları kesin sonuçları, 1990 Genel Nüfus Sayımı günündeki İdari Bölünüşe göre yeniden düzenlenmiştir. 1995 rakamları ise DİE'nin 1995 sonu hesaplarını içermektedir. Bu rakamlar 1.78'lik nüfus artış hızının baz alınarak hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1927'de %24 olan kent nüfusu 1980'li %44'e ulaşmıştır. Burada kent olarak il ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içinde kalan yerler alınmıştır. Bunun dışında kalan yerler kırsal (köy) sayılmıştır. 1935 yılında nüfusun ancak %23.53'ü kentlerde yaşarken bugün kent nüfus oranı %66'lık seyir göstermektedir. Kent nüfusundaki artış 1950'lilerden sonra hızlanmaya başlamıştır. 1945-1950 yılları arasında kentlerin yıllık ortalama artış hızı binde 22.47 iken, 1950-1955 yılları arasında binde 55.67'ye yükselmiştir. Bu artışın temel nedeni Türkiye genelinde paralel olarak, kentlerde doğurganlığın artması ile birlikte, kırdan kente göç trafiğinin hızlanmasıdır. 1960-1965 yılları arasında kentlerin yıllık ortalama artış hızında bir düşüş görülmektedir. 1955-1960 yılları arasında binde 49.21 olan bu hız, 1960-1965 yılları arasında binde 39.71'e yükselmiştir. Bunu dış göçün etkisine bağlayabiliriz. 1960'larda özellikle Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelere çalışmaya giden işçi sayısı 160.736'dır⁵⁷. Bunun yanında kaçak olarak çalışan işçilerin ve işçi ailelerinde hesaba kattığımızda bu rakam yaklaşık olarak 500.000 civarındadır. Eğer bu kişiler yurt dışına göç etmeyip kentlere yerleşselerdi, kentsel nüfus 500 bin ilave ile 11.305.817 kişi olacaktır. Ve 1960-1965 yılları arasında kentsel bölgelerde nüfus artış hızı binde 48.66 olacaktır.

⁵⁷ T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Raporlar.

Bu bakımdan belki de 1960-1965 yılları arasında kentsel nüfus artış hızındaki düşmeyi, dış göçe bağlamak doğru olacaktır. 1965-1970 yılları arasında kentsel nüfus artış hızı binde 447.33'e yükselmiş fakat 1970-1975 yılları arasında binde 41.75'e düşmüştür. 1980 nüfus sayımlarına göre bu düşme, 1975-1980 yılları arasında daha da belirgin bir hale gelmiştir. Ancak dışarıya giden işçi sayısının 1975'lerde azalmaya başladığını göz önüne alırsak, bu dönemdeki kentsel nüfus artışındaki azalmayı, kısmen Türkiye genelinde görülen doğurganlık hızındaki azalmayla ifade edebiliriz. Bu dönem içerisinde kent nüfusunun yıllık ortalama artış hızının azaltılmasına etki eden diğer faktör kırdan kente göç trafiğinde meydana gelen azalmadır. Ayrıca kentleşmenin altında yatan temel nedenlerin başında tarımda makineleşmeye geçilmesi, düşük ekonomik verimlilik, toprağın mirasçılar arasında paylaşılıp küçülmesi nedeniyle üründeki azalmalar, buna bağlı olarak gelirde meydana gelen düşme göçün nedenlerinden bir kaçını oluşturmaktadır.

PLANLI DÖNEMDE KENTSEL ALANLARA ERKEK NÜFUS GÖÇÜ (1961-1983)

YILLAR	NET GÖÇ
1961-1962	160.553
1963-1967	433.816
1968-1972	476.499
1973-1982	535.013

Kaynak: Gökçen, A.1971 ileriye dönük hesaplama; ayrıntılı bilgi için bkz. E.Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1-2, s.398.

Yukarıdaki tabloda her plan döneminde yaklaşık olarak 450-500 bin kadar genç erkek nüfusu kırsal kesimden kente göç ettikleri görülmektedir. Bu erkek nüfus içerisinde 15-24 yaş grubu egemendir⁵⁸. Erkekler ilk olarak şehire gelmekle birlikte daha sonra bu göç etme eyleminin aile çapında gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, ortalama aile büyüklüğü olan 5 ile net göç miktarları çarpılması gerekmektedir. Böylece sağlıklı olarak göçün miktarını tesbit etmek mümkün olacaktır. 1980-1985 döneminde köy nüfusundaki fazlalık azalarak, şehir nüfusunda bir artış göstermiştir. Bu dönem içerisinde şehir nüfusu artışı %3'lerden %6.3'lere, köy nüfusundaki artış ise %1.3'den (-)1.1'e gerilemiştir. Bundan etken olan faktör, tarım kesiminin işgücünü barındıramaması nedeniyle olduğu tahmin edilmektedir.

4. Kentleşme:

Günümüzde bir çok konu uzman kentleşme tanımı yapmışlardır. Bu açıdan, bizde bir kaç tane kentleşme tanımı yapacağız:

⁵⁸ Samira Yener, 1960-1965 döneminde köyden şehire göçler, Ankara 1970, DPT. S.16.

1. Kentleşme (urbanisation), nüfusun belli bir yerde sürekli olarak artması, dinamik bir yapı göstermesi, kapladığı alan itibariyle belirli bir büyüklüğü aşan, ekonomik, kültürel, teknik ve bürokratik organizasyonları içeren, eski ile yeniye harmonize eden yeni bir nüfus büyüklüğü oluşturan merkezlerdir.

2. Kentleşme, bir yerleşme ve kalkınma planı içerisinde, bilimsel yöntemlere göre hazırlanan plan, program ve projelerin hazırlanmasını kapsayan bir sanat ve çalışma alanıdır⁵⁹.

3. Kentleşme, nüfus artışı ve bu artışın doğurduğu sorunları, yeni yerleşme birimleri yeni ekonomik ilişkiler yani nitel değişimler bütünüdür⁶⁰.

Kentleşmenin nedenlerinden en önemlisi sanayileşme ve buna bağlı olarak ekonomik yatırımların ve üretimin yapıldığı, geleneksel sektörlerin (tarım ve hayvancılık) yerine, modern sektörlerin ekonomik yapıda önem kazanması sanayileşme ile birlikte kentleşmeyi de doğurmuştur. Kentleşme olgusu toplumun ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimlerden doğar. Kentleşmenin nedenleri:

1. Ekonomik nedenler,

2. Toplumsal nedenler,

3. Teknolojik nedenler,

4. Devlet politikaları ve siyasal nedenler,

5. Sosyo-psikolojik nedenler,

6. Askeri-politik nedenler, olmak üzere 6 kategoride toplayabiliriz.

Konumuz itibariyle kentleşmenin ekonomik nedenleri ve boyutu üzerinde duracağız. Aşağıda bunları daha kapsamlı olarak değineceğiz.

Kentleşmenin sebep olduğu maliyetleri de iki ana başlıkta toplayabiliriz.

1. Kamu maliyetleri; bunlar devletin veya belediyelerin halka hizmet arzemesinden dolayı gereken finansal harcamalardır. Bunlardan bir kaç, eğitim, sağlık, temizlik, yol, su, elektrik, ulaşım, konut, kanalizasyon yapımı gibi demografik yatırımları içeren, harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Nüfus artışı, kentlerin daha çok yatırımlara muhtaç hale getirmektedir. Georg Simmler, "metropol ve zihinsel yaşam" adlı makalesinde kentin para ekonomisinin beşiği olarak değerlendirmektedir. Ona göre, ticari etkinliğin kentte çok yönlülüğü ve yoğunluğu, değişim aracını kırsal yaşamın ticari yanlarında elde edemeyeceği

⁵⁹ Fehmi Yavuz, Şehircilik, Ankara 1962, s.10-11.

⁶⁰ L'Analyse interdisciplinaire de la croissance urbaine. Toulouse 1971, Paris 1972, s.381.

bir anlam vermiştir⁶¹.

2- Sosyal Maliyetler; Kentleşme nüfus yoğunluğun artmasına paralel olarak kirliliğin (hava, su, çevre kirliliğinin) artması, gürültü kirliliği, çarpık sanayileşmenin getirmiş olduğu alt yapısız ve plansız uygulamaların neticesinde fabrikalar ile yaşamsal konutlar iç içedir. Sanayi sektörünün çevreye bıraktığı katı atıklar, ağır gazlar, karbon bileşimi partiküler maddelerin havaya verilmesi, trafik, otopark, yeşil sahaların darlığı, sosyo-psikolojik bozuklukların yol açtığı ve insan üzerinde yıpratıcı etkileri yoğun olan maliyetlerdir.

Az gelişmiş ülkelerde büyük şehir yapısı çok merkezli bir bünye arzeden durum taşımaktadır. Karmaşık ve sağlıklı bir görünüme sahiptir. Plan ve programsız yapılaşmanın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Örneğin Brezilya'da Rio şehri, Hindistan'da Bombay, Pakistan'da Karaci, Meksika'da Mexico city bunlara örnek olarak verilebilir. Büyük şehirlere yönelik göçlerin yarattığı baskı sıhhsiz şehirleşme yapıların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle göçler yolu ile gelen fakir ve işsiz insanların daha çok şehir merkezinden uzak varoşlarda (banliyo) yaşamak zorunda kalmışlardır. Buralar yol, su, elektrik, kanalizasyon, sağlık ve eğitim donatımı, arazi kullanımına ilişkin düzenleme ve imar planları olmadığından "gecekondu" tipi bir yerleşme birimleri oluşmaktadır. Dolayısıyla göç yolu ile gelen geliri düşük kesimin şehirleşme süreci içerisinde oluşan sosyo-kültürel yapının dışında kalmaları bu kesimin sosyal bütünleşmenin dışında kalmalarına neden olmuştur.

Bir şehirin oluşmasında ve kuruluş yeri seçiminde iki nokta önem kazanır. Birincisi, şehirin hangi nitelikleri ve özellikleri bünyesinde barındırdığı ve ikinci olarak da, şehirin yatay ve dikey bütünleşme, yayılma ve yoğunlaşma durumu temel alınarak oluşmaktadır.

Mevcut alt ve üst yapının karmaşıklaşan ağlar ile birbirine etkileri olan, dinamik bir yapı arzeden, ekonomik süreç doğrultusunda gelişme gösteren, cemiyet kültürünün hakim olduğu, ilişkilerin resmileştiği bir sosyal yapı günümüzde kentlerde görülen önemli hususlardandır. Nüfus ve ekonomik faaliyetlerle birlikte şehirin dinamik bir yapı arzederken çevreye yayılması ve büyümesi, şehir içi farklılaşma ve merkeze bağlı alt merkezlerin olunması sonucunda metropol dediğimiz kapsamlı ve kompleks bir yapı ortaya çıkmaktadır. Burada çekirdek şehir ve buna bağlı olarak çok miktarda alt merkezlerden oluşan bir yapı söz konusudur. Genelde bürokrat ve zengin kesim şehir çekirdeğine yakın olarak yaşarken düşük gelirli kesim ise alt merkezlere doğru kaymaktadır. Ancak, yerleşim kaliteleri bakımından, kendin ana çekirdeği

⁶¹ Georg Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", defter. 1991, s.16.

ile kentin dışı doğru yayılması sonucunda oluşan alt merkezli yerlerde yaşam ve yerleşim kaliteleri farklıdır. Şehirden uzaklaştıkça yaşam standardı düşmektedir. Bugün ülkemizde merkezden çevreye yayılma, iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi şehir içindeki arazi rantlarının yüksek olması şehrin merkezden uzaklaşma ve çevreye yayılma zorunlu kılmaktadır. Örneğin, İstanbul-İzmit, İzmir-Manisa, Zonguldak-Karabük, Adana-Mersin gibi örnekler verilebilir. İkinci olarak merkezden alt merkezlere doğru bir hareketliliğin oluşmasıdır. Bu çevreye yayılmada alt merkez içerisindeki arazi rantının yüksekliği, şehir yapısı ile alt ve üst yapı donanımları, ulaşım masraflarının yüksekliği, konut giderlerinin 1/4 nisbetinde olması gibi faktörler etkili olmaktadır. Meselâ, İstanbul'dan Çorlu'ya doğru, Ankara'dan Kırıkkale'ye doğru, İzmir'den Manisa'ya doğru yayılmalar buna örnek verilebilir.

Dünya nüfusu son 200 yılda hızlı bir şekilde artmış ve artmağa devam etmektedir. Artan nüfusun çoğu şehirlere doğru göç etmek durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Kentleşmenin nedenlerinden bahsederken ekonomik nedenlerin önemli bir durum arzettiği görülmüştür.

Bugün dünyada nüfusu 100 binden fazla olan şöyle böyle 1700 şehir vardır. Yakın zamanlara kadar tarihte en büyük şehir diye bilinenlerden daha çok nüfusa sahip yani 500 binin üstünde insanın yaşadığı yaklaşık 250 şehir bulunuyor. En kalabalık şehirlerdeki insan sayısı aşağı yukarı 14 milyondur. Şehirlerin eskisi gibi surları yoktur. Ve en büyük metropollerin idari sınırları artık çoğu kez kentin fiilen yayıldığı bölgelere denk düşmemektedir⁶².

Köyden kentte göç ile birlikte büyük kentler ırkların, kültürlerin dinlerin bir araya gelip kaynaştığı merkezler olmuştur. Kent kültürü karmaşık ve çok çeşitli bir durum oluşturmuştur. Tek bir kültüre bağlı olarak yaşamamakta, bunun yanında bir çok kültürün ortaya çıktığı yaşama tarzlarına ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Büyük kent yapısı itibariyle insan ilişkilerinin resmiyet kazandığı, zayıfladığı ve menfaatleştiği bir durum meydana getirmiştir. Kırsal kesimde çok daha samimi ve içten olan insanlık bağları, akrabalık ve geniş aile yapıları, kentte ister istemez parçalanır. Bu parçalanma çekirdek aile şeklinde zuhur eder. Zaten büyük kentlerde üretim biçimleri geniş aile yapısına imkan vermemektedir. Tarih boyunca hiç bir toplumun fertleri büyük kentlerdeki insanlar birbirine yaklaştırmış ve bir o kadar uzak olmamıştır. Bu durum toplumdaki yabancılaşmanın bir sonucudur.

Günümüzün kentlerinde yığılma ekonomisinin ve bunun getirmiş olduğu kapitalist ekonomik zihniyetinin en yüksek düzeye çıktığı yerler olarak

⁶² Anthony Giddens, Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım, Birey Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 1994, s.96-97.

belirtebiliriz. Bir şehirin metropol olmasında büyük kent olma özelliği yanında şehir ekonomisinin kültürel, sosyal, politik yapıları üzerinde ne derece etkilediğiyle etkilediğiyle de alakalıdır. Metropolde yaşayan insan kimliği; değişken, pragmatik, çatışmacı, menfaatçi gibi çeşitli şekillerde olduğu görülmektedir.

Türkiye'de iç göç ile başlayan, plansız ve programsız kent modelleri beraberinde sağlık ve çevre problemleri yaratarak, hem maddi ve hemde ruhsal-psikolojik sorunlar yatarak bireyi toplum içerisinde yalnızlığa iten bir durum arz etmektedir. Büyük şehirlerimizde özellikle merkezi ve kavşak üzerinde kurulu olan, İstanbul, İzmir, Adana, Konya, Ankara gibi şehirlerimizde başlayan "gece konu olgusu", 1950'lerden itibaren başlayarak, nüfus artışına paralel olarak bir gelişme göstermiştir.

Plansız şehirleşme gece konu ilişkisi, ülkemizde konut sorununun ve alt yapı yetersizliğinin önemli bir göstergesidir. Nüfusu 20.000'i aşan yerleşme birimlerinde konut ihtiyacının yılda %4.7 oranında artacağı ve 1990-1994 döneminde Türkiye'de 1.838.000 yeni konutun yapımının gerekeceği kabul edilmektedir⁶³. Yeni bir kent nasıl olmalıdır? Yeni kent, eski kentin yükünü hafifleten bir kenttir. Alt yapısı ve üst yapısı tamamlanmış; organize ve koordineli bir sistemi barındıran kent yapısıdır.

TÜRKİYE'DE YENİ BİR KENTLEŞME HAREKETİ

	1990 NÜFUSU		1995 NÜFUSU	
	1. Bölge	2. Bölge	1. Bölge	2. Bölge
0-5 Km.	96.211	-	150.150	-
5-10 Km.	333.325	-	408.322	-
10-15 Km	44.341	590.721	60.850	711.833
15-20 Km.	56.531	818.872	76.075	933.113
20-25 Km.	32.998	932.480	37.284	1.026.351
TOPLAM	563.406	2.342.073	732.681	2.671.297
GENEL TOPLAM	2.905.479		3.403.978	

Kaynak : Ergun Gürpınar, "Yeni Kent ve Projeksiyon Nüfuslar" Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış, Der Yayınları, İstanbul 1993, s.25.

Kentsel gelişmeye ülkemizde en çarpıcı örnek olarak İstanbul'u göstermek mümkündür. İstanbul'un doğusunun İzmit'le lineer bir çizgide yaşanması yerel yöneticileri ve yatırımcıları, doğudan batıya Bakırköy merkezinden başlayıp Büyükçekmece yerleşim sınırları içinde güneyden kuzeye Marmara denizi ile başlayıp TEM yoluna kadar bölgeye yönlendirilmektedir. İşte TEM'in yapımıyla

⁶³ DPT, ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI, (1990-1994), Ank. 1990- s.316.

ulaşım sorununun da ortadan kalkması sonucu cazibesi artan bu bölge yenikent içine alınmaktadır. 1990 yılı nüfusu 2.905.000 olan bölgenin 1995 yılı nüfusunun 3.403.000 olması beklenmektedir⁶⁴.

Yeni bir kent sanayi niteliği arzeden bir kent yapısı olacak ise sanayileşme hızı, şehrin fiziki yapısına ve doğal çevreye göre belirlenip uygulanmalıdır. Sanayi sürekli biçimde geliştiğinden ve bir çok yaş kuruluşu bünyesinde barındırdığından şehrin fiziki yapısını zorladığı ve doğal (ekolojik) yapıyı bozucu bir durum oluşturmaktadır. Ve karşımıza çözülmesi güç sorunlar çıkmaktadır. Yeni kent projeleri bütün dünyada daha yaşanabilir çevre oluşturabilmek, sağlıklı ortamlar yaratmak, ekolojik dengeyi bozucu değil tamamlayıcı bir unsur içeren bir yapı oluşturmak, planlı, alt yapı ve üst yapısı tamamlanmış projelerin uygulanmasını içeren ve bu amaçla "olimpik şehir sloganı" ortaya atılmıştır.

Ülkemizdeki kentler özellikle büyük kentlerimiz, "sanayi kent" özelliği arzemektedir. Zaten az gelişmiş ülkelerde büyük kentler sanayi kent niteliği taşımaktadır. Büyük kentlerimizde gelecekle ilgili güvenle sağlık garantisi verilmelidir. Konut sorununun büyük ölçüde çözümlenmelidir. Çünkü sağlıklı toplum, sağlıklı yerleşim birimlerinde hayat bulur. D.P.T.'nin verilerine göre, 1993 yılı itibarıyla Türkiye'de toplam 11.5 milyon civarında konut mevcut olup bunun 8 milyona yakınının 20 bin ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerinde yer aldığı tahmin edilmektedir. V. Plan döneminde 934 bin konut üretilmiş iken VI. plan döneminde üretilen konut sayısının plan hedefini %90'ı gerçekleştirilmiş, yaklaşık olarak 1.3 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Sabit sermaye yatırımları içerisinde (1994 yılı fiyatlarıyla) konut sektörünün payı 1990'da %32, 1991'de %31, 1992'de %30, 1993'de %30, 1994'de ise %39 olduğu tahmin edilmektedir⁶⁵.

Toplu konut idaresinin kurulduğu 1984 yılından 1994 yılına kadar kredilendirilen konut sayısı 911 bin 915 adet olup bunun 787 bini tamamlanmıştır.

Konutlarda kiracılık oranı geçmiş yıllara göre hızlı artış göstermiştir. 1985 yılında %22.8 olan kiracılık oranı 1990 yılında %29.7 olmuştur. Bu oran bucağın ve köylerde 1985 yılında %4.4 iken, 1990 yılında %10.7'ye çıkmıştır⁶⁶.

Aşağıdaki tabloda D.İ.E.'nin 1994 verilerine göre ailelerin konutlarda oturma durumları:

⁶⁴ Gürpınar, Ergun. Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış, Der Yayınları, İstanbul 1993, s.25.

⁶⁵ D.P.T. VII. beş yıllık kalkınma planı, "konut", s.144.

⁶⁶ D.P.T. Op.Cit., s.144.

	Ev Sahibi		Kıracı		Lojman		Diğer	
	1994	1987	1994	1987	1994	1987	1994	1987
Kır	86.4	82.9	7.5	9.6	1.8	2.9	4.3	4.6
Kent	58.2	60.0	31.4	33.1	1.5	2.5	8.9	3.8
Türkiye	70.5	71.2	21.9	21.0	1.7	2.7	6.9	4.2

Kaynak: DİE'nin 1987 ve 1994 hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketinden çıkarılmıştır.

D.P.T.'nin verilerine göre kentsel bölgelerde, 1973-1977 yılları arası toplam konut gereksinimi 1.333.719'dur. Tüm Türkiye'de 1978-1983 arası konut gereksinimi 1.930.065'dir. Kentlere doğru başlayan göç hareketiyle birlikte plansız ve çarpık şehirleşmeyi önleyebilmek için belediyeler ve Tapu Kadastro Müdürlüklerince, şehirlerin imar alanlarına plan ve program doğrultusunda sağlıklı ve fiziki yapıyı bozmayan bir kent modeli oluşturulmalıdır. Emlak Bankası ve Toplu Konut İdaresi'nce yapılan; alt yapı, planlı şehir modelleri 21. Yüzyılın yapılaşmasına öncelik etmektedir. İlginç bir nokta daha vardır ki, kamu sektörünün yanında özel kesim yatırımlarında konut ve inşaat alanında yoğunlaşması, dikkat çekicidir. Sağlıklı kent, sağlıklı yapılaşma ile sağlanır.

KIRSAL KESİMDEN KENTE İTEN FAKTÖRLER

1. Köylerde Ekonomik Faaliyetlerin Sınırlı Miktarda Olması;

Ülkemizin nüfusunun yarıya yakını kırsal kesimde tarım ağırlıklı ve kısmende hayvancılığın baz alındığı ekonomik faaliyet içerisindedirler. Dolayısıyla ziraate bağlı yaşamlarını sürdüren ve tek gelirleri tarımsal üretim sonucu elde ettikleri ürünleri satmalarıyla karşılamaktadırlar. Bazı dönemler rekolte yüksek olurken bazı dönemler iklimin ve toprağın elverişsizliği rekolteyi düşük tutmaktadır. İşte bu yüzden düzenli gelirleri olmayan kırsal kesim insanı şehire düzenli bir etmek amacıyla göç ederler.

2. Tarım Sektöründe Düşük Ekonomik Getiri ve Verimsizlik; 1994 yılı itibariyle Türkiye'de işgücünün %44.7'si tarım kesiminde çalışmakta idi. Buna karşılık tarımın G.S.M.H.daki payı 1994 yılı sabit fiyatlarıyla %15.7'dir. tarımın G.S.M.H.'daki payı sabit fiyatlarla ele alındığında 1970'de %29.8, 1980'de %23, 1985'de %18.7, 1990'da %16, 1991'de %15.8'e düşmüştür. Buna karşılık sanayi ve hizmetler kesiminde bir artış görülmektedir. 1970-1990 dönemi arasında sanayi %18.9'dan, %26.4'e, hizmetler sektörü ise %52.3'den, %57.6'ya çıkmıştır. 1994 yılında sanayi %27'ye, hizmetler sektörü ise %57.3 olmuştur. Türkiye'de tarımsal getiri düşüklüğü ve verimsizlik iklim (hava) koşullarına sadece bağlı değildir. Bunun yanında tarımda modern teknolojinin kullanılamaması, gübreleme konusunda bilinçsizce davranılması, ürün

rotasyonu hakkında yeterince bilgi sahibi olamamaları, tarımsal verimliliği düşürdüğü gibi buna bağlı olarak tarımsal geliri düşmektedir. Ayrıca, bir önemli nokta vardır; tarımda verim düşüklüğünde rol oynayan tarımsal arazi mülkiyetinin dağılımındaki dengesizlik ve veraset sistemimizin bozukluğundan ileri gelmektedir. Köy nüfusunun özellikle geniş ailelerden oluşması, ve bir arazinin 8-10 ve hatta daha fazla kişiye taksim edilmesi tarımsal arazinin küçülmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak, araziden yeterince verim alınmadığı saptanmıştır. Aile başına düşen ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün çiftçi ailelerinin geçimini sağlamaya yetmeyecek kadar küçük olması tarımda hem verim düşüklüğüne, hemde gelir azlığına sebep olmaktadır⁶⁷.

3. Türkiye'de Tarım Arazisindeki Sınırlılık; Türkiye tarım arazisi bakımından sınıra gelmiş olduğu belirtilmektedir. Bir ülkede tarımsal üretimi etkileyen faktörlerin başında ülke topraklarının kullanım şekli önem kazanmaktadır. Buna göre, 77.9 milyon hektar olan Türkiye topraklarının 28.5 milyonu işlenebilir topraklardan oluşmaktadır. Ancak, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere işlenebilir toprakların %60.1'inde (16.7 milyon hektar alanda)

**TÜRKİYE VE AT'DE TARIM ALANLARININ KULLANIM ŞEKİLERİNE
GÖRE DAĞILIMI (MİLYON HEKTAR)**

Alan Kullanımı	Türkiye	AT (9)	Yunanistan	AT(10)	İspanya	Portekiz	AT(12)	Türkiye/ AT (12) %
A- ARAZİ KULLANIM ŞEKLİ (Milyon Hektar)								
-Toplam yüz ölçümü	77.6	152.7	13.2	165.9	50.5	9.2	225.6	34.4
-İşlenebilir Topraklar	27.7	94.3	9.2	10.35	31.2	4.1	130.6	19.9
-Ekilen Topraklar	16.7	46.4	3.1	49.3	10.3	3.0	62.8	26.6
-Sürekli Ekim	5.8	4.9	1.0	5.9	5.0	0.6	11.5	50.4
-Orman Alanları	23.4	32.0	2.3	34.3	15.6	3.6	53.5	43.7
B- TARIM ALANLARININ KULLANILIŞI (%)								
-İşlenebilir arazi/top.yüz.	35.7	61.7	69.6	62.4	61.8	44.5	61.5	-
-Ekilen Alan/İşlen.Alan.	60.1	49.2	33.6	47.8	33.1	73.1	45.5	-

-Orman Alan/ Toplam yüzö.	30.1	20.9	17.4	20.6	30.8	39.1	23.7	-
-Çayır-Mer'a Toplam Yüzö.	34.2	17.4	13.0	17.0	7.4	16.4	14.8	-

Kaynak : İ.K.V., "Avrupa Topluluğu karşısında Türkiye'nin Durumu", No: 121, s.63.

ekim yapılabilmektedir⁶⁸. Ülke topraklarının geri kalan kısmını 21.7 milyon hektarı çayır ve mer'a, 20.1 milyon hektarı orman ve fundalık, 7.5 milyon hektarı da kum ve kayalık ve bataklık gibi alanlardan oluşmaktadır. Kırsal kesimde insanlarımızın yeni tarım arazisi açmak niyetiyle çayır ve mer'alarda ormanlık ve fundalık arazilerde tahribat yaparak ülkemizin sahip olduğu milli sevetin yok edildiği görülmektedir. 1938'de çayır ve mer'alar toplam arazinin %53.8'ini oluştururken, 1978'de %35.3'e düşmüş, 1991'de %18.7'ye inmiştir⁶⁹.

Çayırların ve mer'aların azalması sonucunda hayvancılık ve mandıracılık açısından son derece olumsuz neticeler meydana gelmiştir. Çayırların tarıma ayrılması arazi sınırlarını genişletmiştir. Buna karşın bu topraklardan istenilen düzeyde verim alınamamıştır. Buna ilaveten ormanlık ve fundalık araziler tarım arazisi yapılmak amacıyla tahrip edilmiştir. Özellikle, çam, köknar, sedir, ve ceviz ağaçları yok denecek kadar azalmaya başlamıştır. Tarım arazisindeki sınırlılık bir ülke için sorun olabilir. Ancak üretimde geri teknoloji, gübreleme yöntemi, yeşil devrim adını verdiğimiz bir rekoltede 2-3 kat fazla veren ürün yetiştirme ve geliştirme metodlarını kullanmamız üretim miktarını düşürmektedir. Biz ne kadar alanı tarımsal araziye açarsak açalım modern yöntemleri kullanmadığımız müddetçe üretim düşüklüğüne çare bulmamız mümkün değildir. Tarım arazisinin sınırlılık arzetmesi köyde yaşayan nüfusu geçindirememekte ve dolayısıyla şehire göçü hızlandırmaktadır.

4. Tarımsal Kesimde Makineleşme ve Teknoloji Kullanımı; Yukarıda bahsettiğimiz gibi ürün artışını sağlayabilmek için modern üretim teknolojilerinden yararlanılması gerektiğini belirtmiştik. İşte tarımsal kesimde makineleşmeye geçilmesi yani traktör ve benzeri araçlardan yararlanılmaya başlanması bu kesimde bulunan işgücünün yapabileceği işleri bir tek traktör gerçekleştirebilmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra artan traktör sayısına paralel şehire göç miktarıda artmaya başlamıştır. Bu ikisi arasında kurduğumuz korelasyonun sonucunda sanayileşmenin hız kazandığı ve sanayi, hizmetler sektörünün işgücünü emmeye başladığı görülmektedir. 1940 yılında Türkiye'de toplam traktör sayısı 1066 iken, 1970'de 100 bini aşmış, 1980'de 437 bine çıkmış, 1991'de 704 bini bulmuştur. 1995'de ise 800 bin civarında traktör

⁶⁸ İ.K.V., Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye'nin Durumu, Yayın No: 121, İstanbul Ekim 1992, s.62-63.

⁶⁹ Serter, Nur, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op.Cit., s.81.

olduğu tahmin edilmektedir. D.P.T.'nin G.A.P.'la ilgili projeksiyonlarına göre, 35 bin traktöre ihtiyaç vardır. İşte yukarıda anlattığımız gibi tarımda işlenen arazinin sınırlı kalması, traktör başına düşen ekili arazi miktarının düşük olması ve insan emeği yerine modern makinelerin alması köyde işsizlik oranlarını arttırmış ve dolayısıyla yaşam standardı düşmüştür. Bir traktörün 6-7 kişinin yapacağı işi yapabilmesi ve 2000 yılında 1 milyonu bulacak olması kırsal kesimden kentlere göçü daha da hızlandıracağı tahmin edilmektedir.

5. Sosyal Güvenceden Yoksunluk ve Sosyal Hizmetlerden Yararlanmadaki Sınırlılık; Kırsal kesimden kente göçün temel sebeplerinden bir diğeri de, kırdan yaşam standardının düşük olması ve buna bağlı olarak ailenin gelecek ile ilgili güvencesinin olmayışı önemli bir göç faktörüdür. Özellikle, köy kesiminde sosyal güvenlik kapsamına girememiştir. Buna karşılık kentlerde kişi düzenli bir gelire kavuşmakla birlikte, sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvenceden yararlanmaktadır. Kentin bu cazibesi kırsal kesimdeki insanları şehire çekmektedir. Kentte çalışma süresini dolduran insanlar emeklilik hakkını kazanarak aylık bağlanması, sosyal hizmetlerden yararlanması gibi nedenler kentlere akın etmeyi sağlayan faktörlerden bir kaçıdır. Sosyal hizmetlerin gerek nitelik olarak, gerek nicelik olarak dağılımında bir dengesizlik mevcuttur. Genelde bu hizmetler kentlerde toplanmıştır. Kırsal kesimde ise hizmetler verilmekle birlikte kalite açısından çok düşüktür. Kent ile kırsal kesim arasındaki bir diğer farkta, kentin fertlere sunmuş olduğu kültürel ve sosyal etkinliklerin yoğun olması, eğitimdeki kalitenin kırsal kesime nazaran yüksek olması önemli bir göç nedenidir. Kent merkezleri yapıları itibariyle kozmopolit oluşu çeşitli unsurlardan insanların bir araya geldiği yerlerdir. Bu yerlerin üniversiteleri barındırması, sosyal ve kültürel etkinlikleri yoğun yaşandığı, tarihi ve kültürel değerlere sahip oluşu, nüfusun kentlere göç etmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, kentin sunduğu hizmetler yanında sorunları da beraberinde getirmiştir. Daha öncede değindiğimiz gibi kırdan kente göç eden kimselerde bir kimlik sorunu ortaya çıkmakta, kent ile köy kimliği arasında kalmakta kentte tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Dolayısıyla, faaliyetlere uzak kalmakta kente karşı yabancılaşmaktadır. Büyük kentlerde göç ile başlayan nüfus büyümesi kentlerde insanların acı bir son ile karşı karşıya getirmiştir. Ya işsiz kalacaktır, ya da eğitimsizliği sonucu suça eğilimi artacaktır. Bunlara ilaveten toplum dışı farklı davranışlarda bu kesimde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Meselâ, alkol kullanımı, aşırı saldırganlık, uyuşturucu madde alışkanlığı, fanatik davranışlar gibi yıkıcı ve yıpratıcı davranışlar sergilemektedir. Bu kişiler tamamen sosyalleşemedikleri için böyle bazı sapma davranışlar gösterebilmektedirler. Bu konuda, hükümetler politikalarında sosyal hizmetlere öne çıkaran, ferdi eğiten ve sosyalleştiren kurum ve kuruluşları oluşturmalı ya

da islah etmelidir.

6. Mevsimlik Çalışma Koşullarının Yeterince Gelir Elde Edilmesine İmkan Vermemesi; Tarım bilindiği gibi mevsimlik çalışma koşullarına bağlı bir sektördür. Dolayısıyla, istihdam yapısında buna bağlıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi kırsal kesimdeki insanlarımız yazın tarım alanlarında, kışın ise hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ülkemizde genelde tarım arazilerinden yılda bir kez ürün alınması ve dolayısıyla arazinin verimli kullanamaması üretimi yılda bir defaya zorunlu kılar. Kış aylarında tarımsal faaliyetlerin yapılamaması burada çalışanların zamanının büyük çoğunluğu bol olarak geçirmesi bu kesimde ki gizli işsizliği daha da açık hale getirmektedir. Ayrıca, tarımda çalışanların düzenli gelir elde edememek göçe sebebiyet vermiştir. Bunlara ilaveten geleneksel sektör (tarım) ile modern sektör (sanayi ve hizmetler) arasındaki ücret farklılıkları 1/5, 1/6 oranında olması şehri cazip hale getirmektedir. Ülkemizin kırsal kesimindeki genç nüfusu kış aylarında kentte göç ederek buralardaki marjinal sektörlerde çalıştıkları görülmektedir. Ancak, bunlar geçici iş olduğundan dolayı tekrar yazın kendi memleketlerine dönmek zorunda kalmaktadırlar. Kentte göç eden genç erkek nüfus hizmetler sektöründe mevsimlik iş yaptıkları görülmektedir. Ancak, buna karşılık işgücü talebinin düşük olması ve işgücü arzının yüksek olması şehire gelen bu kimseleri yeterince gelir garantisine sahip olamadıkları görülmektedir.

NÜFUSU KENTE ÇEKEN FAKTÖRLER

Kentleşmeyi yaratan sebeplerin içinde köyün itici fonksiyonları yanında, kentin çekici özellikleri söz konusudur. Bu faktörlerin başında iş bulma imkanlarının kentte daha fazla olması (sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdamın geniş olması) çekici faktörlerdendir. İkinci bir faktör olarak kentlerdeki eğitim, sağlık hizmetleri, sosyo-kültürel faaliyetler köylere nazaran, kıyaslanmayacak ölçüde geniş ve yaygın olması, üçüncü olarak demografik yatırımların fazlalığıdır⁷⁰.

Kentin çekiciliğini yaratan başlıca sebepler şunlardır.

1. Kentlerin Sanayi Merkezi Olması:

Yukarıda bahsettiğimiz gibi kentleşmeyi oluşturan nedenlerin başında, ekonomik nedenler, teknolojik yatırımların fazlalığı, istihdam oranında köylere kıyasla genişlemenin olması, köy-kent arasındaki gelir düzeyinin, getiri farklılıklarının köy aleyhine 1/5 nisbetinde olması bir başka nedendir. Tarımdaki değişme ve kırsal kesimde gelecek güvencesi, (sosyal güvenliği) olmayan kırsal nüfusun kent merkezlerine çeken faktörlerin başında

⁷⁰ M.Törtner, K.Lordoğlu, Çalışma Ekonomisi, Beta yayım, İst. 1991, s.228-229.

gelmektedir. Türkiye'de kentleşmiş alanlarda istihdam ikili bir yapı göstermektedir. Köyden kente gelen insanların eğitim bakımından düşük olması, teknolojik enstrümentalleri kullanma yeteneğine haiz olmadıkları için genellikle vasıfsız işgücü olarak gündelikçi ve geçici işlerde faaliyet gösterirler ya da hiç bir sermaye gerektirmeksizin kendi işini yaparak, katma değeri düşük işler olmaktadır. Bu kesimde bulunanların ücret ve gelirleri düşük, sosyal güvenceden yoksun, sendikasız, organize ve örgütlü sektörlerde iş bulamamaktadırlar.

Diğer bir yandan, örgütlü sektörlerde çalışanlarda genellikle sendikali ve toplu iş sözleşmeli bir çalışma biçimi hakimdir. Bu kesimdekiler yukarıda saydığımız vasıfsız-işçilere nazaran biraz daha şanslıdır. Sosyal güvenlik ve sağlık açısından şehirin sunmuş olduğu imkanlardan yararlanabilmektedirler. Bugün kentlerde sivil işgücünün toplamı 10 milyon 451 bin, buna mukabil açık işsizlerin miktarı ise 1 milyon 16 bini bulmuştur. Kentsel alanda marjinal (hizmetler) sektörlerinde bulunanlar ve geleneksel tarım faaliyetindekiler kentlerdeki toplam istihdamın %45'ini meydana getirmişlerdir. Bunların yaklaşık %72'sinin geliri asgari ücret düzeyinin altındadır. Yine marjinal kesimde bulunanlardan her üç kişiden ikisi yoksulluk sınırında bulunmaktadır. İşte bu durum hızlı kentleşmenin ve çarpık sanayileşmenin bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Şehir merkezleri, tarım kesiminden kopup gelen insanlara, istihdam etmeği sağlayamadığı görülmektedir. Ülkemizde göç hareketleri iki aşamalı olmaktadır. İstanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi metropolleşmeye başlayan kentlerimizdeki göç alma durumu ikinci aşamada yer alır. İlk aşamayı, Kayseri, Kocaeli, Karabük, Manisa, Denizli, Konya, İskenderun, Tarsus gibi şehirler, ikinci aşamada bulunan, metropol kentlerin, Hinterlandın da bulunması sebebiyle ilk göçü bu şehirler almaktadır. Daha sonra buradan büyük kentlere bir geçiş görülmektedir. Böylece, İstanbul-Kocaeli, İzmir-Manisa, Adana-Tarsus, Ankara-Kırıkkale gibi şehirler hızlı göçler nedeniyle birleşmeye başlamış ve sanayileşmesinde etkisiyle hızlı göçler nedeniyle birleşmeye başlamış ve sanayileşmesinde etkisiyle, şehirler yatay ve dikey olarak genişeme göstermiştir. Bugün Türkiye'de toplam nüfusun 2/3'ü şehirlerde yaşamaktadır. Yaklaşık 41 milyon insan şehir nüfusunu meydana getirmektedir. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi tarımdan sanayi kesimine nüfus hareketi, bir ülkede izlenen sanayileşme politikalarının bir sonucu olmaktadır. Türkiye'de kent merkezlerinin sanayi yapı şeklinde oluşması, bu kentsel alanlardaki alt yapı yatırımlarına 1980'den sonra önemle ağırlık verilmesi, kırsal kesimin sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır. Hükümetler tarafından ortaya şu politika konmuştur: Ülkenin sanayileşebilmesi için şehirlere ihtiyaç vardır. Şehirlerinde nüfusa ihtiyacı vardır. Dolayısıyla, şehire gelen nüfusun önü kesilmemiş hatta teşvik edilmiştir. Bu politikanın bir ürünü olarak "gecekondü" yapılaşmasına örtülü

izin verilmiştir. Bu politikayla, köyler boşaltılmış "İstanbul taşı-toprağı altın" denilerek, herkese aş, herkese iş, vaadleriyle köyden şehire göçe tabi olan kişilerin gelmesine sıcak bakılmıştır.

Kent Nüfus Gruplarının Paylarındaki Gelişmelerin Yüzdesel Oranı (%)

Nüfus Grupları	1985		1990		1995	
	Kent Nüfus İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı	Kent Nüfus İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı	Kent Nüfus İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı
5.000.00'dan fazla	24.0	11.4	23.6	12.7	24.4	14.9
1.000.000-5.000.000	6.9	8.0	18.4	10.0	20.3	12.4
500.000-1.000.000	8.1	3.8	11.3	6.1	15.1	9.2
100.000-500.000	25.4	12.0	22.1	11.9	16.4	10.0
50.000-100.00	11.8	5.6	11.7	6.3	11.9	7.2
20.000-50.000	13.8	6.5	13.0	7.0	11.9	7.2
Toplam Kent Nüfusu	100.0	47.2	100.0	54.0	100.0	60.9
Toplam Nüfus	-	100.0	-	100.0	-	100.0

Kaynak : DPT. Ankara 1994

Türkiye'de kentlerin sanayi merkezi olmasında bir diğer faktörde gerek Kamu ve gerekse özel sektör yatırımlarının gelişmiş 10 ilde yoğunlaşmıştır (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Kocaeli, Zonguldak-Karabük, Eskişehir, Aydın, İçel, Bursa). D.P.T.'nin hesaplarına göre bu illerdeki kamu yatırımları, bütün Türkiye'deki 2/5'inden fazladır. Aynı eğilim, özel sektör yatırımları bakımından daha fazla nisbette görülmektedir. Özel sektör, uygun alt yapı, ucuz enerji, transit taşıma yolları üzerinde bulunan metropollerde yoğunlaşması; kırsal kesimdeki işgücünü sanayiinin toplandığı kentlere çekmektedir. Bu kentlerin giderek daha çok yatırıma gereksindiği görülmektedir.

TÜRKİYE'DE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI (%) 1980-1992

Bölgeler	1980-85	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Marmara	47	40	29	13	41	34	31	56
Ege	13	8	15	15	12	9	11	10
Orta Anadolu	13	26	8	11	8	6	17	14
Akdeniz	11	10	12	10	11	12	12	8
Karadeniz	8	7	4	4	4	5	5	7
Doğu Anadolu	2	3	1	3	4	11	4	1
Güneydoğu Anadolu	6	7	5	12	8	23	13	2
Fazla Bölgesi	0	0	26	2	12	0	7	2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak : DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 1991, Nisan 1992, TUSİAD, 1986 yılına girerken Türkiye Ekonomisi, Ocak 1986. HDTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Şubat 1993.

Teşvikli yatırımlar bölgesel olarak, Marmara ve Ege Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu iki bölgede; Türkiye'de yaratılan toplam tarımsal katma değer yaklaşık %35'i, toplam sanayi Katma değer yaklaşık %65'i, toplam hizmet sektörü katma değerinin yaklaşık %58'i gerçekleştirilmektedir. Bu iki bölgenin G.S.Y.İ.H. içindeki payı %57'dir⁷¹. Son 10 yıllık dönem içerisinde yatırım teşviklerinin %42'si Marmara Bölgesinde, %11 ise Ege Bölgesindedir. Kalkınmada öncelikli yörelerin son 10 yıllık dönem içerisinde toplam yatırımlar içindeki payı ortalama %19 olmuştur⁷². Bu ortalama içerisinde %10'unu G.A.P. ile Güneydoğu Anadolu Bölgesine aittir.

Dikkat edilirse, bu bölgeye yapılan yatırımlar batı bölgelerine olan göçü azaltmıştır. 1990 yılında bu bölgenin payı toplam yatırım tutarının %23 seviyesinde bir artış göstermiştir. Buna karşılık Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki yatırımların teşvikinde başarı sağlanamaması bu bölgelerden işgücünün batı bölgelerine doğru göçe sebebiyet vermiştir. Özellikle, Karadeniz Bölgesinde nüfus erimesi söz konusudur. Yatırımların sanayi merkezlerine doğru kayması doğu bölgelerinde nüfus yoğunluğunu düşürürken, Batı Bölgelerinde yükseltmektedir. Dolayısıyla, sanayi ve hizmetler sektörü büyük şehirlerin alt yapısını oluşturmakta, Meselâ, Marmara Bölgesinde kentleşme oranı %75'in üzerindedir. Sanayi merkezlerinin diğer hölgelre özellikle, Karadeniz ve Döğü Anadolü Bölgelerine kaymasında organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri uygulamaları hayata geçirilerek işgücünü bu bölgelerde istihdam edilmesi sağlanmalıdır.

1935 yılından günümüze kentleşme hızı, en son kent tanımı ve kentin nüfusun yıllık artış hızı olarak ele alınıp edğerlendirdiğinde ortalama %4.97 olarak belirlenmiştir. İşte bu oran dünyadaki kentleşme hızının %3 olduğu bilinmekle beraber, ülkemizde bu oranın ortalamanın üstünde kalmasının Türkiye'deki çarpık kentleşmenin ve hızlı bir göç akımının olduğunu göstermektedir. Meselâ, bu oran Hindistan'da %3.8 Pakistan'da %4.6, Mısır'da %3.1'dir. İngiltere'de ise %0.2 Japonya'da ise %0.7'dir. Nüfus Grupları itibariyle yerleşim yerleri incelendiğinde 1955 yılından 1990 yılına kadar, nüfusu 2000 ve daha az olan yerlerin sayısı 34.446'dan 34.420'ye düşmüştür. 5.001 ve daha fazla yerleşim yerleri sayısı 4'den 16.5 artarak 66'ya yükselmiştir. 25.00-100.000 yerleşim yerleri sayısı da 4.07 kat artarak, 38'den 155'e yükselmiştir.

⁷¹ Erdoğan Özetün, Türkiye G.S.M.İ.H.'nm İller İtibariyle Dağılım 1979-86, İ.S.O. 1988/8, İstanbul, Mayıs 1988, s.313-324.

⁷² Barbaros İncei, A.T. ve Türkiye'de Sübvansiyonlar, İ.S.O., İstanbul, Kasım 1993, s.239-240.

**SAYIM YILLARI VE NÜFUS GRUPLARINA GÖRE YERLEŞİM YERİ
SAYISI**

Nüfus Grupları	1965	1975	1985	1990
0-2000	34.905	34.720	34.423	34.420
2.001-5.000	948	1.424	1.512	1.817
5.001-10.000	206	267	333	398
10.001-25.000	123	194	222	257
25.001-100.000	63	110	124	155
100.001-500.000	11	32	45	66
500.001+	3	6	8	7
TOPLAM	36.259	36.753	36.667	37.120

KAYNAK: DİE, İstatistik ve Yorumlar.

Nüfus grubu 2000 ve altında olan yerleşim yerlerinde nüfus artış hızı 1955 yılında 1.22 iken bu hız 1990 yılı için eksi 1.56 olarak gerçekleşmiştir. 10.001 ile 25.000 nüfus grubu için bu hız 1.52'den 2.92'ye ulaşmış ve 25.001 ve daha fazla nüfus grupları içinde 3.16'dan, 4.29'za yükselmiştir. 1995-2000 yılları arasında 5000'den az nüfuslu kırsal yerleşmeler nüfusunun yılda ortalama %8.7 azalarak 13.700.000'a düşeceği 5000-20.000 nüfuslu kırsal yerleşmeler nüfusunun yılda ortalama %2.7 artarak 9.500.000'a, 20.000'den fazla nüfuslu kentsel yerleşmeler nüfusunun ise yılda ortalama 4.7 oranında artarak 47.6 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir.

Aynı dönemde, nüfusu bir milyon ile beş milyon arasında bulunan büyük kentlerin toplam nüfusunun yılda ortalama %10.2 artarak 7.7 milyondan 12.5 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir. Türkiye'nin en büyük kenti olan İstanbul'un nüfusunun ikibin yılına kadar yaklaşık olarak 14-15 milyona yükselmesi, toplam kent içindeki payının %24 civarında kalması, nüfus artış hızının yıllık ortalama %4.5 civarında olması beklenmektedir. 1995 yılında %61 olduğu tahmin edilen kent nüfusu oranının aşırı göçlerle ve beklenmeyen dış göçler ile %63 civarında tahmin edilen kent nüfus oranının 2000 yılında %70.6'ya yükseleceği, 1990-1995 döneminde düşme eğilimi gösteren kentleşme hızının iç ve dış ekonomik ve sosyal etkenlerle 1995-2000 yılında %70.6'ya yükseleceği, 1990-1995 döneminde düşme eğilimi gösteren kentleşme hızının iç ve dış ekonomik ve sosyal etkenlerle 1995-2000 döneminde yeniden artacağı tahmin edilmektedir.

KENT NÜFUSUNDA GELİŞMELER

Nüfus Grupları	1995		2000		1995-2000 Dönemi Yıllık Ortalama Artış Hızı (Yüzde)
	Nüfus (Bin K)	Kent Sayısı	Nüfus (Bin K.)	Kent Sayısı	
5.000.000'dan fazla	9.245	1	14.000	1	4.5
1.000.000-5.000.000	7.699	4	12.528	7	10.2
500.000-1.000.000	5.721	8	4.777	6	-3.5
100.000-500.000	6.204	32	8.309	44	6.0
50.000-100.000	4.496	64	5.488	79	4.1
20.000-50.000	4488	140	4.927	160	1.9
Toplam	37.853	249	50.029	297	4.7

KAYNAK : DPT verilerinden alınmıştır.

KENT NÜFUSUNUN YILLIK ORTALAMA ARTIŞ HIZI VE ÜLKE
NÜFUSU İÇİNDEKİ PAYI

Yıllar	Yıllık Ortalama Artış Hızı	Ülke Nüfusu İçindeki Payı
1990	5.0	54.0
1995	4.4	60.9
2000	4.7	70.6

KAYNAK : DPT. Verilerinden alınmıştır.

D.P.T.'nin yapmış olduğu araştırmalarda ve 7.Kalkınma Planında kentleşmede yatay ve dikey dengenin sağlanması amacıyla sanayileşme, kamu yatırımları ve teşvik politikalarının büyük şehirlere göçü ve sanayi yığılmasını özendirmemesini dikkat edileceği; göç, metropoller yerine bölge merkezlerine, orta büyüklükteki kentlere ve merkezi nitelikteki diğer yerleşim birimlerine yönlendirilmeye hedefleneceği belirtilmektedir. Bu amaçla geliştirilecek kentler, sanayi teşvikleri, alt yapı, hizmet ve konut yatırımlarıyla destekleneceği belirtilmiştir. Yerleşmenin planlanmasında, planlama-uygulama -denetim süreci bütünleştirici ve yönlendirici bir boyutta yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için hazırlanan aksiyon planı kapsamındaki yatırımlar sürdürülerek yörenin ivedilik arzeden sorunların çözümü için il özel idarelerinin ve belediyelerin tanınım, imalat, sanayi, turizm ve diğer kamu hizmetleri sektörlerindeki projeleri, yeterli kaynak ayrılarak desteklenmeye devam edilmesi gerekir. Bu plan ivedilikle hayata geçirilmelidir.

Özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz Bölgesinde hayvancılığın gelir ve istihdam bakımından büyük önem taşıdığı göz önüne alınarak, hayvancılıkla uğraşan aile işletmeciliğini özendirilecek politikalar ve bölgesel gelişme çalışmalarıyla (Organize sanayi bölgeleri, büyük tarım çiftlikleri, tarıma dayalı fabrikasyon çalışmaları) göçlerin büyük kentlere akımının özellikle İstanbul, Kocaeli, İzmir, Zonguldak, Bursa gibi şehirlere göçü

engel olmaya çalışılmalıdır.

EN ÇOK GÖÇ ALAN İLLER (1985)

İlin Adı	Göç %	Nüfus Yoğunluğu
İstanbul	20.0	1023
Ankara	8.9	113
İzmir	6.7	194
Adana	3.5	100
Bursa	3.3	120
İçel	3.1	65
Kocaeli	2.8	205
Konya	2.1	41
Antalya	1.9	43
Balıkesir	1.9	64

Kaynak : DİE, İstatistik yılığı 1991, Ank. 1991. s.51. DİE, Mart 1993'de Türkiye Ekonomisi ve İstatistik Yorumlar, Ank. 1993, s.30

Türkiye'de nüfus artış hızları bölgesel olarak incelendiğinde en fazla göz alan Marmara ve Ege Bölgesinin %3.5 bir artışla ilk sırada yer aldığı görülür. Bunu sırasıyla Trakyanın ve Akdeniz Bölgesinin izlediği görülür. Nüfus artış hızlarındaki ana etken, doğal nüfus artışı değil, göçle bağlantılıdır. Yıllık nüfus artışı düşük olan Doğu ve Güney Doğu Bölgeleri, Türkiye'de doğurganlık oranları en yüksek bölgelerdir. Kentlere göç edenler içinde en yüksek oran 15-24 yaş grubudur. (Ayrıca aşağıdaki tabloda görüleceği gibi) Erkeklerin kadınlara nazaran daha yüksek bir göç etme eylemine sahiptir⁷³.

PLANLI DÖNEMDE KENTSEL ALANLARA ERKEK NÜFUS GÖÇÜ (1961-1982)

Yıllar	Net Göç
1961-1962	160.553
1963-1967	435.816
1968-1972	476.499
1973-1982	535.013

KAYNAK : Gökçen, Ahmet, 1971 (Köyden şehre işgücü göçleri), Ank.DPT.

Yıllara Göre Kentleşme Oranları		1995'de En Çok Göç Alan İller ve Göç Oranları (BİNDE)		1995'de En Çok Göç Veren İller ve Göç Oranları (BİNDE)	
1923	%12.4	Kocaeli	63	Tunceli	135
1940	%17.7	İstanbul	56	Kars	81
1950	%20.8	İçel	54	Erzurum	66
1960	%27.5	Bursa	40	Gümüşhane	57
1970	%35.3	İzmir	39	Sivas	56
1980	%44.4	Antalya	32	Ağrı	55
1990	%56.0	Eskişehir	16	Artvin	54
1995	%61.6	Adana	16	Muş	52
		Aydın	14	Bingöl	46
		Ankara	12	Giresun	45

İstanbul'a En Çok Göç Alan Bölgeler		İstanbul'a En Çok Göç Veren İller	
Karadeniz	%20.9	Giresun	Rize
İç Anadolu	%17.7	Kastamonu	Sivas
Doğu Anadolu	%17.7	Ordu	Erzincan
Güneydoğu Anadolu	%17.7	Tokat	Kars

KAYNAK : DİE.

GÖÇ ORANLARI:

Günümüzde göçün en yoğun olarak yaşandığı iller arasında Kocaeli, İstanbul, İçel, Bursa, İzmir başı çekiyor.

1995 yılında en çok göç alan iller sıralamasına göre Kocaeli binde 63 kişiyle birinci, Kocaeli'ni binde 56 göç oranı ile İstanbul, binde 54 ile İçel, binde 40 ile Bursa, binde 39 ile İzmir, binde 12 ile Ankara izliyor. Aynı yıl itibariyle en çok göç eden il binde 135 ile Tunceli, bunu binde 81 ile Kars, binde 66 ile Erzurum, binde 57 ile muş ve binde 45 ile Giresun izliyor.

İSTANBUL'DA 9.061.096 KİŞİ YAŞAMAKTADIR:

Devlet istatistik enstitüsü'nün "Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapı ve Gelişme" konulu tahminine göre, Türkiye'de nüfusu bir milyonu aşan il sayısı 17'ye ulaşıyor. Buna göre İstanbul'un Yalova dahil 1996 yılı il nüfusu 9 milyon 122 bin 599'u bulurken merkez nüfusu 8 milyonu geçiyor. İstanbul'da göçün bu denli hızlı yaşanması halinde nüfusunun, 2000 yılında 12 milyonu aşacağı tahmin ediliyor.

ANKARA VE İZMİR'İN DURUMU:

Ankara sıralamada ikinciliğini koruyor ama il nüfusu olarak İzmir ile arasındaki fark giderek kapanıyor. Ankara'nın bu yıl ki il nüfusu 3 milyon 584 bin 556, İzmir'inki 3 milyon 132 bin 512 düzeyinde. Tahminlere göre, Ankara'nın il nfusu 2000 yılında 3 milyon 814 bin 509'a, İzmir'in ki 3 milyon 444 bin 495'e yükselecek.

Bölgelerin kentleşme düzeyleri incelendiğinde Marmara bölgesinin en hızlı kentleşme hızına sahip olduğu bölgedir. İstanbul şehri Türkiye'de göç eden her bin kişiden 245'i İstanbul'u tercih etmektedir. Yani göç eden insanların 1/4'ü İstanbul'a gelmektedir. Buna benzer bir özellik Japonya'da görmekteyiz. Japonya'da toplam nüfusunun 1/4'ü Tokyo metropolünde bulunmaktadır⁷⁴.

İşte Türkiye'de Marmara bölgesi Nüfusunun 3/4'ünün kentlerde yaşadığı üç büyükanayi kentini bünyesinde barındıran bir bölgedir. Yine Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri ise nüfusun yaklaşık 1/3'ünün kentlerde yaşadığı, en az kentleşmiş bölgelerdir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri, yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi kentleşme hızı yüksek olduğu bölgeler olup, bunun için o bölgelerde kalkınmaya yönelik plan ve projelerin aksiyon durumuna geçtiğinin bir göstergesi olabilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu 1960'dan sonra hızlı kentleşmeye başlayan bölgelerdir⁷⁵.

COĞRAFİ BÖLGELERİN KENTLEŞME DÜZEYLERİ (%)

Bölgeler	1940	1960	1980	1985	1990
Marmara	35.1	43.3	68.7	74.1	75.1
Güney Anadolu	20.1	31.6	49.8	52.7	54.3
Ege	23.3	30.3	48.6	54.8	53.0
İç Anadolu	14.8	24.8	47.4	53.3	59.5
Güneydoğu Anadolu	15.8	16.1	36.5	39.9	53.5
Doğu Anadolu	9.3	13.4	27.2	31.1	37.5
Karadeniz	7.2	11.4	24.0	29.2	33.7

KAYNAK: R.KELEŞ, "Kentleşme politikası" Ankara, 1993, s.47.

2. Türkiye'de Kentleşmeyi Sağlayan Unsurlardan Kentlerin Sunduğu Sosyal İmkanlar:

Daha öncede bahsettiğimiz gibi, kırsal kesimden şehire göç nedenlerinden

⁷⁴ Uluslararası eğitim Enformasyon Merkezi, "Bugünkü Japonya", 1993 Tokyo s.77.

⁷⁵ R.Keleş, kentleşme politikası, Ankara 1993, s.46-47.

olan itici faktörlerde konuya değinmiştik. Burada da kentlerin çekiciliği içerisinde konuyu ele aldığımızda kend yaşamının bireye sunduğu sosyal ve kültürel imkanlar, kırsal yaşama kıyasla çok çeşitli ve zengindir⁷⁶. Özellikle, genç nüfus açısından incelediğimiz kent yaşamı genç nesile eğitim imkanları bakımından bir çok faydalar sağlanmaktadır. Kitle iletişim araçları ile bilgi donanımı, teknolojiyi takip edebilme, yüksek eğitimden yararlanabilme, sosyal, aktivitelere katılabilmek böylece kişinin sosyo-kültürel zenginliğin eğitim ve kültür öğelerinin oluşturduğu bir yapı ile fert geniş bir çevre ile ilişkilerini düzenleyip toplumda çok fonksiyonlu görevler ve katılımlar içinde bulunarak ferde sunulan bu hizmetlerden yararlanma isteği bir göç nedeni olarak şehirin çekiciliğini göstermektedir.

3. Meslekte Yükselme İmkanları:

Tarımla uğraşan kesimin kırsal hayatın getirmiş olduğu eğitim yetersizliği ve buna bağlı olarak kişinin kendini yetiştirme imkanlarının azlığı sebebiyle meslekte ilerleme fırsatları yok denecek kadar azdır. Tarımsal kesimin geleneksel bir yapı arzettiğinden çiftçinin oğlu babasından almış olduğu mirası devam ettirerek yine çiftçi olmaktadır. Tabii ki bu genel durum değildir. Ancak kırsal yaşamın sınırlı olması buna olanak sağlamıştır. Kent yaşamı ise meslek değiştirme ve meslekte yükselme fırsatı sunan bir yapı arzeder. Kentlerde eğitim ve mesleki formasyonda ilerleme ile yükselme fırsatları ve toplum içerisinde sosyal statü kazanmasına imkân sağlamıştır. Ekonomik faaliyetlerin çok çeşitlilik arzemesi, eğitim imkanlarından sınırsız derecede yararlanma kolaylıkları, mesleki iktisatlaşmayı kolaylaştırmış ve bunun yanında kentin getirmiş olduğu sosyal davranış şekillerine sahip olmuştur. En önemlisi tecrübe ile terbiyeyi kazanma fırsatları eline geçmiştir. Şehir fertlerin yeteneklerinden yararlanmak ister. Ve bu amaç doğrultusunda ferde meslekte yükselme imkanları sunmaktadır. Kentlerin sunmuş olduğu bu fırsatlar çerçevesinde insan hem sosyalleşir ve hemde meslekte yükselme fırsatlarına kavuşur. İşte kentlerin sunduğu bu hizmetler insanı tarım kesiminden kendini geliştirebileceği ve yeteneklerini sunabileceği ortamlara yani kentlere doğru göç etmesine sebebiyet vermiştir. Bütün dünyada göçün nedenlerinin başında bu husus önem arz etmektedir.

4. Kentli Olarak Bir Sosyal Gruba Ait Olma Arzusu ve Amacı:

Toplumun kentli olma isteği ve bir sosyal gruba bağlı olarak yaşama amacı, kırsal kesimden insanları koparan bir diğer nedendir. Aslında saydığımız bu nedenlerin hepsi bir insanda bulunması mümkün değildir. Herkes değişik

⁷⁶ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, İstanbul 1994, s.85.

nedenlerle kırsal kesimden kentte göç ederler. Bazısı eğitim amacıyla, bazısı iş bulma, bazısı daha yüksek yaşam standardı isteği, bazısı mesleki formasyona sahip olma isteği, bazısı gelir düşüklüğü nedeniyle, bazısı da kentin sunmuş olduğu fırsatlara ulaşmak için göç ederler. İşte kentli bir insan olarak sosyal gruba dahil olma isteği ve amacı da göçün nedenleri arasındadır. Ülkemizi diğer ülkelerden ayıran kendimize has bir kentleşme yapısı mevcuttur. Şöyle ki; kırsal kesimdeki akrabalık bağları ve ilişkileri, kentli yaşamda insanları hem şehirlik vasfı ile bir arada toplanma, kırsal kesim kültürünün ve geleneklerinin şehir merkezlerine yansımış olmaktadır. Fert şehirde yalnız kalmamak için tanıdığı eş, dost, akraba ve hemşerilerin yanına yerleşerek köyün uzantısı bir yaşam, kentte yeni bir vücut bulmuş olmaktadır. Dolayısıyla, son 15 yıl içerisinde hızlanan göç ile birlikte kentlerimiz büyük köy niteliği kazanmıştır. Hatta bir şehir planlamacısı İstanbul için köyleri bol olan büyük köy demektedir. Fert toplumda edinmiş olduğu mesleki kariyer, eğitim formasyonu, sosyo-kültürel etkinlikleri sonucunda fert toplum içerisinde çeşitli cemiyetler içerisinde yer alarak büyük bir sosyal gruba ait olmanın ve bu örgütlerin (legal) bir üyesi olmaktan mutluluk, onur ve şerefi duyar. Dolayısıyla, fert yeterince sosyalleştikten sonra sapma davranışlar göstermez. Toplumun onurlu ve gururlu bir ferdi olmak niteliğini taşıyarak hem söz sahibi, hem de toplumda bir işlevsel görev yapmanın mutluluğunu taşıyacaktır. Bu sebep köyden kente göç etmenin temel nedenleri arasında yer almaktadır.

KIRSAL VE KENTSEL KESİMDE NÜFUSUN SEÇİLMİŞ YAŞ GRUBUNA GÖRE DAĞILIMI (YÜZDE)

Yaşlar	1985				1990		
	Kırsal	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
0-5		30.06	31.22	28.92	27.73	28.90	26.60
6-11		30.04	31.16	28.95	30.70	31.86	29.58
12-14		13.92	14.13	13.72	14.18	14.26	14.10
15-17		12.33	11.76	12.88	13.19	12.54	13.82
18-21		13.65	11.73	15.52	14.20	12.44	15.90
TOPLAM		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
KENTSEL							
0-5		26.87	25.98	27.87	24.63	24.00	25.38
6-11		28.52	27.79	29.33	24.04	28.49	29.65
12-14		13.82	13.99	13.64	14.56	14.72	14.33
15-17		12.89	13.19	12.55	13.90	14.25	13.53
18-21		17.90	19.05	16.61	17.87	18.54	17.11
TOPLAM		100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

KAYNAK : D.P.T. verilerinden alınmıştır.

HANEHALKI BÜYÜKLÜĞÜ:

Türkiye'de ortalama hanehalkı büyüklüğü 1975'den bu yana belli bir azalma eğilimi göstermektedir. Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi hane halkı sayısındaki hızlı artış, gençlerin aile yuvasından daha erken yaşlarda bağımsız yaşama isteğinden kaynaklanmaktadır. Toplam nüfusa göre elde edilen ortalama hane halkı büyüklüğü 1975'de 5.78'den 1990'da 5.05 kişiye düşmüştür. Hane halkı sayısında ise 1985'de 9.730.018'den 1995'de 13.667.590'a çıkmıştır. Ortalama hanehalkı büyüklüğü 1990'da 5.05 ila 4.97 arasında seyir etmiştir. Ülkemizde çekirdek aile yaygınlaşmaktadır. Hanehalkının 5 yıllık artış oranı %14, bu oran 5 yıllık toplam nüfus artışından 2.5 puan daha yüksektir. Bu eğilimin önümüzdeki dönemde de sürmesi beklenmektedir. 2,3, ve 4 kişilik ailelerin toplam içerisindeki payı 1980'de %40'dı bu oran 1990'da %46'ya çıkmıştır.

- Baba ve evli oğlun aynı evde yaşadığı "büyük aile" de parçalanma süreci hızlanmakta genç damat ve geline ayrı ev açılması eğilimi güçlenmekte.

- Aile başına çocuk sayısında azalma eğiliminde olması ortalama hanehalkı büyüklüğünü küçültüyor.

~~- Yüksek şehirleşme hızı da ailedeki ortalama kişi sayısını azaltıyor.~~
Çünkü 1990'da köylerde 5.75 olan bu sayı ilçe merkezlerinde 4.90'a, ilk merkezlerinde ise 4.33'e inmektedir.

- Bu eğilimler özellikle konut, beyaz ve elektronik eşya ve mobil ya talebini artırmaktadır.

- 1984'de ortalama 103 m² olan yeni inşaat daire alanı 116 m²'ye çıkmıştır. Evin genişliği, eşya talebini de yükseltiyor. Ve yenileme talebi de güçleniyor.

- Her 5 aileden birinin otomobili var. 3 yıl sonra 4 aileden birinin otomobili olacak. Otomobil, alış-veriş ve turizm alışkanlıklarını değiştiriyor.

- Kentlerde yaşayan hanehalkının %33'ü kiracı durumundadır. %2.5'u lojmanlarda, %60.6'sı ise kendi sahip olduğu konutlarda ikamet etmektedir (D.İ.E. 1987 verilerine göre)

- Türkiye'de kentlerde konut harcamaları toplam tüketim harcamalarının %25'lik payına sahip, %27.2'lik gıda harcamalarından sonraki sırayı işgal etmekte ve aile bütçesi içerisinde büyük bir pay tutmaktadır.

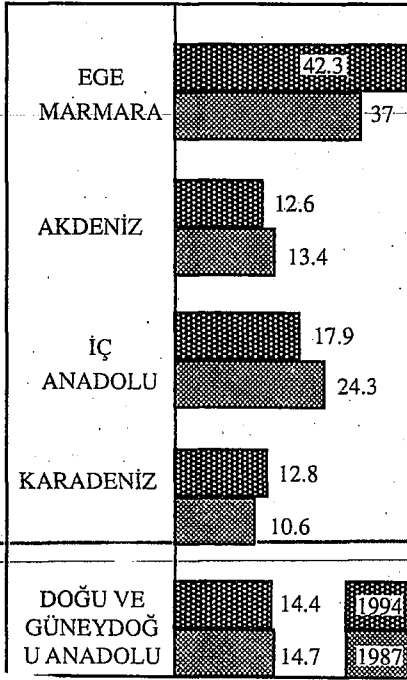
TÜRKİYE'DE 1987-1994 DÖNEMİ KENT-KIR HANEHALKI SAYISI

	TÜRKİYE		KIRSAL		KENT	
	1994	1987	1994	1987	1994	1987
Hane Halkı Sayısı	13.340.742	11.047.560	5.853.918	5.243.064	7.486.824	5.804.496
Hane Halkı Fert Sayısı	59.459.277	52.583.898	26.090.606	24.955.804	33.368.671	27.628.094
12 Yaş ve Üzeri Fert Sayısı	44.518.743	37.996.213	20.425.199	19.610.595	24.093.544	18.385.678
12 Yaşın Altındaki Fert Sayısı	14.940.534	14.587.685	7.202.831	-	7.737.703	-

Kaynak : D.İ.E. 1987 ve 1994 hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketinden çıkarılmıştır.

D.İ.E.'nin 1994 hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 13.340.742 hane bulunmaktadır. 1987 yılında hane halkı büyüklüğü 4.76 iken 1994 verilerine göre bu oran 4.45'e inmiştir. 2000 yılı projeksiyonlarına göre ortalama hane halkı büyüklüğü 4.15'e gerileyecektir. hane halkı sayısının bölgelere göre dağılımında Ege-Marmara Bölgesi en çok hane sayısına sahip bölgemizdir. Bu bölgemizde kentleşmenin yüksek olması ve istanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli gibi metropollerin bu bölgelerde bulunması, hanehalkı sayısını da yükseltmiştir. Bunu sırasıyla İç Anadolu Bölgesi %17.9 ile ikinci sırada yer almaktadır. Dikkat çeken bir unsurda, Karadeniz Bölgesinin hane sayısında %2.2'lik bir artışla azalmaya başlayan nüfusunun tekrar artmaya başladığı görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 1987-1994 döneminde hane sayısı sabit kalmıştır.

HANE SAYISININ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI (%)

Kaynak: D.İ.E.'nin 1987 ve 1994 Hane halkı gelir ve tüketim harcanları anketinden çıkarılmıştır. Not: Kırmızı ile desenli kısım 1994 senesine, mavi ile desenli kısım 1987 yıllarına aittir.

Türkiye'de yıllar itibariyle ortalama konut alanı 1965 yılında 97.6 m²., 1970'de 90.8 m²., 1980'de 100.1 m²., 1990'da 110.7 m²., 1994'de 113.4 m²., 1996 yılı itibariyle ortalama konut birim alanı 116.5 m²'ye çıkmıştır.

D.İ.E.'nin 1987 verilerine göre ortalama olarak konutta kişi başına kullanılabilir alan 18.25 m² olduğu görülmektedir. Şehirde bu oran 20.29 m²., kırsal kesimde ise insanın kullanabildiği konut alanı 16.41 m²'dir. İstanbul'da ise şehir ortalamasının altına düşerek 17 m² kişi başına alan düşmektedir. Türkiye'yi diğer ülkelerle karşılaştığımızda örneğin Stockholm'de 40 m² alan Londra'da 32 m² alan, Bombay'da 9 m²., Tokyo'da ise 15 m² alan civarındadır. Türkiye'de 1994 yılında ev sahibi oranı %70.5 iken, kiracı oranı %21.9, lojmanda oturan ailelerin oranı ise %1.7 diğerleri ise %6.9 dur. 1987 yılına göre, ailelerin %71.2'si ev sahibi idi. Azalma göstermiştir.

1. Türk Aile Yapısı:

Aile, toplumun en küçük minimize halidir. Bütün toplumların en küçük sosyal birimi ailedir. Bir toplumda aile yapısı sosyal yapının bir nüvesini oluşturmakta, sosyal ve ekonomik kalkınma ile aile yapıları arasında bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Meselâ, Japon kalkınmasıyla Japon ailesi arasında bir ilişki kurarak, ailenin kalkınma ve sanayileşme üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Aile yapısı olarak, bazen genişleme eğilimi gösterirken, bazen de küçülme (çekirdek) eğilimine girmiştir. sosyal değişme ile birlikte ailenin de yapısı

edgışebileceği görölmektedir. Ancak toplumu toplum yapan, sağlam aile yapısıdır. Bir toplumun devamı, bir milletin geleceği o ülkenin sağlam aile yapılarıyla mümkün olacaktır. Türk toplumunun en büyük serveti, hiç kuşkusuz Türk ailesidir⁷⁷.

Aile, nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessesedir⁷⁸. Büyük Türk Sosyoloğu Ziya Gökalp aileyi cemiyetin küçük bir modeli olarak görmekte, güçlü aileyi güçlü millet ve devletin temeli olarak düşünmektedir⁷⁹.

Maciver-Page'e göre aile toplumun devamı için çoğalmayı sağlayacak ilişkileri, cinsel ilişkilerin kurulması ve devam etmesini sağlayan bir evlenme biçimi, kuşakların devamını ve hısımlığı düzenleyen bir usul, üyelerin bölüştükleri ortak ekonomik sosyal ve çocuk yetiştirme ile ilişkin usuller, aynı yerde oturmak ve böylece önemli bir dayanışma aracı niteliğine dönüştükleri bir müessese yapısı haline geldiğini beyan etmektedir⁸⁰.

Türkiye'de hızlı bir şehirleşme ile birlikte, kırsal kesimden kentlere doğru bir nüfus akımının olduğu görölmektedir. 1995 yılı itibariyle kent nüfusu toplam nüfus içerisinde 2/3'e sahip olduğu anlaşılmaktadır. Köylerden şehirlere büyük göç, toplumda bir çözölme, bir değişme yaratmaktadır. Kırsal kesimde geçim şartlarının zor olması, tarımda meydana gelen değişmeler, kent-kırsal iletişiminin kolaylaşması, Türk ailesi üzerinde de bir değişiklik yaratmıştır. Bunun sonucunda ülkemiz geleneksel geniş aile yapısından, çekirdek aile yapısına doğru süratle çekirdek aile yapısına doğru bir geçiş görölmektedir. Aile daralmakla birlikte batı ülkelerde olduğu gibi, yaşlı anne ve baba sakatlar ve 18 yaşını geçen kız ve erkek çocuklar ailenin dışına itilmemekte ailenin koruyucu kanatları altında tutulmaktadır⁸¹.

Türkiye'de sanayileşme ile birlikte ortalama hane halkı büyüklüğüde azalmaktadır. 1980'de 5.32 olan hanehalkı nüfusu 1985'de 5.22'ye, 1990'da 4.97'ye inmiştir. 1994 ise D.İ.E.'nin verilerine göre 4.45'e indiği belirtilmektedir.

Genç ve bekar erkeklerin göç yolu ile kırsal kesimden kente doğru fiziki hareketlilik göstermesi göç edilen yerlerde yeni bir ailenin oluşmasına neden olmuştur. Bu aile tipi genellikle çekirdek aile niteliğinde olmaktadır. Burada

⁷⁷ Sulhi Dönmezer, Toplumbilim, Op.Cit., s.204-206.

⁷⁸ Mustafa E.Erkak, Sosyoloji (Toplumbilimi), Op.Cit., s.92-95.

⁷⁹ İbid 1, s.92. Ayrıntılı bilgi için bkz. Z.Erdoğmuş, Ziya Gökalp'te Sosyo-Kültürel Bütünleşme ve Sosyo-Kültürel çözölme, Ankara 1977-78 s.315.

⁸⁰ Maciver-Page, Society, An introductory Analysis, Macmillan and Co. Ltd. 1961.

⁸¹ Mustafa E.Erkak, Sosyoloji (Toplumbilimi), Op.Cit., s.98.

görülen durum aile parçalanması değil haneden ayrıma söz konusudur. Çekirdek aile gerek kentsel, gerek kırsal bölgelerde egemen aile yapısı olarak görülmektedir. Serim Timur, 4500 aile üzerinde 1968 yılında yaptığı araştırma sonucu ülkemizde %59.7'sinin çekirdek aile, %19'unun ataerkil ailesinin, %13.1'inin geçici aile ve %8.3'ünde parçalanmış aileden oluşturduğu açıklanmaktadır⁸².

1. Kırsal kesim ailesi,
2. Kentsel kesim ailesi,
3. Kırsal-kentsel kesimin ürünü; Gecekondu ailesi.

Kırsal kesimde ortalama hanehalkı büyüklüğü 5.6 kişi olduğunu D.P.T. nin verilerinden elde etmekteyiz. Kırsal aile kapitalizm öncesi geleneksel köy ailesiyle benzeşmediği⁸³ belirtilmektedir. Türkiye'deki kırsal aile yapısının anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modeli şeklindedir⁸⁴. Kırsal kesimde çekirdek aile yapısının egemen olmasına rağmen, ayrı hanelerde yaşayan diğer aile fertlerinin gelirlerini ve kaynaklarını bir araya getirerek kullandıkları görülmektedir. Meselâ, yeni evlenen gençlerin, anne-babalarına yakın yerde ikamet ettikleri ve gelir tüketimini birlikte yaptıkları görülmektedir. Kırsal ailede ortalama evlenme yaşı 20, kızlar için 17 yaş dolaylarındadır⁸⁵.

Tarımdaki açık ve gizli işsizlik sonucu erkeklerin kentlere yurt dışına doğru göç etmesi kırsal aileyi etkileyen ve aile yapısını küçülten bir durum oluşturmaktadır. Kırsal kesimde görülen ikinci büyük aile modeli ise geniş aile dediğimiz, anne-baba, çocuklar, aile reisinin birinci derecedeki akrabalarından oluşan bir aile şeklindedir. Bu aile toplam içinde %5.7'lik bir orana sahiptir⁸⁶.

Hanehalkı reisi eşi ve çocuklarından oluşan aile modeli içinde yaşayanların toplam hanehalkının %46.9'unu, sadece hane halkı reisi ve eşinden oluşan aile modeli toplam hanehalkının %8.7'sini, hane halkı reisi ve çocuklarından oluşan aile modeli toplam hane halkının %4.3'nü, tek başına yaşayan hane halkı reisi toplam hane halkı içinde %5.9'unu oluşturdukları görülür⁸⁷.

Türkiye'de kentsel aile ortalama hane halkı büyüklüğü açısından kırsal kesime nazaran daha küçüktür. D.İ.E.'nin 1985 verilerine göre kentlerde

⁸² Serim Timur, Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Yayını Ankara, 1972, s.31.

⁸³ Ferhunde Özbay, Türkiye'de Ailenin Değişimi, Ankara 1984, T.S.B.Derneği Yayınları, s.63.

⁸⁴ Serim Timur, Op.Cit., s.31.

⁸⁵ Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Op.Cit., s.430-431.

⁸⁶ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı Op.Cit., s.109.

⁸⁷ D.P.T., Türkiye Sosyal Göstergeler 1990, Ankara 1990, s.39-40. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op.Cit., s.109-110.

ortalama hane halkı büyüklüğü 4.63 seviyesindedir. Hane sayısı kırsal kesimde 5 milyon 854 bin 299 iken toplam içerisindeki oranı %43.9'dur, kentlerde ise hane sayısı 7 milyon 486 bin 443'dür. Toplam içerisindeki oranı %56.1'dir. 1994 yılında D.İ.E.'nin hane halkı üzerine yapmış olduğu anketin sonuçlarına göre Türkiye'de hane sayısı 13 milyon 340 bin 742'dir. Türkiye'de yaşayan 61 milyon 183 bin kişi bu hanelerde yaşamaktadır.

TÜRKİYE'DE HANE SAYISI (MİKTARI)

	1994		1987	
	Hane Sayısı (%)		Hane Sayısı (%)	
Kır	5.854.299	43.9	5.243.064	47.5
Kent	7.486.443	56.1	5.804.496	52.5
Türkiye	13.340.742	100	11.047.560	100

Kaynak : D.İ.E. 1987 ve 1994 Hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketinden çıkarılmıştır.

Kentsel aile yapısı çekirdek aile modeli şeklindedir. Kentte yaşayan toplam hane halkının %60'a yakın bir bölümü çekirdek aile tipindedir. Buna anne-babadan, aile reisi ve çocuklardan oluşan aile tipleride dahil edilmesiyle birlikte bu oran %75'e kadar çıktığı görülmektedir. Geniş aile modelinde yaşayanlar ise %3.3'lük bir kesimi oluşturdukları görülür⁸⁸.

Kentlerde evlenme yaşı erkek için 28, kadınlar için 24'dür⁸⁹. Kentlerde evlenme yaşının yükselmesinde eğitim süresinin uzunluğu yanında kadının işgücüne katılma oranının artması ve şehirlerin getirmiş olduğu sosyo-psikolojik sorunlar, evlenme süresini kırsal kesime nazaran yükselmektedir. Kentlerde çekirdek ailenin hakim olduğu görülmekle birlikte, yaşlı kuşağın (Büyükbaba, büyükanne, Dede, Nine) aynı çatı altında genç kuşakla birlikte yaşama eğilimi kırsal kesime nazaran daha düşüktür.

2. Hanehalkının Genel Kompozisyonu

Hanehalklarının kentsel/kırsal yerleşim yerine ve hanehalkı reisinin cinsiyetine, hanehalkı büyüklüğüne ve akrabalık yapısına göre yüzde dağılımı. (Türkiye 1993).

⁸⁸ Nur Serter, Türkiye'nin Sosyal Yapısı, Op.Cit., s.434.

⁸⁹ Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Op.Cit., s.434.

ÖZELLİK	Yerleşim Yeri		TOPLAM
	KENT	KIR	
Hanehalkı reisi			
Erkek	89.3	91.4	90.0
Kadın	10.7	8.6	10.0
Genellikle hanede yaşayanların sayısı			
0	1.4	2.4	1.8
1	4.3	4.6	4.4
2	13.6	14.7	14.0
3	18.0	10.9	15.5
4	24.5	15.5	21.3
5	17.3	14.5	16.3
6	9.6	11.1	10.1
7	5.5	8.6	6.6
8	2.6	6.7	4.0
9-	3.2	11.0	6.0
Ortalama büyüklük	4.2	5.0	4.5
Akrabalık yapısı tek yetişkin	5.0	5.2	5.0
İki akraba yetişkin Farklı cinsiyetten	44.4	32.6	40.2
Aynı cinsiyetten	1.7	1.0	1.5
Üç veya fazla yetişkin akraba	46.6	58.6	50.9
Diğer	2.3	2.6	2.4
Toplam	100.0	100.0	100.0
Hanehalkı sayısı	5.563	3.056	8.619

Not: Tablo da jure üyelere (genellikle o hanede yaşayanlar) göre düzenlenmiştir.

Kaynak: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması Ankara 1993, s.15'den çıkarılmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığınca bütün bölgelerde yaptırılan ve Prof.Dr.Birsen Gökçe tarafından 20.000 denek üzerinde yapılan araştırmaya göre Türkiye'de aile içi ilişkileri otoriter ve ataerkil sultasına dayanmadığını belirterek, ön planda ile reisi olarak erkek görülmekle beraber, aile içi kararlarda çocuklarla ilgili kararlarda kadının önemli payı bulunmaktadır⁹⁰. Türk ailesinde dıştan evlenmenin esas olduğu velayete dayanan bir anlayışın geçerli olduğu ve Türk aile yapısının Ziya Gökalp tarafından "pederi" olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, pederi ailede aile reisi sulta hakkına malik değildir. Velâyet hakkı geçerlidir. Çocuklarla kadınlar ve bilhassa ana cihetinden olan akrabalar büyük haklara maliktir⁹¹. Ziya Gökalp'in Türk aile hayatını 4 çağa ayırdığını görüyoruz. Bunlar sırasıyla boy, ocak, konak ve yuvadır. Türk aile yapısı tanzimat dönemiyle birlikte çözülmeye başladığı ve bundan sonraki dönemlerde çözümlenin devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte uzun harp dönemleri

⁹⁰ Aydınlık Ocağı, Habitat II Toplantısı, Türkiye Millî Rapor Taslağı görüşleri, İstanbul 1996, s.7. ayrıntılı bilgi için bkz. B.Gökçe, Orta Öğretim Gençliğinin Beklentisi ve Sorunları, Ankara, 1986.

⁹¹ Mustafa E.Erkal, İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, 3.Baskı İstanbul 1992, s.67-68.

ailedeki değişmeyi hızlandırdı⁹². Tanzimat döneminde boy ve ocak şeklindeki aile yapısı biraz değişiklik göstererek konak şeklinde bir özellik göstermiş harem ve selâmlık ortadan kalkmıştır. Savaş dönemlerinde ise konağın daralarak yuva şekline dönüştüğü belirtilmektedir⁹³.

Gecekondu ailesi kentsel yaşam içerisinde kırsal aile tipini oluşturan, karma bir yapı arzeden bir aile modelidir. Gecekondu ailesi, kırsal kesim ailesinden, kentsel aile modeline bir geçiş döneminde ara safhayı oluşturan bir aile tipidir. Gecekondu ailesinde çocukların evlenme yaşı kırsal kesime nazaran biraz daha yüksektir. Eğitim seviyeleri de genç kuşakta hızla artmaktadır. Bu ailenin karakteristik yapısı da çekirdek aile modeli şeklindedir. Kırsal kesimden tamamen kopmaları söz konusu değildir. Gecekondu ailesinin eğitim seviyelerinin yükselmesi, tarım kesiminden farklı olarak sanayi ve hizmetler sektöründe çalışmaya başlamaları, yaşam tarzlarının değişmesi, hayat standartlarının kırsal kesime nazaran yükselmesi, ücret seviyesinin kırsal kesimde, şehire nazaran 1/5 oranında olması⁹⁴ gibi nedenler insanları hem şehire çekmekte, hem de bu kesim insanları şehirin varoluşlarında yaşamaya zorlamaktadır.

Gecekondu bölgelerinde aynı çatı altında yaşayanların ortalama rakamı Ankara için 5.5 İzmir ve İstanbul içinse 4.5'dir⁹⁵. D.İ.E.'nin 1990 verilerine göre kentte ortalama hane halkı büyüklüğü Ankara'da 4.11, İstanbul'da 4.09, İzmir'de ise 3.83'dür. Görülüyor ki gecekondu ailesi kent ile kırsal aile arasında ortada yer alan bir aile tipidir. Gecekondu ailelerinin bir çoğunda geriye dönme isteği olmamakla birlikte, yaşlı nüfusta tekrar köyüne dönüp yaşama arzusu vardır.

3- Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü

YIL	Toplam Nüfusa Göre	Hanehalkı Nüfusuna Göre
1975	5.78	-
1980	5.25	5.32
1985	5.21	5.22
1990	5.05	4.97

KAYNAK : D.İ.E.

⁹² Mustafa E.Erkal, Op.Cit., s.68. Ayrıntılı bilgi için bkz. Z.F.Fındıkoğlu, Türk Aile Sosyolojisi, İstanbul 1971, s.12-13.

⁹³ İbid 1, s.14.

⁹⁴ Nur Serter, İstihdam ve Gelişme, İstanbul 1993, s.22.

⁹⁵ Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Op.Cit., s.432.

1990 GNS'den elde edilen verilerde hane halkı büyüklüklerinin önemli olmayan miktarlarda azaldığını aşağıdaki tabloda da görmekteyiz. Ortalama hane halkı büyüklüğü özellikle kırsal kesimde hem doğurganlığın yenilemesinden, hemde göçler nedeniyle düşmeye başlamıştır. Tabii ki, buna sebep olarak genç erkek nüfusun çalışmak ve tahsil için şehire göç etmesinin bir etkisi de vardır. Büyük kentlerde ortalama hane halkının küçülmesi, aile üyelerinin refahı arttıkça (ücretleri yüksek olması, ayrı yaşama isteği, eşlerin çalışması, ayrıca konut sayısındaki artış, ayrı yaşama isteği, eşlerin çalışması, ayrıca konut sayısındaki artış buna ekleyebiliriz). Çekirdek ailenin yukarıda anlattığımız gibi yaygınlık kazanması, ailenin büyüklük yapısından küçüklük yapısına doğru gitmekte olduğunu görmekteyiz.

HANE SAYISI	1985	:	9.730.018	:	Hane halkındaki 5 yıllık artış oranı %14. Bu oran 5 yıllık toplam nüfus artışından 2.5 puna daha yüksek. Bu eğilimin önümüzdeki dönemde de sürmesi bekleniyor
	1990	:	11.188.636	:	
	1994	:	13.340.742	:	
	2000	:	15.341.850(*)	:	
Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü	1980	:	5.25	:	2.3 ve 4 kişilik ailelerin toplam içindeki payı 1980'de %40'dı. Bu oran 1990'da %46'ya çıktı. 10 veya daha fazla kişinin bulunduğu aileler- intoplama oranı 1980'de 59.37 iken 1990'da %6.14'e düştü.
	1995	:	5.20	:	
	1990	:	4.97	:	
	1994	:	4.45	:	
	2000	:	4.15(7)	:	

KAYNAK : Capital 3/94 s.46., D.İ.E., H.H. Gelir ve Tüketim Anketi, 1994
(*) Tahmin.

KIRSAL-KENTSELKESİMDE ORTALAMA HANEHALKI BÜYÜKLÜĞÜ

	TOPLAM	1985 KENT	KİR.	TOPLAM	1990 KENT	KİR.
TÜRKİYE	5.22	4.63	5.99	4.97		
ANKARA	4.61	4.430	5.88	4.23	4.11	5.22
İSTANBUL	4.25	4.23	4.66	4.41	4.09	4.80
İZMİR	4.00	3.96	4.13	3.86	3.83	3.98

KAYNAK: DİE, Nüfus Sayımları ve Basılmamış Tablolar.

Türkiye'de toplumsal yapısı incelendiğinde hızla değişmekte olduğu görülmektedir. Ekonomik, sosyal ve tüketici davranışları açısından hane halkı ve aile sayısı incelendiğinde Türkiye'de gelir grupları ile aile sayısı arasında bir korelasyon oluşturduğumuzda bir takım veriler elde etmekteyiz. Hanehalkı tüketici profillerinin hızla farklılaştığı bir ortamda hanehalkının ve gelir araştırmasının, demografik etkilerinin belirlenmesinde çok büyük önem taşımakta; Türkiye'de bu araştırmalar her yıl yenilenmemekte sadece DİE'nin, nerede ise 10 yılda bir yaptığı araştırmalar bu konuya ışık tutmakta; gelir, yaş, neslek, yaşam biçimleri, tüketici kalıpları ve benzeri gibi faktörlerin analiz edilerek hanehalkı ve gelir arasında DİE'nin, 1987'de yaptığı hanehalkı ve gelir

araştırması sonuçlarını 1995'de yenilemekte ve bu sonuçları yayınlaması 1996'yı bulacağı belirtilmekte, gelir grupları, aile sayısı ve kullanım miktarlarının belirlenmesi amacı ile DİE'den önce büyük bir araştırma ve inceleme kurumu olan Zet-Nielsen'in "sosyo-ekonomik yapı ve tüketim alışkanlıkları ve hanehalkı üzerindeki etkileri" araştırmasını baz alarak hedef kitlenin yani orta tabakalaşmanın sağlanabilmesi için sosyo-ekonomik özelliklerini aşağıda detayları ile inceledik.

4. Sosyo-Ekonomik Statü Grupları Dağılımı

Statü Grupları	Toplam Aile İçindeki Payı (%)	Aile Sayısı	Milli Gelir Payı (%)
A	4.7	567.470	19.17
B	10.3	1.235.066	18.47
C1	16.9	2.029.326	22.22
C2	13.8	1.655.926	12.4
D	36.5	4.395.747	22.41
E	17.8	2.142.306	5.33
TOPLAM	100.0	12.025.841	100.0

KAYNAK : Zet-Nielsen

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, toplumun üst kaymağını oluşturan gruba: A grubu olarak adlandırılmıştır. A grubuna dahil olan aile sayısı 567 bin 470 yani, A gelir grubuna giren kişi sayısı 2 milyonu aşmaktadır. Bu oran toplam haneler içindeki payı incelendiğinde %4.7'lik bir pay grubu olmaktadır. A grubuna giren kişilerden ve meslek gruplarından bazıları; mega zenginler, manager yöneticileri (profesyonel yöneticiler) üst bürokratlar, serbest meslek sahipleri gibi yaşam biçimleri farklı ailenin her bir bireyinin kendine ait arabası, evi, hatta uçağı bulunmakta ve bunlar ortalama olarak aile başına düşen kişi sayısı 3.74, ortalama eğitim yılı 14.02, oturdukları bölge Marmara-Ege Bölgesinde yaşamaktalar. B grubunu incelediğimizde ise eğitilmiş ve kentte yaşamakta oldukları görülmektedir. Bunlarda şöyle sıralandırmak mümkündür. Öğretim üyeleri, orta düzey yöneticiler, kamu üst düzey yöneticileri, orta-büyük esnaf, yazar gibi eğitim oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Eğitim süresi ortalama 12.02 yıldır. Ortalama aile başına düşen kişi sayısı 4.12 bunlarında kendilerine ait arabaları bulunmakta ve genellikle apartman dairelerinde yaşamaktadırlar. Tatillerin ise kendilerine ait yazlıklarda oturmaktadırlar. Tipik orta tabaka grubu insanlarını bu grup içerisinde görmekteyiz. Toplam aile içindeki payları ise %10.3'dür. Aile sayısı ise 1.233.066'dır. Yaklaşık olarak 5-5.5 milyon kişiyi bu grup bünyesine almaktadır. Ve milli gelir içindeki payı

%18.47'dir. Bunların tüketim kalıpları ise aydın tipini yansıttığından kültürel aktivitelere katılmaktadırlar: Bu grubun ve inceleyeceğimiz C grubunun toplum içerisindeki sayısının artırılması, ülkenin ekonomik ve sosyal yaşam standardının da artmış olarak değerlendirilebiliriz.

Orta tabakalaşma ve demografik ilişkisi incelendiğinde, toplumların dinamik yapısını oluşturan B,C, gruplarının bugün itibariyle, yaklaşık olarak 6 milyon aileyi bünyesinde barındırıp, önemli bir görev yerine getirmektedir. Aşağıdaki tabloda Türk hanelerinin kimlik kartı ve bunların bir takım özelliklerini Zet-Nielsen araştırma grubunun verilerine dayanılarak sunulmuştur.

5. Türkiye'de Hanehalkının Gruplara Dağılımı (*)

	A	B	C	D	E
Ortalama Kişi Sayısı	3.74	4.12	4.17	4.86	5.02
Meslek	Serbest meslek, sanayici, üst düzey yöneticisi	Ofis çalışanı, servis şefi, orta büyük esnaf	Emekli küçük esnaf, işçi hizmeti	İşçi ormancı balıkçı ev kadını	Tarım işçisi işsiz marjinal işler
Ortalama hane- de oturma yılı	11.19	8.29	12.8	10.6	10.8
Ortalama eği- tim yılı	14.02	12.02	7.34	3.84	5.87
En çok hangi bölgede yaşıyor (%)	Marmara-Ege	Orta Anadolu	Marmara-Ege	Akdeniz	Karadeniz
Ne kadarı tasarı- f ediyor (%)	43.1	23.4	14.3	8.0	6.5
Düzenli gazete okuyanlar (%)	80.3	56.3	40.4	18.9	10.3
Otomobil sahipliği	57.2	32.8	23.0	10.6	9.6
Her yıl tatil ya- panlar (%)	67.6	44.5	28.3	14.4	10.0

(*) Araştırma Hane Halkı Araştırması olduğu için Değişkenler Hane Reisi bazında Alınmıştır.

KAYNAK : Zet-Nielsen'in "Sosyo-ekonomik yapı ve tüketim alışkanlıkları ve hane halkı üzerindeki etkileri" üzerine araştırmalarından yararlanılmıştır.

D ve E'nin Durumu:

Toplumun maddi açıdan en yoksul kesimini temsil eden ortanın altı (D ve E) grubunda 6.5 milyon aile var. Bu anlamda bu iki grup 30 milyonun üzerinde insani ifade ediyor.

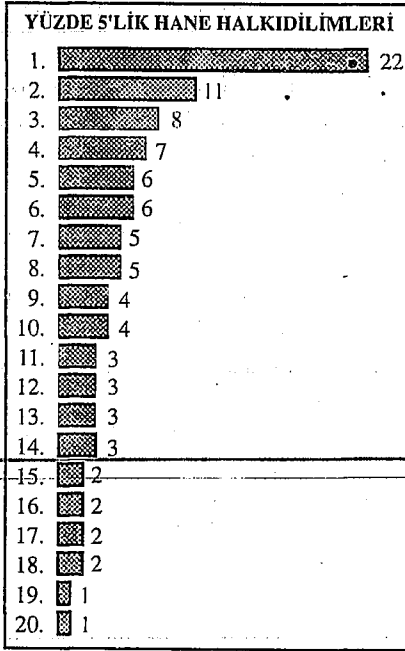
Dayanıklı tüketim mamülleri açısından özellikle D statü grubunun orta sınıfa yaklaştığı dikkat çekiyor. D grubunda buzdolabı sahipliği yüzde 90'lara çıkıyor.

Üst sınıflarda doyuma erişen renkli TV için ise, D ve E gibi alt gruplarda büyük bir potansiyel üst sınıflardaki doyuma erişmiş olan tüketim alışkanlıkları D ve E gibi alt gruplarda gelir darlığının tüketime ve bu grupların hayat standartlarının yükselmesi Türkiye'nin gelişmişlik yapısıyla alakalıdır. Kırsal kesimde ağırlığı hissedilen bu grupların gelir faktörünün sınırlı olmasından dolayı tüketim kalıpları da o oranda çok dardır. Özellikle bu grubu oluşturan işsizler, tarım işçileri, çok küçük esnaf ve marjinal işlerle uğraşanlardan oluştuğu bilinmektedir. Bu sınıfın kentlileri, diğer aile bireylerinin çalışmaya başlaması ve kentin potansiyel imkanlarından yararlanması ile orta sınıfın tüketim seviyesine çıkabilmektedir. Ancak, kırlarda yaşayan çoğunluk ise, daha gelenekçi bir hayat tarzını da etkisiyle toplumsal hayatın dışına itilmektedir. Toplumun tüketim kalıplarını belirleyen pazarlamacılar, reklamcılar, büyük Pazar şirketleri D ve E grubuna pek önem vermedikleri bugünkü pazarlama ve gelir istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Bunların kentlerin ve kasabaların varoluşlarında yaşamaktalar, ilkokul ve ortaokul mezunları ağırlıklıdır, cemaatleşme hakimdir. İşte bu grupların hayat standartlarını yükseltmek demek, Türkiye'nin kalkınmışlığını sağlamak demektir. Bu grubun gelir seviyesinin sadece %27'ini alması biraz düşündürücüdür. Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi statü grupları kent-kır ayrımı verilmiştir.

SOSYO-EKONOMİK STATÜ GRUPLARI KENT KIR AYRIMI (%)						
	A	B	C1	C2	D	E
Kent	7.5	13.1	24.1	16.6	31.2	7.5
Kır	1.1	6.4	7.3	10.0	43.7	31.6

KAYNAK: "Zet-Nielsen, Sosyo-Ekonomik Yapı ve Tüketim alışkanlıkları ve Hane Halkı üzerindeki etkileri" araştırmalarından alınmıştır.

En Zengin 3 milyon kişi, 21 Milyon kişi Kadar Harcıyar. (1994) Yüzde 5'lik ha-Nehalkı dilimlerinin toplam Harcama İçindeki payları (*)

Kaynak: Güzin Erdoğan, D.İ.E. Uzmanlık Tezi.

Not: (*) Her dilim 667.103 haneyi, başka bir deyişle 2 milyon 968 bin kişiyi temsil ediyor. Aynı sayıdaki hanehalklarının pastadan aldıkları payların adil olmayan bir şekilde paylaşıldığı açıkça görülüyor

Kent-kır ayırımından da görüleceği gibi D grubunun kent ve kırsal keşimde en yüksek oranı oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'de bu grubun fakirlik çizgisinin hemen üstünde seyretmesi ülkemiz açısından pek hoş değildir. Bu gruba yapılacak olan yardımlar ve sübvansiyonlarla bu gruptan kişileri B ve C gruplarına dikey hareketlilikle onların yaşama standardını yükselmesiyle ülkenin kalkınmışlık ilişkisi beraberinde bir çok sorunun da çözümünü sağlayacaktır.

6. HANEHALKININ GE-LİR DAĞILIMI:

Gelir dağılımı verileri incelendiğinde, hanehalkı sayısının en düşük gelirli "E"nin üstünde yer alan ortanın altındaki "D" grubunda, kişisel kullanılabilir gelirin 1987 yılında %9.61 iken, 1994 yılında 8.6 gerilemiştir. Orta sınıfı temsil eden "C" grubunda da kişisel kullanılabilir gelir düşme eğilimi göstermiştir. 1987 yılında %14.06 olan payı, 1994'de %12.6'ya inmiştir. En ağır kaybı ise ortanın üstü dediğimiz "B" grubunda görülmüştür. Bu grupta kişisel kullanılabilir gelirin 1987 yılında %21.15

iken, 1994'de bu oran %19'a düşmüştür. En kazançlı ve gelirin yükselen grup ise "A" grubudur. Bu grup kişisel kullanılabilir gelirin %54.97'ünü almaktadır. Bu gelir dağılımı bozukluğunun düzeltilemek için vergi reformu, alt gruplara yapılan transfer harcamalarının ve istihdam miktarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca, gelir dağılımındaki adaletsizliği düzenleyecek, gelir ve maliye politikaları yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. En zengin 3 milyon kişi to-

plam nüfusun 1/3'ü kadar tüketim harcaması yapması gelir dağılımındaki bozukluğu göz önüne sermektedir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilk 4 dilimi oluşturan kesim tüketimin nerede ise %50'sini yapmaktadır.

Bugün Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, 1987de ailelerin %13'ü minimum gıda harcaması sınırı altında yaşarken 1994'de %11'e kadar düşmüştür. D.İ.E. uzmanı Güzin Erdoğan'a göre Türkiye'de 23 milyon kişi temel gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Minimum gıda harcamasına göre 9.086.000 kişi yoksulluk sınırında bulunmaktadır. Ve bu kesim yetersiz beslenme, temel ihtiyaçlarını karşılayamama nedenlerinden ötürü toplum içerisinde ezik bir şekilde yaşamaktadırlar.

AİLE BAŞINA AYLIK NET GELİR

YILLAR	YOKSULLUK SINIRI (TL)	ZENGİNLİK SINIRI (TL)
1985	57.020	342.120
1986	76.769	460.494
1987	106.604	639.624
1988	186.983	1.121.900
1989	317.123	1.902.742
1990	402.429	2.414.580

KAYNAK: Türkel Minibaş, Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul 1992, s. 97-98.

Bir ailenin zorunlu gereksinimlerini karşılayabilmek için yapması gereken harcama tutarına yani yoksulluk sınırına bakalım: 1985'de 57.020 lira olan bu sınır, beş yıl sonunda 402.429 liraya yani asgari ücretin iki katına ulaşmış bulunmaktadır. Dolayısıyla asgari yaşam seviyesini belirleyen ücret yaşam için zorunlu giderleri karşılamak için gerekli olanın altında kalmıştır¹.

TÜRKİYE'NİN YOKSULLUK SINIRI (1996 Kasım ayına göre) (HANELERİN MİNİMUM AYLIK GIDA VE TEMEL HARCAMALARI)*

Hanehalkındaki kişi sayısı	Minimum gıda harcamaları (milyon TL) 1996 Kasım**	Minimum temel harcamaları (milyon TL) 1996 Kasım**
1	2.724	6.335
2	5.448	10.467
3	8.172	14.594
4	10.896	18.726
5	13.620	22.853
6	16.339	26.985
7	19.063	31.113
8	21.787	35.244
9	24.511	39.372

¹ Türkel Minibaş, Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.97.

10+	34.044	53.826
TOPLAM	17.114	24.494

* 1994 Haneliaki Tüketim ve Gelir araştırmasından elde edilen veriler 1996 Kasım fiyatlarına getirilmiştir.

* Bu rakamlar gereken asgari gıda ve temel ihtiyaç harcamalarını gösteriyor.

KAYNAK : Güzin Erdoğan, DİE Uzmanlık Tezi

Türkiye'de 4 kişilik bir ailenin Şubat 1998'de yalnızca gıda masrafı 55 milyon 420 bin Türk lirası olarak hesaplanmıştır. Yoksulluk sınırı olarak nitelendirilen tutarda 168.5 milyon TL'dir. Oysa Türkiye'de uygulanan asgari ücretin net tutarı 24.5 milyon lira ve bununla ancak tüketim harcamalarının % 15'i karşılanabilmektedir.

1996 yılı G.S.Y.İ.H'si 181 milyar dolar (\$) olarak gerçekleşti. Ortalama nüfusu D.İ.E. verilerine göre, 62.6 milyondur. Kişi başına G.S.Y.İ.H.'de 2.888 dolar (\$) seviyesinde olmuştur. Bir önceki yıl (1995) rakamlarına göre; Türkiye'de kişi başına gelir 2.780 dolar (\$) iken, satmalına gücü paritesi 5.680 (\$) düzeylerinde yer almıştır.

Özellikle, kent-kır ayırımında uçurum belirgin olarak gözükmektedir. Meselâ, Kocaeli'deki ortalama yıllık gelir 7.050 dolar (\$) iken, Muş'ta bu rakam 654 dolar (\$), Ağrı'da 667 dolar (\$) olmuştur. Bu durum Türkiye için önemli bir sosyal ve iktisadi sorundur.

TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA YOKSULLUK SINIRI (CARI FİYATLARLA, TL.)

YILLAR	GÜNLÜK	AYLIK	YILLIK
1987	780	23.400	284.700
1988	1.297	39.910	473.405
1989	2.129	63.870	777.085
1990	3.804	114.118	1.388.433
1991	5.851	175.540	2.135.740
1992	10.495	314.861	3.830.809
1993	17.626	528.780	6.433.490
1994	40.264	1.207.920	14.696.360
1995	95.890	2.916.666	35.000.000
1996	175.342	5.333.333	64.000.000

KAYNAK: D.P.T verilerinden çıkarılmıştır.

Yoksulluk sınırı, 10 yıl içerisinde cari fiyatlarla 225 katlık bir artış göstermekle birlikte, bu durum gelir dağılımının hızla bozulduğunu ve tabakalar arasındaki gelir mesafesi kapanmaz bir durum almıştır.

EŞYA SAHİPLİK ORANLARI, %

Sahip Olunan eşyalar %	Türkiye	Kır		Kent	
	1994	1987	1994	1987	1984
Telefon	63.73	-(*)	51.95	-(*)	72.94
Tele sekreter	0.61	-	0.08	-	1.02
Video	7.27	0.86	2.48	11.84	11.01
Video player	3.70	1.44	1.44	7.10	5.47
Kamera	0.74	-	0.24	-	1.13
Bilgisayar	1.75	0.11	0.27	2.31	2.91
Televizyon (renkli)	75.13	21.05	58.87	56.51	87.84
Televizyon (siyah beyaz)	24.87	64.84	34.84	51.65	17.08
Müzik Seti	15.14	5.30	7.74	18.17	20.92
Radyo	22.90	76.11	24.78	80.06	21.43
Teyp	8.59	42.16	9.18	56.76	8.13
Radyo-teyp	55.24	-	52.51	-	57.37
Ocak (Bütangazlı, doğalgazlı)	58.15	84.18	72.58	78.99	46.87
Fırınlı Ocak	42.90	9.55	25.65	35.44	56.39
Elektrikli Fırın	40.42	43.00	27.25	56.97	50.72
Buzdolabı	89.54	73.55	81.91	91.77	95.50
Çamaşır makinesi (merdaneli)	28.83	22.38(**)	21.04	65.72(**)	34.91
Çamaşır makinesi (otomatik)	30.22	-	13.31	-	43.43
Çamaşır kurutma makinesi	0.97	-	0.25	-	1.53
Bulaşık makinesi	8.26	-	68.96	-	93.02
Ütü (elektrikli kömürlü)	82.46	-	68.96	-	93.02
Pres ütü	1.67	-	0.73	-	2.40
Elektrik süpürgesi	54.31	18.37	30.26	55.96	73.11
Dikiş makinesi	57.92	65.13	57.55	65.94	58.20
Klima (havalandırma tertibatı)	1.53	-	0.69	-	2.18

(*) 1987'de “-“ işareti ile gösterilen mamüller DİE araştırmasına dahil edilmemiştir.

(**) Toplam çamaşır makinesi.

Kaynak: D.İ.E. “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi” 1994.

D.İ.E.’nin 1994 anketinin sonuçlarına göre Türkiye’de hane sayısı 13 milyon 342 bin 58’dir. Buna göre, 1994 yılı itibariyle (fiyatları) ayda 12 trilyon TL’yi bulan tüketim harcaması içerisinde; 82 trilyonu kentlerde harcanırken; 41 trilyonu da kırsal kesimde harcanmaktadır. Bu oran 1/3 oranındadır. Türkiye’de telefona sahip hane sayısı, D.İ.E.’nin verilerine göre 8 milyon 503 bin 194 hanedir. Renkli televizyon sahip hane sayısı ise, 10.023.888 hanede R.Televizyon bulunmaktadır. Buzdolabı sayısı ise 11.946.473 hanede bulunmaktadır. Toplam oranı %90 civarındadır. Bilgisayar ise 233.486 hanede bulunmaktadır. Bu bakımdan Batılı ülkelerden azdır.

NÜFUS ARTIŞININ REFAH DÜZEYİ İLE İLİŞKİSİ

Nüfus artış hızının ekonomik refah düzeyi ile ilişkisi "Demografik Evrim teorisi" ile yorumlanmaktadır. Bu teorinin savunucuları tarafından ortaya atılan görüşe göre, toplumların tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları evreleri, 5 aşamada ele almışlardır. Bu savunucuların ortaya attıkları görüşe göre, birinci aşamada doğum oranlarının yüksek olduğundan, hızlı nüfus artış olmaktadır (%3'ün üzerindeki artış) ikinci aşamaya gelindiğinde, ölümler azalırken burada sağlıktaki kısmi iyileşme (buna rağmen ölümler devam etmekte), yüksek doğurganlık devam etmekte ve nüfus artışı (%2'nin üzerinde seyrettiği) gözlenmektedir. Bu teorinin üçüncü aşamasında ise, doğurganlığının azalmaya başladığı ve bu oranın %1.5'lerin altına inmeye başladığı gözlemlenmiştir, ölüm oranlarının da sağlık, beslenme, konut ve diğer yaşam standartlarının yükselmeye başlamasıyla hızla düşmeye başladığını görmekteyiz. Bu teorinin savunucularına göre, dördüncü aşamada ölümler oranları ile doğum oranları arasında denge sağlanmakta, bu aşamaya örnek olarak Yunanistan, Almanya, ve İskandinavya ülkeleri bu aşama (kategorisi) içinde sayılmaktadır. Beşinci aşamada ise doğumlar ölüm oranlarının altına indiği ve nüfusun erimeye başladığı gözlenmektedir.

Dünya nüfusundaki gelişmeler fert başına düşen geliri doğrudan etkilediği görülmektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde nüfus artışının dengeli olmaması nedeniyle milli gelirden bu ülkelerin insanların almış olduğu pay hızla azalmaktadır (Hindistan, Bangladeş, Afrika ülkeleri gibi). Buna karşılık kuzeyin zengin ülkelerinde fert başına gelir, düşük nüfus artışı sebebiyle artmaya devam etmektedir. Tabii ki, bunun sonucunda zengin ve kalkınmış ülkelerin insanları daha da fazla milli gelirden pay almakta, fakir ülkelerde bilinçsiz nüfus artışı ile iktisadi kaynaklarını, optimal olarak (dengeli) kullanamadıkları görülmektedir.

Fert başına düşen gelirin dünya ortalaması 1990'lı yıllarda 4.000 dolar civarında iken, bu rakam düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerde 800 dolar civarındadır. Güney Asya'da ise 300 dolar civarında kalmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Avrupa ülkelerinde kişi başına gelir 20.000 doların üzerinde seyretmektedir⁹⁶.

Nüfus artışı ve nüfus yoğunluğuyla verimlilik arasında genelde bir ters orantı vardır. Her nüfus artışı genç kuşaklara ve topluma yeni ilaveler yapılması demektir. Bu ilavelere rağmen belirli düzeydeki hayat standartlarının korunması ve geliştirilmesi için Demografik yatırımları yapmak zorunluluğu arz etmektedir. Bu yatırımların miktarı topluma katılacak olan her ilave nüfusu teknik, iktisadi,

⁹⁶ SADIKLAR, Cafer Tayyar, Dünya ve Türkiye 2000'li Yıllar, Kültür Bakanlığı ikibinli yıllar dizisi, Ankara 1995, s.23-24.

sosyal yönden donatılması gerekir. İktisadi kalkınmışlık bu ilave yatırımlar ile vücut bulur.

DÜNYADAKİ FERT BAŞINA GELİR DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞMELER (1990'h Yıllar)

Fert Başına Gelir	Ülkeler	Nüfus
Çok zengin ülkeler 25.000 \$'dan fazla fert başına gelir	İsviçre, Japonya, Finlandiya, Lüksemburg	136.000.000
Zengin ülkeler 20.000-25.000 \$ fert başına gelir	ABD, Almanya, İsveç, Danimarka Kanada, Norveç vs.	373.000.000
Durumu iyi ülkeler 10.000-20.000 \$ fert başına gelir	Fransa, Avusturya, Hollanda, İngiltere, İspanya, Singapur, İsrail	281.000.000
Orta sınıf ülkeler 2.500-10.000 fert başına gelir \$	İrlanda, Yunanistan, Güney Kore S.Arabistan, Rusya, G.Afrika	645.000.000
Fakir ülkeler 500-2.500 \$ fert başına gelir	Meksika, İran, Irak, Macaristan, Arjantin, Romanya, Türkiye, Arnavutluk, Filipinler, Mısır	1.007.000.000
Çok fakir ülkeler 500 \$ altında fert başına gelir	Etiyopya, Mozambik Uganda; Bangladeş, Vietnam, Nijerya, Hindistan, Çin, Kenya, Zaire Vs.	2.828.000.000

KAYNAK: Deutschland Mecmuası Sayı: 3 Aralık 1993, sayfa: 48

Alimler, Demografik Evrim teorisinin belirgin bir doğrulayıcısı olarak Birleşik Amerika'nın nüfus gelişmesini göstermiştir: Birleşik Amerika Nüfus Sayım Bürosunun 1970 yılında topladığı bilgilere göre bu memleketin nüfus artış oranı son 150 yıl içinde gösterdiği en düşük orana ulaşmıştır. Oysa 1960'da en yüksek doğum oranı meydana gelmişti. 1960'da Amerika'nın nüfusu 180 milyon idi. 1972 yılında ailelerin yaptığı çocuk sayısı ortalama ikiye düşmüştü. 1974 yılında ise Amerika'da aile başına 1.9 çocuk düştüğü görülüyor. Oysa bir memlekette aile başına 2.1 çocuk doğduğu zaman nüfus sabit kalmaya doğru gider. Amerika'da doğum orandaki bu düşüş özellikle kadının "toplum içerisindeki rolünün değişmesi", dişi olmaktan bir kişi haline (üretici-katılımcı) dönüşmüş olması şeklinde açıklanmaktadır. Bu tutumun değişmesine neden olan etkenler olarak; çocuk doğurmaya engel ilaçların yayılması, çocuk düşürmenin fiilen suç olmaktan çıkması, eğitimin yaygınlaşması, kadının ev hayatı dışında çalışma hayatına katılması, hayat stilini ve vasfını (quality of life) geliştirme görüşünün yaygınlaşması yardımcı olmuştur. İşte bunların etkisindeki Amerika'da nüfusun 21. Yüzyıl ortalarında sabit hale geleceği kabul olunmaktadır⁹⁷. Amerika bu yüzyıl içerisinde Demografik Evrim teorisinin 4. Aşamasına geçeceği görülmektedir. Yani ölüm oranları ile doğum oranları arasında bir denge kurulacağı anlaşılmaktadır. Bunun da nedeni, kadının sosyal yaşamda; erkek ile beraber aktif olarak üretimde bulunmasıdır.

⁹⁷ Sıllı DÖNMEZER, TOPLUMBİLİM, İstanbul 1994, s.67-68.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız “DEMOGRAFİK” Evrim Teorisinin ilk üç aşamasını ve ülkemizin genel durumunu açıklamaya çalışacak olursak; birinci aşamada hızlı doğum ve hızlı ölüm oranları görülmekte ve bu oranların %3’lerin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Genellikle bu aşamanın görüldüğü ülkeler, tarıma dayalı ilkel yaşama metodlarının yapıldığı, iktisaden ve sosyal yönden kalkınmamış, refah düzeyi normal standardın altında kişi başına gelirin 500 doların (\$) altına indiği eğitim düzeyinin çok düşük olduğu okur yazarlık oranının büyük bir sorun teşkil ettiği kişinin sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin karşılanmadığı yada yetersiz kaldığı ülkelerdir. Bunlar tarım, ormancılık, madencilik, balıkçılık gibi sektörlerde yaşamlarını devam ettirmektedirler. İkinci aşamaya gelindiğinde, ekonomik gelişmenin birinci aşamaya nazaran daha yüksek bir durum arz etmektedir. Bu aşamada sanayileşmenin başladığı kırsal kesimden şehire göçün görülebileceği belirtilmektedir. Kişi başına düşen gelir 1000-1500 dolar hatta bunun üzerinden çıkabilir, yani refah düzeyinde bir gelişmenin olduğu sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, iş sahalarının genişlemesi ve artması özellikle sanayi ve hizmet sektörlerinin istihdamı artırıcı ve işsizliği önleyerek, tarıma dayalı ekonomik üretimden kurtulması sonucunda, kırsal kesimden kentlere olan göçü arttırmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal hayat standardında bir yükselmenin görüleneceği aşıkardır. Bu aşamada, insanlar eğitim ve yoğun iş temposu nedeniyle birinci aşamaya nazaran nüfus artış hızında bir gerilemenin görüleceği aşıkardır. Bu aşamada, insanlar eğitim ve yoğun iş temposu nedeniyle birinci aşamaya nazaran nüfus artış hızında bir gerilemenin görüleceği tabiidir. Hızlı kentleşme ile ferdin, eğitim ve sağlık hizmetleri karşılanmaya başlanmıştır. Ve bu hizmetlerden istifade edinme imkânları genişlemiştir. Birinci aşamada fert birer “köle muamelesi” görür iken, bu devrede fert bedava-köle işgücü olmaktan çıkmıştır. Bu aşamanın bir başka özelliği ise önemli oranlarda, bebek ölümlerinde azalma gözlenmektedir. Yani bu aşama refah artışı ile beraber ölüm oranları azalır. Bunun yanında hızlı nüfus artışı %2’er nisbetinde seyretmektedir.

İkinci aşamanın nihayetine doğru toplumlarda doğurganlık oranlarının, kentin getirmiş olduğu sosyal güvence yapısı nedeniyle hızla düştüğü kırsal kesimde nüfusun sabit kaldığı özellikle ekonomide hizmetler sektörünün genişlemeye başladığı kabul görür, tarımda ise artış olmakla birlikte nisbi oranda azalma görülür.

Üçüncü aşamaya gelindiğinde, ülkenin refah seviyesi yükselmiş, sanayileşme sağlanmış, plansız ve çarpık kentleşmenin nisbeten görüldüğü ikinci aşamanın sonunda sanayileşme ve sosyal güvenlik sistemleri rayına oturtulmuş, ferdin gelecek ile ilgili sorunları azalmış, sosyal devlet anlayışı yerleşmiş, kişi başına gelirin 5.000 doların üzerine çıktığı, göç olgusunun artan bir trend ile

devam etmesi, kent nüfusunun köy nüfusunu geçtiğini görmekteyiz. Bu açıdan bakıldığında ülkemizin 1985 yılında şehir nüfusunun köy nüfusunu geçtiğini görmekteyiz. Yani ülkemiz, üçüncü aşamanın içinde kabul edilmektedir.

Üçüncü aşamada doğurganlık oranlarının azalması sonucu nüfus artış hızlarının %1.5'ler seviyesinde devam ettiği görülmektedir. Bazı ülkelerde bu oran %1'in altına inmeye başlamıştır, Türkiye nüfusunun değişim trendleri incelendiğinde, yukarıda açıklamaya çalıştığımız teoriye paralel bir değişim gözlenmektedir. Nüfusun 1927-1950 arası nüfus artış hızı düşük, 1950-1975 arası yüksek durum arz etmektedir. 1975'den sonra ise yavaş-yavaş birdüşüş içerisine girmiştir. Ancak Türkiye'nin 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre %21.7 olan nüfus artışının hala yüksek olduğu bir gerçektir. Ancak bugün, nüfusunuzun artış hızı %017.8'lik bir hızla artmaya devam ettiği belirtilmektedir. Yani Türkiye'deki kadar ortalama 3 bebek doğduğu ve bu nisbeti koruduğu takdirde, 2000 yılında Türkiye'nin nüfusu 67 milyon 332 bin kişi olarak tahmin edilmektedir. Nüfus artış hızı da %1.6'ya ineceği belirtilmektedir.

Dünyada nüfus artışı ile refah düzeyini belirleyen unsurların başında kaynakların ve tasarrufların verimli olarak kullanılması gelir. Özellikle, nüfus yoğunluğu çok olan az gelişmiş ülkelerin genç nüfus sayısının çokluğu nedeniyle, özellikle 15 yaş altı grubunun %40'lara tekabül etmesi bu kesimden üretimde yararlanılamaması ve zaten kıt olan kaynakların optimal olarak kullanılmasını engellemektedir. Bu durum üçüncü dünya ülkeleri için ciddi bir durumdur. Bir diğer unsurda hızlı nüfus artışının yatırım ve tasarruf miktarı üzerindeki olumsuz etkileridir. İlâve olan her nüfus yatırım ve tasarruf seviyesini düşürerek tüketim hacmini yükseltmektedir. Tasarrufun kaynağı olan sermayenin yokluğu ve yetersizliği nedeniyle yatırım malları üretimi sağlanamamaktadır. Buna nazaran tüketime dayalı üretim artışları önemli ölçüde artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır⁹⁸. Nüfus artışının artan nüfusun ihtiyaçları dolayısıyla tüketim mallarına olan talebin genişleyeceğinden bunlara bağlı olarak, yatırımları daha kârlı ve daha cazip hale sokarak, üretimi teşvik ederek, emek arzının da artması ile üretimin çoğalacağı ve sonuçta ekonomik kalkınma için imkan sağlayacağı görüşü ekonomistlerce ileri sürülmektedir. Bir diğer unsur da nüfus artışının optimal nüfusun üzerinde olması emek arzını arttıracak ve sonuçta artan nüfus çalışma imkanları sağlanamadığı için açık ve gizli işsizlikle karşı karşıya kalacaktır. Tabii ki bunun sonucunda, kırsal kesimden kente göç ya da ülkeler arası işgücü göçünü meydana getirecektir. Günümüzde batılı devletler olarak adlandırdığımız, Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin kaynaklarının, azahnaya başlaması nedeniyle ve kıt olan bu kaynakları korunmaması sebebiyle

⁹⁸ Koray BAŞOL, Doğan Kaynaklar Ekonomisi, Çiğli-İzmir 1991, s.22-23.

aşırı şekilde artan işgücünün istihdam imkânlarının daralması neticesinde bu gibi ülkelerde işsizler ordusu meydana gelmektedir. Meselâ, Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları %5-%9 arasında değişmektedir.

TÜRKİYE'DE NÜFUS ve AİLE PLANLAMASI POLİTİKALARI ve PROGRAMLARI

Türkiye, nüfus politikaları yönünden iki önemli aşama geçirmiştir. T.C. Hükümetleri 1960'larm ortalarına kadar pronatalist (doğurganlığın arttırılmasına yönelik) nüfus politikaları uygulamış, ancak 1965'den sonra antinatalist (doğurganlığı azaltılmasını amaçlayan) bir politika benimsenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus artışına önem verilmiş ve bu amaçla çocuk yapımı teşvik edilmiştir. Doğurganlığın ve nüfus artışını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemeye yönelik bir dizi kanun çıkarılmıştır. Örneğin 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha kanununa konulan bazı maddelerle nüfus artışına önem verilerek, teşvik edilmiştir. Bu kanunlar arasında beşten fazla çocuğu olan kadınların para ile ödüllendirilmesi, 1926'da çıkarılan T.Ceza Kanununda kasten çocuk düşürme suç sayılmış, gebeliği önleyici yöntemlerin ithalini ve satışını ve kürtajin yasaklanması sayılabilir. Böylece 1927-1945 yılları arasında nüfus artış hızı %16.2 dolaylarında bir gelişme göstermiştir. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında ağır kayıplar verilmesi, salgın sıtma ve tufüs hastalıkları gibi öldürücü hastalıklar, ülkenin savunma gereksinimleri, insan kaynakları yetersizliği, yüksek oranda bebek ve çocuk ölümleri gibi nedenler Cumhuriyetin ilk yıllarında doğurganlığı ve nüfus artışını arttırmaya yönelik politikaların oluşturulmasını gerekli kılmıştır.

1945'den sonra nüfus artışı kısmen de olsa bir artış göstermiştir. Bu yıllarda bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilerek ölüm oranları azaltılmaya başlamıştır. Buna paralel olarak sağlık ve beslenme imkanlarındaki gelişmeler, çocuk ve bebek ölümlerinde nisbi olarak azalma ve ortalama yaşam süresi uzaması, 1950-1955 yıllarında, nüfus artış hızı %27.8'e, 1955-1960 arasında ise %28.5'e çıkararak Türkiye tarihinde en yüksek nüfus artış hızına ulaşılmıştır. Tıbbi nedenlerle özellikle de yasa dışı yollarla yapılan kürtajinler sonucunda pekçok annenin hayatını yitirmesi üzerine 1950'lilerin sonlarında T.C. Hükümetleri, nüfus artışı konusunda Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen nüfus arttırıcı geleneksel politikalarını değiştirmeye başlamışlardır. Yüksek kentsel nüfus artışı ve istihdam sorunları hükümetlerin bu konudaki tutumlarını değiştirmelerini önemli rol oluşturmuştur. Bu politikaların değişiminde öncülüğü DİE, ve Sağlık Bakanlığı yapmış ve önceki politikalar gebeliği önleyici yöntemlerin sınırlı da olsa ithaline izin verecek şekilde bir politika izlemiştir. Yine bu yıllarda Hıfzısıhha Enstitüsünü yapan araştırmalarda, denetimsiz ve

kontrolsüz bir nüfus artışının ortaya çıkarabileceği sorunlar ve zararlar tesbit edilmiş ve bu yönde devlet tedbirli politikalar izlemek gereğini duymuştur.

1965 yılında planlı dönem ile birlikte 557 sayılı nüfus planlaması kanunu çıkartılarak nüfus artış hızının yavaşlatılması amaçlanmıştır. Bu aile planlaması politikasını yürütme sorumluluğu Sağlık Bakanlığına verilmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı da birinci beş yıllık planda nüfus planlaması düşüncesi ele alınmıştır. Burada Devletin izlediği politika ailelerin istedikleri sayıda çocuğa sahip olmalarına olanak sağlayacak tıbbi ve gebeliği önleyici düzenlemeleri sağlaması hedef alınmıştır. Yine dikkat çekecek bir hususta 557 sayılı nüfus planlaması kanununa muhalefet oluşturacak 1593 sayılı umumi hıfzısıhha kanundaki bazı maddeler (teşvik edici tedbirler) kaldırılmıştır. Yine bu planlama döneminde eğitimin arttırılarak ailelerin bilinçlendirilmesi sağlanarak nüfus artışının %2'ler nisbetine indirilme hedef alınmıştır.

İlk üç kalkınma planında nüfus planlaması konusu tıbbi açıdan ele alınmış, Sağlık Bakanlığı bu politikaları organize ve yürütme sorumluluğunun bilinci içerisinde; gerçekleştirebilmesine yönelik politikalar oluşturmuştur. Bu politikanın adı "aile planlaması" olarak teşekkül etmiştir.

3.Beş Yıllık Planda ana ve çocuk sağlığına önem verilerek, bebek ve çocuk ölümlerinin azaltılması hedeflenilmiş ve bu yönde aile planlaması ele almark çalışmalar yapılmıştır.

4.Beş Yıllık Planda nüfus artışı sorunu toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörler arasındaki dengenin bozulması sonucu ortaya çıkan sorunlar ele alınmaktadır. Dolayısıyla ekonomik, sosyal, kültürel kalkınma sonucunda nüfus artışı sorunu çözümlenmesi hedef alınmıştır.

"Aile planlaması" adı altında Devletçe desteklenen (Sağlık Bakanlığı) nüfus planlaması uygulamalarının ülkemizde nüfus artış hızının en çok görüldüğü yörelerde değil; en az artışın görüldüğü yerlerde ancak başarı sağlayabilmesi, düşündürücü olmaktadır¹. Aile planlaması programlarının başarısının değerlendirilmesinde halen kullanılan yöntem düzeyi en değerli ve yaygın kullanılan ölçüttür. Doğurganlığın azalmasında doğum kontrol yöntemlerinin tahmin etmek için yaş, yerleşim yeri, bölge, eğitim düzeyi gibi farklılıklar aile planlaması politikası üzerinde tesirleri vardır. Meselâ, herhangi bir doğum kontrol metodunun kullanımı kentsel kesimde kırsal kesime göre daha yüksek bir düzeydedir. Kent-kır arasındaki farkın önemli bir nedeni de kentlerde kadınların daha fazla bu konuda bilinçlendirilirken kırsal kesimde eğitimsizlik ve yerince bilinçlendirilmediği için doğurganlık nisbeti çok yüksek düzeydedir.

¹ Mustafa E. Erkal, İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, İstanbul 1994, 4.Bası, s.71.

Dolayısıyla çocuk ve bebek ölümleri bu kesimde yüksek bir oran teşkil eder, anne ölümlerine doğum sırasında sık rastlanır. Buna ilaveten sağlık ve beslenme sorunları da önemlilik arzeder.

Kent-kır arasındaki doğurganlık hızı batı bölgelerinde düşük iken doğuya gidildikçe bir artış seyretmektedir. Mesela, Ege ve Marmara bölgelerinde doğurganlık hızı 2.9 iken doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde doğurganlık hızı 6.3'tür. Buradan görüldüğü üzere aile planlaması şehirlerde etkili olur iken, kırsal kesimde tek kelime ile başarısız olmuştur. Bunun da nedeni ailelerin yeterince bilinçlendirilmemeleridir.

5.Beş yıllık Kalkınma Planında, nüfusla ilgili yapılan incelemelerde nüfus artışının ekonomik refah artışı ile azalmaya başlayacağı görüşü benimsenmiş, ailenin maddi ve manevi bakımdan sağlıklı bir yapı olarak korumasız, eğitilmesi ve geliştirilmesi yönünde tedbirler alınmıştır. Ayrıca, bu planda nüfusun nitelikleri ve özellikleri geliştirilmesi hedef alınarak kalkınmada önemli rol teşkil ettiği belirtilmiştir; yapıcı, yaratıcı, müteşebbis ve sorumluluk duygusuna sahip ve ekip çalışmasına yatkın olma nitelikleri geliştirilerek⁹⁹ vasıflı insanların yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

6.Beş Yıllık Kalkınma Planında ise nüfusun kalkınma ile birlikte uyumlu bir durum oluşturması yani istikrarlı bir ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma hedef alınmıştır. Yine bu planda aile planlaması hizmetlerinden yararlanamayan bölgelere ve kesimlere (gecekondu) ulaştırılması öncelik verilmiştir.

Nüfus planlaması hakkındaki 557 sayılı kanun, 1983 yılında yeniden gözden geçirilmiş ve daha liberal ve daha geniş kapsamlı yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu yeni kanun ile 10 haftaya kadar olan gebeliklerin sona erdirilmesi ve gönüllü cerrahi kısırlaştırma yasallaştırılmıştır, aile planlaması, ana çocuk sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi hedef alınmıştır. Bu amaçla ana ve çocuk sağlığı hizmetleriyle aile planlamasının tek bir çatı altında ele alınarak hizmet verilmesi amaçlanmıştır. Bu yönden hareketle 1987 yılında çıkarılan bir yasa ile ana ve çocuk sağlığı ve aile planlaması genel müdürlüğünün yapısı altında hizmet vermeğe başlamıştır.

7.Beş Yıllık Kalkınma Planında ise amaçlanan kalkınma için insan kaynağının geliştirilmesi, nüfus artış hızının yavaşlatılması ve sürdürülebilir. Kalkınma hedef ve politikaları ile tutarlı nüfus yapısının oluşturulması temel ilkedir. 7.Plan dönemi sonunda bebek ölüm hızının %035.3'e düşmesi ve doğuşta hayatta kalma ümidinin 69.1 yıla yükselmesi hedeflenmektedir. Nüfusun artış hızının %1.5'e ve toplam doğurganlık hızının 2.33'e düşeceği hede-

⁹⁹ Bk.5.Beş Yıllık plan, s.125.

flenmiştir¹⁰⁰.

7.Beş Yıllık Plan dönemi sonunda, aile planlaması yöntemi kullananların oranındaki bölgesel farklılıkların azalması, etkili yöntem kullanımının %70'e ulaşması ve riskli gebeliklere bağlı anne ve çocuk ölümlerinin azalması beklenmektedir. Yine bu planda demografik göstergelerde değişmelerin olacağı belirtilerek 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı azalır iken, 15-64 ile 65 yaş üstü gruplarının toplam nüfus içindeki payları artacağı belirtilmektedir.

Nüfus ve aile planlaması konularında kurumlar arası iletişimi, uygulama etkinliğini ve sürekliliği sağlayacak kurumların oluşturularak yurt düzeyinde nüfusa ilişkin güncel ve güvenilir organizasyonlar geliştirilmesi hedeflenmiştir. Aile planlaması ile ilgili sağlık personelinin eğitimine daah önceki plan dönemlerinde de durulmuş yeterince verim elde edilememiş ve bu yüzden içinde bulunduğumuz bu plan döneminde de sağlık personeli eğitime, niteliklerinin artırılmasına ve sürekli bilgilerle donanımına imkan verecek bir programa önem verileceği belirtilmektedir.

Doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetleriyle, düşük sonrası hizmetlerinin güçlendirilmesi, gönüllü ve aktif kuruluşların bilgilendirilmesi, eğitim ve iletişim faaliyetleriyle desteklenerek, bu konuyla ilgili eğitim kurumlarının bilinçlendirilmesi bu plan çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkiye'de doğurgan çağdaki kadınların (15-49 yaş) ve çocukların nüfus içinde (%37.6) büyük bir yer tutması, yüksek bebek ve çocuk ölüm hızları, yüksek anne ölümlülüğü, aile planlaması hizmetlerine olan yaygın talep ve doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetlerinin yetersizliği gibi nedenlerden dolayı ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetleri son yıllarda T.C. Hükümetleri tarafından antinatalist politikalara önem verilmiştir. Kalkınmada öncelikli illerde, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi metropollerdeki geçekonu bölgelerinde, kırsal yerleşim yerlerinde (köyler, çadır yerleşim yerlerinde, göçebe topluluklarında) ve özellikle doğurganlık hızının¹⁰¹ yüksek olduğu gruplarda öncelik verilerek; kent-kır arasındaki doğurganlık hızının bir dengeye getirilmesi hedeflenmelidir. Özellikle, yukarıda saydığımız bu kesimlerde sağlık ve beslenme sorunu ciddi bir durum arzettiğinden, eşlerin bakabileceği ve yetiştirebileceği çocuk miktarı bir politika olarak sağlanması gerekir. Bu politika, toplum tarafından algılanabilmesi için yaygın eğitim ve öğretim metodlarıyla uygulanmaya konulmalıdır.

¹⁰⁰ Bk.7.Beş Yıllık Plan, s.31-32.

¹⁰¹ Doğurganlık oranı, bir yıl içindeki doğumların, nüfus içindeki 15-49 yaşları arasındaki kadınların sayısına oranıdır. Diğer bir ifade ile 15-49 yaşları arasındaki 1000 kadının ortalama doğurabileceği çocuk sayısıdır.